

МАКЕДОНИКА

Год. I, бр. 1,
април 2011
ISSN 1857-7539
UDK 82; 930.85

Издава
МАКЕДОНИКА
литера – Скопје

Редакција
Науме Радически
(главен и одговорен
уредник)

Волф Ошлис
(Германија)
Нове Цветаноски

*Компјутерска
и одговорна*
МАКЕДОНИКА
литера

Корица
Ленче Тосева

Адреса
МАКЕДОНИКА
литера
ул. 4 Јули 170а, 1000
Скопје

E-mail:
makedonikalitera@yahoo.com

Тел.: +389 (0)2 2038117;
+389 (0)2 2722820

Трансакциска сметка:
210065788450142

Банка: НЛБ Тутунска –
Скопје;
ЕДБ: 4044010502677

Печати
Печатница Наумовски
– Скопје

Науме Радически

ОЧИ В ОЧИ

По повод појавувањето на „Македоника“

Нужно легитимирајќи се пред јавноста и пред денот, веднаш ќе речеме дека, во поддршка на многустраните и можни форми на македонствувањето денес, не сакаме да се претставиме ниту како претенциозни новодојденци на актуелната национално-културна сцена, ниту како одрекувачи на скоро непристојно ограничените колку индивидуални, уште повеќе колективни респектирања на идеите и на акциите што ги покренувале нашите претходници во поблиските или во подалечните минати времиња. Пристојно респектирајќи ги токму нив, не ретко имајќи го пред себе најпрво нивниот пример, не помалку нужно сме загрижени, меѓутоа, само пред помислата дека и поединечно, а уште повеќе како колективитет, и понатаму можеме да останеме само пасивни, па и немоќни, а во уште полоша форма дури и несвесни набљудувачи – случајно најдени, но никако и случајно изгубени на/по патеката што ја изодуваат и нашиов и многу други народи низ судбинските и двојни, а во нашево време веќе и тројни, ако не и уште посложени одници – на цивилизацијата и на историјата.

Веројатно и затоа, сега и овде ние воопшто и не поставуваме прашање дали на мапата на македонските периодични публикации денес, во ова не само скудно, туку многу повеќе скудоумно време, треба или не треба да се појави ново списание – не пак од каков карактер би требало да биде или какви идеи би можело да афирмира тоа? Воопшто немаме илузии ни дека би можеле квалитативно којзнае колку да ја подобриме или пак од нејзините за нас толку многу неповолни позиции да ја изместиме таа скудоумна куд на времево. Но, барем да не (му) молчиме. Дајте барем да пркосиме и барем да започнеме да ја учиме лекцијата на ослободување, веќе еднаш – на ослободување од стравот, ако не повеќе, тогаш најпрво и барем од стравот пред самите себеси.

Најмногу затоа, најмногу со таква цел излегуваме денес токму како поттикнувачи и како трагачи, во најсигурна форма, пак, како афирматори на подзаборавени или на нови истражувачки и аналитички македонистички сознанија. И не само на сознанија од наша национално-

културна или просторна провениенција, туку извонредно отворени и приемливи и за сознанија што доаѓаат однадвор. И тоа од повеќе причини. Најмногу поради секогаш актуелната валидност не само на сопствените знаења за себеси, туку и на валидноста на сликата на другите за нас. Покрај тоа, не можеме да не речеме ни дека немаме и претходници. Како што не можеме да речеме ни дека актуелните македонски состојби – од егзистенцијално-економските до духовните, односно од колективната историска свест до индивидуалната физиологија – премногу хуманистички, илузионистички или не знам како прогресирале во однос на далеку подраматичните, па сепак сродни случувања во нашето поблиско или подалечно минато. Во однос на состојбите и на случувањата, на пример, по или спроти кои, како глас од пустината се крваше санктпетербуршкиот „Македонски глас“ на Чуповски и на Мисирков пред девет децении. Веројатно квалитативно не многу поинаку можеме да се откриваме денес ни во однос на малку повеќе од две децении подоцнежните и веројатно не помалку национално-историски сигнификантни „Македонски вести“ што ги „испраќаше“ од Софија Ангел Динев, заедно со една цела плејада наши дејци и творци од/во емиграцијата.

Тие и не само тие наши гласници и гласови што се креваат од, за среќа, не до толку запустените пустини во нашето минато (како што би посакувал некој) и што се одбиваат од сидот на нашиве денешни амозитети, сигурно и малку поинаку нè антиципираше. Ако воопшто и можеле да нè антиципираат нас, вакви какви што сме (и какви што би требало да бидеме или да не бидеме). Ако ние воопшто и го заслужуваме тоа? Ако воопшто сме можеле да бидеме предвидливи ние од ова време со нашите невозможно можни позиции (без позиции). Веројатно не малку поинакви сме можеле да бидеме не само во минатото, не пак ние денес, до толку повеќе што од денес за утре можеме и да работиме на тоа. Поинакви сме можеле и поинакви треба да бидеме веќе според загрижувачките визии на нашите за нас сега недостижни апологети и антиципатори дури и од не така далечното минато. Не малку е и интересно и значајно како сме видени уште и од многу надворешни сведетели **за** и уште повеќе **со** нашите растежи, падови, немоќи и пркосења од минатото, но не помалку и денешни. Затоа и ќе настојуваме да бидат овие страници со посебен респект и отвореност кон нив. Но, не сме несвесни за обврската и тука да поставиме и да сочуваме и такт и мерка.

Погледнувајќи (се), поради сето тоа, денес, во двојното, ако не и тројно, временско, огледало, не можеме да не поставиме барем едно од многуте самонаметнувачки прашања: треба ли да отстапиме пред можноста да (не) бидеме малку и пренагласени – пренагласени барем во очите на некои од оние за коишто сме имале среќа(!?) да им бидеме современици. Но, излегуваме, ете, ќе речеме пак, сигурно не и само колку за пркос. Благороден или каков и да е, се разбира. Ако, можеби и не е – сè уште – и до толку само наивен на македонски начин. Излегуваме, најпосле, затоа што, едноставно, сè уште нè има. Не сакаме да зафаќаме ниту туѓи, ниту веќе зафатени простори, места, позиции. Се појавуваме без да пледираме **на**, не пак да атакуваме **кон** којзнае какви откривања ниту на одамна откриени и јасни (за кого ли?), ниту на непознати и нови (а такви секогаш и сè уште ќе има) позиции, сознанија, вредности. Сакаме, едноставно, да бидеме нов оркестар, независно од тоа што би можел да биде компониран главно и од веќе постоечките и, за среќа ли, од не сосема непознати гласови. – Во име на гласовите што се во нашата претходница. Не помалку и во име на гласовите кои – да не бидеме ни премногу самољубиви ни премногу скептични – ќе се јавуваат и по нас.

МАКЕДОНИЈА ЕКУМЕНА Exaudi Domine

Да те видам да провидам да не превидам
од незорливата свезда од гребените на Ловќен
од непримерната зора на судната Црна Гора
Да те отмам среде медузите
Загнати по раните што те печат
на испостеното лице
Македонијо мајко со солзи внатре што ти течат
Macedonia erudita Macedonia elevata
Macedonia efemerida Macedonia efeminata
Macedonia ekumena Macedonia errata
Macedonia enologena Macedonia elidirata.

Ти високо стебло со лисје прогризани
ти молњо во грлото на божилакот што бега
ти тишино на огнот и на звукот на праските
окопнува ли твојата премрзната рака сега?
Macedonia egida Macedonia exudata
Macedonia elodeja Macedonia expulziata

Јадосана мајко со солзи внатре што ти течат
ја глодаат ли насилници твојата става?
Те ставаат ли на крст како Христа
дали со силата на огнот молитва ти дават?
Makedonija ateknija Makedonija anoftalmija
Makedonija aksenija Makedonija atelija
Makedonija eudemonija

Господе, дај да биде!
Клетвата што мојот род ја пратил
а мевлен е за секој што пати
душманот до оборче да го фати:
О јаду се своје забавио!
Пасју душу по свијету носио!
У манити лик ударио!
На крвничка врата хљеб просио!
Људи му – и смрт презирали!

Macedonia adjustata Macedonia aboliata
Macedonia beata
A m e n!

(Препев: Петар Т. Бошковски)

МАКЕДОНЕЦОТ НАУМ ОХРИДСКИ И ГЕРМАНЕЦОТ РЕГИНО ФОН ПРИМ КАКО ЕВРОПСКИ ДИПЛОМАТИ

„Ние мора, занимавајќи се со Кирил и Методиј и нивните ученици, да го поделиме златото на минатото од оптоварувањата со побожни фабули“.

Аугуст фон Шлеце

Пред 1.100 години, на 23 декември 910 г., починал Наум Охридски. Барем тоа го знаеме сигурно, додека останатите податоци за животот и дејноста на Наума се скудни.¹ Виновни за тоа се биографите, коишто скоро исклучително пишувале за Климент Охридски, дури и тогаш кога наводно пишувале за Наум Охридски.² Положбата е слична на онаа на светите браќа Константин-Кирил и Методиј: За Методиј имаме (како за Климент) бројни и потврдени факти, далеку помалку за Кирил, иако тој (како Наум) беше интелектуално и духовно далеку позначаен од другиот. Историјата на мисиите на Кирил и Методиј е преполна со легенди, како и историјата на доаѓањето на Климент и Наум во Охрид.³ Легендарно е, на пример, дека Кирил и Методиј биле основоположници на чешкиот ерес на Хуситите, додека вистина е дека Чесите ја добиле христијанската писменост врз основа на македонското „наречје“ на Кирил и Методиј.⁴

¹ Ch. Hannick: Naum v. Ohrid, во: Lexikon des Mittelalters том VI, München/ Zürich 1993, стр 1054 сл. Wolf Oschlies: Naum von Ohrid, во: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon том XXXII (2011).

² Блаже Конески и др. (Изд.): Книга за Климент Охридски, Скопје 1966; Митрополит Тимотеј и др. (Изд.): 1100 години од хиротонизирањето на свети Климент во епископ и доаѓањето на свети Наум во Охрид – Зборник од трудови, Охрид 1995.

³ Hildegard Schaefer: Geschichte und Legende im Werk der Slavenmissionare Konstantin und Method, во: Historische Zeitschrift Bd. 152 (1935), стр. 229-255.

⁴ Václav Flajšhans: Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy, Praha, 1901, стр. 8.

Нема ништо попрактично од една добра теорија, а мојата теорија е дека Наум цело време, значи во преславските години од 885 до 893 и во охридските години од 893 до 900, бил зафатен во институции и со работа чија природа и содржина не биле познати за јавноста. Ние би требало на нов начин да ги толкуваме фактите и околностите што се однесуваат на Свети Наум Охридски за да дојдеме до еден нов и поинаков портрет за него – почнувајќи можеби со пра-шањето дали „Наум“ не беше неговото монашко име со едно скриено упатство на неговиот „ум“.

Блаже Конески и други не упатиле на фактот дека Черноризец Храбар е само тајно име на Наум („да се под псевдонимом Храбар крие у ствари Наум“), значи, авторот на трактатот „О писменех“ (За буквите).⁵ Авторот напишал една мошне духовита апологија на Кирило-Методиевата азбука, што било незамисливо за Наум, како чиновник на една црква чија хиерархија била скоро исклучиво од Грци, значи од одлучни противници на „варварското“ словенско писмо, глаголицата. Затоа псевдонимот.⁶

Македонецот Наум тогаш беше првиот (по ранг-листата) чиновник на дворот на првата јужнословенска држава, чии владетели, бугарските цареви Борис и Симеон, имале и негувале први трајни и добри контакти со германските кралеви. На двете страни дејствувале генијални дипломати, имено Македонецот Наум и Германецот Регино фон Прим (Regino von Prüm, околу 840 – 915,) коишто морале и можеле да ги реализираат плановите на своите господари.⁷ Со оглед на нивните биографии Наум и Регино биле скоро близнаци: врсници, монаси, манастирски игумени, високообразовани интелектуалци, писатели, летописци, политички советодавци на своите владетели итн.

Каков човек бил Наум? По етничко потекло тој бил Словен, јазично Македонец, граѓанско – поданик на Византија, верско – свештеник на источноримската црква, писмен и повеќејазичен интелектуалец, како ученик и придружник на Кирил и Методиј – човек со политичко и меѓународно искуство.

Со други зборови: Наумовата позиција на дворот и неговите „службени“ контакти со странски пратеници како Регино биле причините Наум скоро непрекинато да работи доверливо, скриено, зад кулисите. Бугарскиот владетел Борис бил разочаран и гневен што Бугарија, 20 години по христијанизацијата, сè уште немаше ни народно-црковна

⁵ Блаже Конески (Изд.): Македонска књижевност, Београд, 1961, стр. 20.

⁶ Минко Генов: Черноризец Храбар, София, 1942.

⁷ F(riedrich) Kurze: Handschriftliche Ueberlieferungen und Quellen der Chronik Reginos und seines Fortsetzers, во: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte Jg. 15 (1890), стр. 293-330.

автокефалија ни народен јазик во црковната литургија. Дури со доаѓањето на учениците на Кирил и Методиј во Бугарија 886 г., всушност само двајца од бившите славни „седмочисленици“, имено Климент и Наум, Борис можеше да се надева на добродојдени помошници за своите големи цели.⁸

По неколку месеци престој во престолнината, во 886 г., Климент бил испратен во западна Македонија и северна Албанија, значи на терени коишто дури 30 години пред тоа биле инкорпорирани во бугарската држава. Климентовата мисија била знак на истакната почит кон него од страна на кнезот. Борис му доверил на Климент една третина од своето царство. Климентовата област Кутмичевица во размери од скоро цела Македонија, била населена од едно компактно словенско и христијанско население, значи една покраина од највисоко политичко, етничко и црковно значење. Дури и државниот администратор на Кутмичевица, Домет, бил обврзан секогаш да го поддржува Климента.

Ние сигурно нема да погрешиме во претставата дека Климент и Наум станале најважните фигури во ризичната игра, околу словенизацијата на државата и национализацијата на црквата што ја водеше Борис. Климент бил одговорен за воведувањето словенска просвета и богослужба на словенски јазик. Наум се грижел за политичките потези околу самостојноста на црквата. Местото на дејствието биле „школите“ на Плиска, Преслав и Охрид.

Школите биле, речиси, „мозокот“ на господарот – неговата архива, информативна управа, тајна служба. „Школите“ биле изградени според образецот на византиските институции, на што укажуваат звањата на работниците, на пример „егзарх“ и слични. Климентовата Охридска книжевна школа била една совршена копија на Магнаурската школа, најпрестижното училиште во Византија во која учеле свети Кирил а подоцна и бугарскиот цар Симеон. Книжевните дела на школите не биле само црковни поуки и пофални слова, туку и светски работи како на пример „Шестоднев“ на Јоан Егзарх.⁹

Наум беше еден од основачите на школата во старата престолнина Плиска којашто се претвори во Преславска книжевна школа, кога престолнината се преселила од Плиска во Преслав. Седум години (до 893 г.) Наум престојувал во Преслав како раководител на школата, значи како шеф на штабот на кнезот. Или уште повеќе: Еден византиски владетел како највисок чиновник го имаше својот „логофет“, еден германски крал го имаше својот „канцлер“. Бугарските цареви Борис и Симеон го имале својот „бори такан“ или нешто слично. Звањето не е

⁸ Петар Хр. Илиевски: Појава и развој на писмото, Скопје 2001, стр. 242 сл.

⁹ Минко Генов: Иванъ ексархъ, во: Българска историческа библиотека бр. 1/1931, стр. 56-93.

толку битно колку што е етничкото потекло: Царевите не ги сакаа Грците, а меѓу Словените немаше ниеден помудар, пообразован, поискусен чиновник од Наума! Да го препознаваме човекот зад неговите службени обврски!

Познати се драматичните случки во 893 г.¹⁰: Климент бил назначен за епископ Велички, а неговата просветна дејност ја продолжил Наум. Во Преслав, Симеон, третиот син на кнезот Борис, бил прогласен за цар на Бугарите. Новиот цар ја прогласил Бугарската архиепископија за патријаршија и на Народниот собор го воведувал со декрет словенскиот јазик во службена употреба, па кирилицата стануваше државно писмо.

За соборот во 893 г. постои само едно единствено известие, имено она од Германецот Регино.¹¹ За промените на нормите на јазикот и писмото Регино не рекол ниеден збор, веројатно бидејќи од нив ништо не разбрал. Повеќе го интересирале персоналните промени во врвот на бугарската држава, и тоа во духот на стариот сојуз со Германците. Франкската Империја на императорот Карло Велики (747-814) имала заеднички граници со Бугарската Империја и слични внатрешни и надворешни проблеми и конфликти.¹²

Од 826 г. се Докажани се билатералните контакти меѓу Бугарите и Германците од 826 г., а од 845 г. и личните средби на господарите Борис и Лудвиг Германски (806-876), внук на Карло Велики. Врз основа на договорот за пријателски односи од 853 г., Лудвиг дури станал „посредник“ за христијанизацијата на Бугарите. Внук на Лудвиг бил Арнулф (околу 845-899), од 887 г. франкски крал. Во септември 892 г. Арнулф испратил едно пратеништво, под раководство на Регино во Бугарија за со кнез Владимир, наследникот на Борис, да ги обнови и продолжи старите договори. Најголемата желба на Германците била забраната на бугарскиот извоз на сол во Великоморавската Империја. Желбата била одобрена од Владимир. Инаку, тој бил симнат од татко му Борис и заменет со Симеон. Регино, еден искрен обожавател на Борис, детално, но и во согласност со тоа, го опишал како личен сведок, присутен на соодветниот собор во Преслав. Бидејќи присуството на соборот било задолжително за сите достоинственици на државата, сигурно се случиле и средби на славниот квинтет Борис, Симеон, Климент, Наум и Регино. Регино останал во Бугарија до 893 г. Ние не знаеме дали тогаш исто така

¹⁰ Блаже Ристовски: Кон прашањето за причините за враќањето на Климент Охридски од бугарската престолнина во Македонија, во Матеја Матевски и др. (изд.): Климент охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета, Скопје, 1989, стр. 335-351.

¹¹ *Reginonis Abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*, Hannover 1890, стр. 94 сл.

¹² Детално Ernst Dümmler: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, том I-III, Reprint Darmstadt 1960.

станало збор и за надворешни проблеми, но веројатно не е случајно што токму во годините 893/894 почнува низата на победите на Симеон и Арнулф над своите непријатели.

И една последна забелешка – за крај. Во Македонија долги години се води една дискусија околу причините за доаѓањето или за враќањето на Климента во Македонија.¹³ Според Блаже Конески, дистанциран учесник во оваа дискусија, има три хипотези:¹⁴

- Македонецот Климент се вратил поради чиста носталгија.
- Климент како ученик на солунските браќа не се согласувал со прифаќањето кирилица наместо глаголица.
- Климент дејствувал по желба на кнезот Борис како учител и просветител во Македонија.

Пред 40 и повеќе години во Македонија се дискутираше поинаку. Имено, дека кон крајот на 9 век „е создадена нова словенска азбука, која подоцна, во чест на Кирил, е наречена кирилица. Тоа подоцна му се припишува на Климент Охридски“.¹⁵ Но, и сегашните хипотези не се, се разбира, неможни, пред сè не третата, која им одговара на околностите во тогашна Македонија. Растојанието меѓу Преслав и Охрид – околу 1.000 километри – комуникација, всушност, не била можна. Климент ги поседувал сите овластувања да дејствува и како амбасадор, гувернер, државен администратор. Во Преслав живееле Словени, Бугари и Грци, „христијанството е сè уште слабо развиено, црквата сè уште недостатно организирана, и тоа под грчко раководство“.¹⁶ Меѓутоа, со македонските Словени словенската просвета била „доста лесно“ (Конески).

Возможна е и втората хипотеза. Од историјата на Охридската книжевна школа знаеме дека нејзината најбитна карактеристика беше „задржувањето на глаголицата“ во знакот на „верноста кон делото на Кирила и Методија“.¹⁷ И од германската славистика го знаеме превентивното дејство на „конзервативизмот“ на Охридската школа што се однесува на кирилometодиевскиот карактер на македонските јазични норми.¹⁸

¹³ Детално Ристовски, Кон прашањето за причините за враќањето на Климент Охридски... *op. cit.*

¹⁴ Конески и др. (Изд.), Книга за Климент Охридски... *op. cit.*

¹⁵ Ѓорѓе Радојчиќ: Климент Охридски и кирилицата, во: Гласник на Институтот за национална историја, бр. 2-3/1966, стр. 227-229.

¹⁶ Ристовски, Кон прашањето за причините за враќањето на Климент Охридски... *op. cit.*, стр. 341.

¹⁷ Блаже Конески: Охридска книжевна школа, во: Петар Хр. Илиевски и др. (Изд.): Словенска писменост – 1050 годишнина на Климент Охридски, Охрид 1966, стр. 57-60.

¹⁸ Alfons Margulies: Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung, во: Archiv für slavische Philologie 40 (1926), 197-222.

Меѓутоа, не е исклучена ни спротивноста – имено дека промената од глаголицата кон кирилицата да беше направена заедно од Симеон, Климент и Наум. Овој чекор не беше личен каприц на новиот цар Симеон, туку една веќе од Бориса долго обмислена политичка неопходност. Глаголицата мораше да биде заменета, променета или реформирана за да се избегнат отворени судири со грчкото раководство на бугарската црква – или според зборовите на Ѓорѓе Радојчиќ од 1966 г., „на Грците требало да им се направи некаква отстапка“.¹⁹ Затоа реформата на писмото била продолжена, можеби малку во цајтнот: Новото кирилско писмо изгледало како грчкото писмо, приспособено со неколку букви од глаголицата за специфичните словенски гласови. Сепак, кирилицата останува еден генијален потег што можеле да го измислат само Словени како Симеон, Климент и Наум, кои истовремено ги знаеле своите народнојазични цели и политичките средства за нивното постигнување.

Постскриптум: На Охридскиот собир за Св. Наум, во ноември 2010 г., имено, оваа забелешка околу „коавторството“ на Климент и Наум на создавањето на кирилицата ми предизвика немногу критики. Не знаев ли дека во Охрид уште два-три века глаголицата била во употреба? Се разбира, тоа го знаев, дури од германски автори. Меѓутоа, мојата тема беше за положбата во престолнината Преслав, каде влијанието на грчкиот клер, односно можните опаности од него биле надмоќни - за разлика од Охрид. Значи, кирилицата во престолнината претежно за политички цели, а глаголицата во Охридската книжевна школа како знак на верноста кон наследството на Кирил и Методиј.

На крајот, четворицата биле или се чувствуваале наградени. Борис го видел своето животно дело безбедно и спокојно пак се повлекол во својот манастир. Син му Симеон бил цар на бугарската империја во нејзиниот „златен век“. Климент бил првиот јужнословенски епископ, а Наум можел да го гради својот манастир со средства од царската благајна.

¹⁹ Радојчиќ, Климент Охридски... стр. 228.

СОГЛЕДБИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ ВО 19 ВЕК

Во времево на глобализацијава се наметна прашањето за идентитетот, поточно се отворија дискусии за изгубен идентитет, за криза на идентитетот, за конструкт кој е менлив, за хибридни идентитети. Притоа ќе истакнам дека овие термини повеќе започнаа да се употребуваат во насока на националниот идентитет за разлика од нивното првобитно означување: „психоисторичарот Ерик Ериксон гледаше на идентитетот како на процес ‚лоциран‘ во јадрото на индивидуата, но и во јадрото на неговата или нејзината зедничка култура. На овој начин, тој воспостави врска меѓу заедницата и индивидуата. Во текот на Втората светска војна тој го разви терминот криза на идентитетот, упатувајќи на пациентите кои го ‚загубиле чувството на истоветност и историски континуитет‘ и го воопшти за една цела етапа од животот (како дел од неговиот епигнетички модел за осумте животни етапи). Во тој модел младоста се препознава како универзално кризен период со потенцијал за идентитетна конфузија (Маршал, 2004:156).

Терминот национален, национално е поврзан со формирањето на модерните држави, со формирањето на нациите и нивните идентитети во 19 век. За да се согледаат во целост процесот и динамиката на конструирањето на идентитетот потребно е да се проследат и предтекстовите на модерното време, да се разгледаат и проучат многу антрополошки, археолошки, литературни записи на еден народ. Македонската наука е на самиот почеток со овие истражувања, а кои во дадениов момент ни се неопходни. Голем е недостатокот од расветлувањето и проучувањето за влијанијата, т.е. придобивките во конструирањето на македонскиот идентитет од времето на Александар Македонски, Римската Империја, Византиската, Османлиската, преку идеите за панславизмот, словенофилството, илиризмот, унијатството, Балканска федерација, до состојбите со поделбата на Македонија.

Затоа ќе го истакнам повикот на Гане Тодоровски за постојано да го читаме и препрочитуваме нашето минато за да се спознаеме кои сме, користејќи ја Прличевата тријада: „Познај се себеси, почитувај се себеси и заштити се себеси“; како и повиците на Поленаковиќ „Назад кон фактите!“ „Назад кон архивите и документите!“, кои Тодоровски ги поистоветува со дијалектиката на слободниот македонски развој кој го наложува тоа „враќање“, а кој бил услов на напредок. Според Тодоровски беа потребни расветлувачи, илуминатори, литературни, културолошки, историографски просветители кои ќе го раскопаат мракот на историјата, ќе ги извлечат на светлината изворните факти на македонската духовна реалност (Тодоровски, 2009:509-510).

Деветнаесеттиот век токму водел кон самопознанието, кон кристализирањето на националната свест, кон проучувањето на минатото, при што се вршела дистинкција од другите, се барала припадноста. Европските држави се формирале преку обединувањето на малите засебни територии, односно како што ги означува Мазовер „мини-државите“ кон кои германските националисти, либералите, а и социјалистите имале аверзија, поради предрасудите кон селанецот. Значи, на запад се одело од мини кон макро проекти. Формирањето на нациите на Балканот одело во обратна насока – од макроимпериите кон мини, посебни држави. Македонската напредна идеја државноста на Македонија ја барала во составот на Отоманската Империја. Она што треба да се истакне за формирањето на идентитетот при империите, е тоа што во тој долговековен период, во периодот кога македонскиот народ се наоѓал под Османлиската Империја е што тој не го изгубил својот идентитет, односно верата, јазикот, богослужбите се одржувале на црковно-словенски јазик, уметниците – зографите ја продолжиле својата автентична работа, биле создавани творби за маченици и светци како бранители на верата, во народното творештво немало забрана на теми и мотиви, народниот јазик почнал да влегува во пишувана форма преку дамаскинарите од 16 век. Всушност, дамаскинарската традиција, мешаните зборници е првичниот импулс на националната преродба уште на самиот почеток на 19 век која започнала со морално поучителните дела на првите македонски просветители.

Формирањето на националниот, колективниот идентитет во Европа во 19 век се градел, конструирал и развивал во времето на национализмот преку индустрискиот и технолошкиот развој, преку воспитувањето и образованието, преку поставувањето на новиот политички систем. Во 19 век и Македонија била опфатена од спроведување на просветителските цели. Започнало: оттргнувањето од црковните догми; самопознанието како на индивидуално, така и на колективно ниво; развивањето на граѓанската свест; отворањето училишта и описменување на народот; спроведувањето на воспитно-образовните реформи (од Џинот, Прличев

и други, преку исклучителната појава на Јосиф Ковачев); отворањето на печатници, читалишта, библиотеки; започнал интересот кон народното творештво; формирањето друштва; започнала иницијативата за кодификацијата на македонскиот литературен јазик, најсуштествениот елемент на идентитетот, кој нè одржува и развива во културниот, научниот и секојдневниот живот.

Нулио Миниси истакнува дека нормирањето на одреден јазик претставува јазичен факт чии што крајни цели не се само од јазична природа, туку тој е стабилен модел за административни документи, за формален идеал за книжевно творење, за поставување заедничка норма за целото општество, во која ќе го препознава сопствениот национален идентитет. А јазикот е тој што ги обединува(л) словенските народи, и токму во јазикот ја гледале својата идентификација, па правеле паралелни граматика и речници, со што ги поставиле темелите на лингвистиката и компаративистиката. Како јазикот се развивал, се градел, се збогатувал, се кодифицирал, така поуспешно се потврдувале народите. Голема е литературната продукција од 19 век која, всушност, е непобитниот факт на македонскиот идентитет.

При формирањето на македонскиот идентитет, за разлика од формирањето на државите, односно на идентитетите во Европа, влијаела и модернизацијата, чиј пробив во Македонија во 19 век се одвивал позабавено поради два фактора: првиот - феудалниот систем, кој веќе од 50-те на 19 век започнал да се руши на нашите простори, а како глобален систем бил пред крајот, и вториот - револуцијата, која Форд ја означува како поплава од настани, израз на нови и радикални промени и во однос на државата, поединецот и на сето она на што полагале право (2005:383). Германскиот филозоф Гадамер, 19 век го означува како време на голема општествена реорганизација и политичка и религиозна промена, време на храбро самоослободување од историските окови на 19 век (2005:21). Во Македонија револуционерните промени не можеле да бидат до крај остварени, не дошло до самоослободување, бидејќи таа сè уште не била ослободена, се наоѓала под туѓа власт.

Западноевропските земји во 19 век слободно го започнале конструирањето на националниот идентитет, додека во нашите земји тој се одвивал во комплексни политички и воени услови. Влијание имале политичките доктрини: либерализмот (политичка рамноправност, но не и економска) и национализмот (добросостојба, заштита од надворешни упади, поединецот да се свртел кон колективниот ентитет, нацијата, според заедничкиот јазик, религијата, сличните обичаи, историската поврзаност, без супериорни и инфериорни нации), а подоцна и револуционерниот национализам кој го претставувал спојот на либерализмот и национализмот поради заедничкиот интерес - рушење на империите: Хабзбуршката, Отоманската, Руската. Словенските народи се наоѓале

токму под власта на империите, културно поврзани, свесни за другоста, а со поделбата на империите не знаеле каде ќе припаднат.

Комплексноста на разрешувањето на прашањето за идентитетот била зголемена и од економската политика, трговските производи не можеле да ги заштитат, домашниот пазар не бил доволен, па Балканот за Европа бил извор на суровина; странскиот капитал пристигнувал од политички причини или поради подобрување на транспортот, рударството; приватниот капитал бил вложуван во трговија и кредитирање; буџетскиот дефицит бил финансиран со издавање на обврзници од државната каса; јавниот долг бил последица на ширење на инфраструктурата и на трошоците на надворешната политика; поради невработеноста се иселувале, партиите доживувале скршнувања или фракции поради договори за добивање место во власта (Павловиќ, 2004:231-235). Во Македонија во развиените трговски градови постоела гркофилија, чија појава се должела на тесно економските интереси на поединци од граѓанскиот слој. Политички и моќен фактор за асимилација на македонскиот народ од страна на Грција било неканонското укинување на Охридската архиепископија во 1767 година, по што фанариотите започнале да го воведуваат грчкиот јазик во богослужбите и во наставата.

Сите овие фактори влијаеле врз стабилноста на националниот идентитет. Од друга страна Франција и Англија ги заслабнале своите позиции наспрема Русија, која преку културно-политичкиот проект панславизам (да биде покровител на словенските народи, предводник односно заштитник на православието и да прерасне во „третиот Рим“) се спротивставила на пангерманизмот и ја зајакнала својата позиција на Балканот, особено кај православниот дел од населението. Во тоа време, за македонскиот народ наспрема грчката политика, прифатлив бил проектот панславизам и словенофилската идеологија. Кон тоа ги водела колективната меморија и култот кон светото дело на селовенските браќа Кирил и Методиј и нивните ученици, поради што и националната преродба започнала во име на словенството, објавуваните учебници, речници, книги биле со предзнакот Словено, Словенска, „беа отворени и училишта во Македонија со „словенско обележје“ (Ристовски, 2001:127). Словенството било пресвртна мисла за христијаните истакнува Ванчо Тушевски (2008:315), па започнала борбата за словенска богослужба, Џинот отворил читалиште во Скопје „Славјански дом“, се интензивирала преведувачката дејност со цел зближување на словенските народи, за да „преку преточувањето од еден на друг јазик се запознаа и се проникнуваа словенските литератури, се доближуваа и надраснуваа“ (Исто, 317).

Секако дека словенскиот наднационален идентитет го забавувал развојот на националниот идентитет. Но, сепак, овој проект бил прифатен и од другите словенски народи, особено од оние кои се наоѓале во

понежавидна состојба и кои не добиле директна заштита од руската политика, како на пример Македонија, Украина, Белорусија. Во Хрватска, Људевит Гај го покренал илирското движење, кое за цел си го поставило изучувањето на словенското минато и афирмирањето на словенската култура, но на кое го ставил предзнакот јужнословенство.

Во 50-те години на 19 век македонските интелектуалци во потесна смисла размислувале за заеднички јазик меѓу македонскиот и бугарскиот, бидејќи Бугарија сè уште не била ослободена. Партениј Зографски истакнал дека најпрвин требало славистите да се запознаеле со македонското наречје, дека било потребно да излегле на јаве сите месни наречја, да се извади на свет македонското наречје, па потоа да се зборувало за некој општ јазик. Договор не бил постигнат. Во втората половина на 19 век, во Македонија, преку просветата започнала и јазична асимилаторска политика на бугарската и српската пропаганда, па наспрема јужнословенство постоела скепса, бидејќи кон нејзиното негирање, анектирање и присвојување претендирале токму дел од нив, Србите, Бугарите. Опаѓала и довербата кон словенофилството, бидејќи руските интелектуалци биле немоќни пред руската политика да ѓ помогнат на Македонија за нејзино ослободување, а по одржувањето на Берлинскиот конгрес, кресненските и разловечките востаници и револуционери, лозарите, членовите на ВМРО, па и народот го засилиле сепаратистичкото движење кое се залагало за формирање на самостоен македонски литературен јазик, обнова на Охридската архиепископија, за која се водела самостојната борба, бидејќи никој не дал никаква помош, туку напротив веднаш започнале договорите за поделба на нејзините епархии меѓу Србија и Бугарија. Во таквиот момент неодминлив е податокот и за масовно прифатената идеја за унијатство со Римокатоличката црква, која ветувала автономија, богослужба и настава на мајчиниот јазик, и го поддржувала слоганот „Македонија на Македонците“.

За македонскиот народ обновата на Охридската архиепископија била една од најважните чинители за прашањето за идентитетот, бидејќи веќе започнало признавањето на другите православни цркви, со тоа и на нациите. Нејзиното укинување бил најдиректниот удар врз македонскиот идентитет кој го отворил македонското прашање со што започнала најдолгата борба за признавањето на името, јазикот, црквата, територијата и идентитетот.

При формирањето на идентитетот во 19 век, врз што влијаеле западните земји поради своите политички и економски потреби, покрај панславизмот, илиризмот, унијатството, во низата проекти ќе го наведем и планот за Балканска федерација од 1804-1806. Тој бил покренат од страна на полскиот кнез Адам Чарторијски, кој бил министер за надворешни работи на Русија, во интерес на политичко-воените настани тесно поврзани со дејствувањето на руската флота на хрватското крајбрежје,

односно од потребата на Цар Александар I да се спротивстави на Наполеон Бонапарта и на неговите планови да ја подели, односно да завладе со дел од териториите на Османлиската Империја (Piotr, 2005: 129-138).

Идејата за Балканска федерација била обновена во втората половина на 19 век од страна на Грција, Србија и Бугарија кои веднаш по своето ослободување ги истакнале своите идеи за големотериторијалност. Во нивниот план за Балканска федерација, Македонија се споминува само во однос на тоа како ќе била поделена! Идејата за Балканска федерација во седумдесеттите години на 19 век била доста афирмирана од македонските интелектуалци, како од Пол Аргиријадес, по потекло од Македонија, а образован во Франција, приврзаник на Луј Бланки, на социјалистите, од Спирос Гулапчев, Ѓорѓи Капчев, Димо Хаџи Димов и други, како и од напредната западна мисла, но исклучително под мотото автономна Македонија во таа федерација, односно „Македонија на Македонците“.

Во 19 век големите сили, спроведувајќи ги своите планови за остварување на своите геополитички и економски цели, креирале низа проекти кои предизвикувале кон идеолошки и национални промени, но кај поединци. Па во расчитувањето на минатото не треба да не збунува прашањето: „Што си Србин, Бугарин или Грк“ бидејќи во деталното проследување на колективните записи од 19 век одговорот е Македонец. Формирањето на македонскиот идентитет се одвивал преку различни културни и јазични влијанија, на простор на кој егзистирале христијанството и муслиманството, кирилицата, арапското писмо и грчката азбука, различните културни идентитети. Притоа македонскиот народ бил научен да го прифати другиот. Неговиот развој уште од античкото минато минувал низ мултиетнички влијанија, како и од времето на Отоманската империја во која живееле три милети, од споделувањето на писменоста со сите словенски народи, од прозрачувањето на христијанството од нејзиниот простор, од придобивките на Александар Македонски, на Византиската Империја, на кои со ексклузивно политичко право наследник е Грција, па во името на тоа Македонија треба да се избрише од тоа културно наследство!

Јуџин Борза, кој ја проучува античка Македонија, бележи дека ниеден дел на европска Турција не бил посложен од Македонија, со својата заматена смеса од народности и од големата награда, пристаништето Солун, Егејската порта кон Балканот (2004:9), додавајќи дека можеби никаде на друго место во Европа вековите не оставиле толкав мултиетнички напласт како во Македонија и дека од почетокот на 20 век, во регионите Македонија и Тракија соседните држави започнале да си го бараат историскиот континуитет започнат од антиката. Борза бележи дека европското откривање на Македонија било поврзано со

воени стремежи, односно „Како резултат на политичките нагодби од дваесеттиот век, голем дел од античкото македонско кралство беше присоединето во модерната грчка држава“ (Исто, 100). Притоа го изложува и мислењето на Е. Бадијан кој во својот полемички есеј заклучил дека, без оглед кое е етничкото потекло и идентитетот на Македонците, на нив во нивното време генерално се гледало од Грците и од самите нив како на негрци (Исто, 107). Во контекст на ова ќе го истакнеме и мислењето на Х. Шулце за блокадата на Македонија од страна на Грција која претендира да е единствениот наследник на македонското царство на Филип II и на Александар Големиот, па истакнува дека со тоа е крајно сомнителен континуитетот меѓу старата Елада и модерната грчка држава (Šulce, 2002:222) и дека Грците со приматот на ова историско наследство се стекнале преку биографијата на Александар Големиот од Дројзен од 19 век која требала да претставува пример за обединувањето на германската земја, а во Бизмарк требале да го гледаат Александар (Исто, 120).

Но да се навратам на тоа дека македонскиот идентитет бил граден низ духот на почитување на другиот. За тоа сведочи и Уставот за идното државно устројство на Македонија, од Македонската лига од 1880, во кој е истакнато дека територијата што вековито го носи името Македонија да создаде држава под врховен суверенитет на Неговото Величество турскиот Султан, а под покровителство на европските големи сили како автономна држава на македонскиот народ и на другите националности кои живеат во нејзините граници: Турци, Арнаути, Грци, Евреи, Власи, Ѓупти и други, на чие чело ќе стои генерал-гувернер (од редот на националното мнозинство) и негов помошник (од второто мнозинство на националната група), а 12 ресорни министерства биле поделени според националните групи: македонската (за надворешни работи, за внатрешни работи, за војската, за финансиите, за правосудството и за просветата) турската (за земјоделство и аграрни односи и за општините) арнаутската (за јавни работи) еврејската (за занаетчиство и за трговија) грчката (за верата) и влашката (за координација со Високата порта) (Димевски, Поповски, Шкарик, Апостолски, 1985:237-241). Македонската лига формирала и Воен штаб, изготвила манифест до македонскиот народ во кој порачува да не им се верува на соседите „кои како змии се вовлекоа меѓу нас и нè мамат за свои интереси. Здружете се сите под македонското знаме и кренете го високо, високо во борбата за слобода и своја независност. Само здружени можеме да ја сочуваме нашата мила татковина Македонија за себе и да се здобиеме со своја апсолутна автономија“ (Исто, 326-327).

Овој повик ни е потребен и денес! Бидејќи како што истакнува Шулце: Европјаните и покрај тоа што мислеле дека нациите без никакви проблеми би можеле да се укинат или да се раздробат на постоечките

политички реалитети, а уште повеќе на духовни структури, кои во 19 век биле утописки творби, во сегашноста се докажале како живи духовни и културни битија, како израз на онаа духовна разноврсност без која Европа би ја изгубила својата суштина. Па се повикува на Робер Шуман, иницијаторот на унијата Монтана и првоборец на европското поврзување, кој видел дека Европа не може да се оддели од својата историја, бидејќи политичките граници се резултат на историскиот и етничкиот развој, на националното единство, на традицијата; нив никој не помислува да ги укине. ... Европските граници би требало што помалку да попречуваат на размената на идеи, луѓе, и добра. Во иднина над застарените национализми би требало да биде чувството на солидарност. Заслугата на национализмот е тоа што на државите им даде традиција и солидна внатрешна структура, па на тој темел да се направи нов кат. Надржавноста би се поставила на националната основа, при што не би се откажале од славното минато (Исто, 223).

Токму минатото на Македонија е вградено во македонскиот културен идентитет, во нејзиното богато историско минато, во духовното и материјално богатство. Културното наследство на Македонија, нејзиниот идентитет е вграден уште во предисторијата, во керамичките култни предмети на „МАЈКА-ЗЕМЈА“, односно „МАЈКА-КУЌА“, во придобивките од епохата на металите, од железното време, во изработката на накит: „Неговите облици се впечатливи и интересни до тој степен што во науката се земаат како еден од клучните елементи за етно-културно диференцирање на жителите на овие подрачја во однос на соседите“ познати како „македонски бронзи“ или „пајонски бронзи“ (Чаусидис, 1995:29); во остатоците од над 230 базилики, па „Ваквото изобилие на ранохристијански храмови ни ја презентира македонската почва како една од најблескавите ранохристијански точки околу Медитеранот“ (Лилчиќ, 1995:68); во придобивките од времето на Византиската цивилизација, во сегментот *Византиско-македонски книжевни врски* на кој вонредно не упатува Илија Велев; во традицијата на словенската писменост, преку реформаторското движење – Богомилството; во иконата – знак, култен предмет, сликарска техника за која Анета Серафимовска истакнува дека таа го утврдила значниот сликопис (иконографијата), односно дека фреските и иконите ја претставуваа посебноста на сликарството во Македонија поради што византологот Габриел Мие го вовел поимот „македонска школа“ (1995:109-115); во градежните придобивки, како и во македонското резбарство за што бележи Емил Алексевиќ; во „новата програма во архитектурата“ на Андреј Дамјанов; во народното творештво, во делата на просветителите, преродбениците, романтичарите од 19 век, во нашиот јазик кој и покрај низата непризнавања, замолчувања, протерувања тој опстојал.

Македонскиот јазик е главниот чинител на македонскиот идентитет. Во 19 век борбата за признавањето и кодифицирањето на македонскиот литературен јазик наедно била борбата за автономија на Македонија, за обнова на Охридската архиепископија, борба против туѓите режими, борба за признавање на македонската држава и нација. Македонскиот народ, македонските преродбеници, просветители и револуционери од 19 век единствено барале, како што забележал Пулевски „Татковина је ово место мило Македонцим“, повикувале „Хајте браќа, сви христијани наши Македонци, / јазик с јазик, род с родом сви једно да бидеме“ и го потврдувале македонскиот идентитет.

Литература:

- Велев Илија, *Византиско-македонски книжевни врски*, Скопје, 2005.
- Димевски Славко, Поповски Владо, Шкарик Светомир, Апостолски Михајло, *Македонската лига и уставот за државно уредување на Македонија 1880*, Мисла, Скопје, 1985.
- Борза Н. Јудин, *Во сенката на Олимп појавата на Македон*, Патрија, Скопје, 2004.
- Дворник, Френсис, *Словени у европској историји и цивилизацији*, СЛЮ, Београд, 2001.
- Јелавич, Барбара, *Историја на Балканот осумнаесетти и деветнаесетти век*, Лист, Скопје, 1999.
- Мазовер, Марк, *Балканот кратка историја*, Евро Балкан Пресс, Скопје, 2003.
- Македонија културно наследство*, Гане Тодоровски, Никос Чаусидис, Виктор Лилчиќ, Анета Серафимовска, Емил Алексијев, Мисла, Скопје, 1995.
- Маршал Гордон, *Оксфордски речник по социологија*, МИ-АН, Скопје, 2004.
- Миронска-Христовска Валентина, *Македонската преродба*, ИМЛ, Скопје, 2007.
- Миронска-Христовска Валентина, *Македонското прашање во литературниот 19 век*, ИМЛ, Скопје, 2009.
- Павловиќ, К. Стеван, *Историја Балкана 1804-1945*, СЛЮ, Београд, 2004.
- Piotr Źurek, „Knez Adam Jerzy Czartoryski i plan Balkanse federacije (1804-1806)”, *Anali Dubrovnik* 43 (2005): 129-138.
- Ристовски, Блаже, *Сознајби за јазикот, литературата и нацијата*, МАНУ, Скопје, 2001.
- Тодоровски Гане, *Јавнотис*, Матица македонска, Скопје, 2009.
- Тушевски, Ванчо, „Словенството, словенофилството и словенската заемност кај македонските преродбени писатели“, 313-320, *Нова македонска книжевност*, Менора, Скопје, 2008.
- Форд, Л. Френклин, *Европа у доба револуције 1780-1830*, СЛЮ, Београд, 2005.
- Šulce Hagen, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2002.

ДИМИТРИЈА МИЛАДИНОВ – АНИМАТОР НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНО-КУЛТУРНА ПРЕРОДБА

Сакаме ли денес да го детектираме итинерарот на македонскиот национално-културен развој во XIX век и особено сакаме ли да ја анимираме персоналната мапа на движечките сили на тие процеси во Македонија, не ќе можеме а да не видиме дека, колку повеќе одиме наназад и сè подлабоко кон средишните, односно кон почетните децении на тоа столетие, толку повеќе се соочуваме со сè поиспрекинати активистички линии и со сè позатемнети рамништа на реализација. Сè повеќе и повеќе празнотии и уште повеќе непознатици во земјата и кај народот кој и до, а особено во XIX век толку многу партиципираше во ослободителните, а не помалку и во културните процеси кај соседните народи. Се разбира, воопшто не само поради неможноста и воопшто не само поради несозреаните услови за покренување такви движења и развојни процеси на сопствената егзистенцијална и културна почва. Па сепак, само поради нашите непознавања, кои се најмногу резултирани од разграбувањата и од уништувањата на за нашето минато и за нашите национални позиции и потенцијали вистински валидни артефакти, ние денес сè уште повеќе знаеме за македонските активистички и креативни дејци во тоа време надвор од земјата отколку во самата неа. Затоа тешко и можеме да ги рекогносцираме почетоците на македонските национално-културни процеси, односно исчекорувањата што требаше да значат и уште поодносно да бидат вистинско и дефинитивно излегување од средниот век и зачекорување ако не во од **со**, тогаш барем каскање **по** во тоа време извонредно забрзаните европски чекори на посебниот национално-културен развој на земјите и на народите.

Во контекстот на една невозможно можна проникнувачка увертира, затоа сега одвај и ако можеме да детектираме едно тогаш веќе не врз неконфесионална, туку врз национална основа иницијално раздвижување дури во 30-тите години на XIX век. Неговата моторна сила веројатно беше сконцентрирана во личноста на толку значајниот, а до скоро толку

малку познат за нас архимандрит Анатолија Зографски. Во неговите нефинализираны акции за отворање печатница во Зографскиот манастир, а потоа и во неговата партиципација за отворањето на печатницата на Теодосија Синаитски во Солун, имено, без малку вистински слободно можеме да расчитуваме настојување за создавање едно национално-културно јадро врз македонска основа. Настојувајќи, пак, ако не и вистински да го одредиме, тогаш барем да го претпоставиме и неговиот персонален состав, кон кој, покрај спомнативе двајца архимандрити, најпрво и уште веднаш би го додале Кирил Пејчиновиќ Тетоецот, потсетуваме само на неколкукратното горење на печатницата на Теодосија во толку кратко време. Нејзиното брзо престанување со работа, имено, го илустрира и крајот на тој обид, односно крајот на една етапа, условно прва, во процесот на македонскиот национално-културен развој во XIX век. Воопшто не е ниту неочекувано ниту чудно што овој обид идејно е веројатно роден на Света Гора, односно што е дејствено развиван во за македонскиот геостратешки и културно-економски простор отсекогаш извонредно значајниот Солун.

Помалку или повеќе неочекувано, пак, е што, не многу долго време по тој обид, предводничката улога во национално-културниот развој на Македонија ќе ја земе во тоа време веќе поприлично елинизираниот охридско-струшки регион и можеби не толку доминантно аристократскиот Охрид, втората престолнина на Самуиловата држава и до втората половина на XVIII век седиште на во некогашниот свет толку многу влијателната архиепископија, колку занаетчиски напреднатата, но можеби, за среќа, сè уште и поприлично рурално пулсирачката Струга. Требаше и можеше ли токму таквата Струга да го изнедри и да го создаде, да го профилира и да го насочи Димитрија Миладинов како родоначалник и како главен и неповторлив аниматор на македонските национално-културни процеси околу средината на XIX век? Тоа е прашање чијшто можно невозможен одговор треба да се открива од/во духот на оваа населба во раните децении на XIX век. Струга, имено, од една страна, беше толку блиску до Охрид, така што можеше да ги користи неговите дотогашни и тогашни придобивки и позиции. Од друга страна, не малку беше блиска и до народните, пред сè рурални низини во кои, и во тоа време, наспроти процесот на моќната елинизација во двата града, сè уште се чувствуваше и автентичниот пулс на старомакедонскиот дух и сè уште се слушаше словото на свети Климент. Воопшто не е чудно, затоа, и тоа што Димитрија потекнува од едно средно заможно занаетчиско семејство. Неговиот татко, грнчарот Ристе Миладин, е неук, но ги респектира вредностите и потребите од писменоста, па и навистина недвосмислено стои на идејата да се школуваат барем некои од неговите деца. Во оформувањето на Димитрија како предводник и како носечка личност на претстојниот процес, секако,

партиципираат и неговата за тоа време исклучително солидна педагошка подготовка, па неговата индивидуална пркосна и подвижничка природа, како и неговата свезда водителка, т.е. судбински предопределениот индивидуален развој, чија амплитуда се движи од повремени другострани насочувања кон/до целосни свртувања и преобразби.

Наспроти идејната недооформеност, по народносно-национална линија, на некои македонски репрезенти на просветата и на литературата, кои ни до крајот на својата активност не излегоа поцелосно од просветителско-рационалистичките хоризонти и педагошки методи, каков што е примерот дури и со еден пркосник и дејственик како што е Ј. Х. Константинов Џинот, како двигателска и централна личност на македонската национално-културна преродба кон средината на XIX век се оформи и дејствуваше стружанецот Димитрија Миладинов (1810-1862). Тој се оформуваше подолго време и помина повеќе, но не јасно разграничени етапи на/во неговиот индивидуален национално-културен развој. Неговото школување во грчки училишта, најпрво во манастирот Свети Наум, а од 1833 до 1836 година во гимназијата во Јанина, на почетокот го оформи него во еден исклучително загреан елинист - и тоа наспроти секогаш активно сочуваната свест за својата генетска различност од Грците. На еден поширок план, што значи не само во Македонија, грчкиот јазик и култура не беа тогаш примани насекаде и исклучиво толку како свои, колку како една повисока, како една надредена култура. Инаку, гледајќи го Димитрија Миладинов како грчки учител, не може да не се забележи дека тој има и навистина одлична класична наобразба, високо солидни педагошки способности, како и навистина завидна упатеност во грчкиот јазик и литература. Свесен за високите вредности на грчката култура, се чини дека Димитрија и во неговата понатамошна педагошка и национално-културна актива подолго време исто така свесно го забавуваше би рекле веројатно (пре)брзото и целосно отстранување на грчкиот јазик од македонските училишта. Со цел, бездруго, да не бидат генерациите осиромашени од, односно за да не останат без универзалните знаења кон кои можеа да бидат упатени преку грчката литература и култура. Па сепак, и покрај таквата негова подолготрајна тактичност и дозираност, во завршните етапи од неговиот индивидуален национално-културен развој, односно не само по неговата дефинитивна преобразба, туку по неговото дефинитивно позиционирање на националната линија, тој се оформува во уште позагреан Славјанин. Неговиот преродбенски фронт дејствено беше позициониран главно по линијата за понароднување на просветата, односно како за отворање училишта на говорниот македонски јазик, така и по линијата за создавање самостојна македонска црква, т.е. за обновување на Охридската архиепископија.

Како да станува збор за некаков средновековен христијански подвижник, преобразбата на Димитрија Миладинов во нашите поранешни

проучувања не само што се споредува со новозаветната преобразба од Савле во Павле, туку и директно и најчесто, да не речам исклучиво се поврзува со неговата средба со рускиот научник В. И. Григорович во 1845 година, при неговото научно-истражувачко патешествие низ Македонија. Рекогносцирајќи елементи на отстапки од правецот на елинистичките просветно-образовни забрани кај него уште во поранешните години, најнедвосмислено ќе речеме дека кај Димитрија тоа е не само многу порано започнат и многу подолготраен процес, туку можеби уште и процес што е ако не свесно, тогаш секако спонтано степенуван и дозирано потсилуван. Процесот на преобразба на Димитрија, значи, не треба да се поврзува исклучиво со, навистина, значајните и поттикнувачки импулси што ги доби од Григорович. Тие импулси се, бездруго, една незанемарлива поттикнувачко-насочувачка алка во освестувачко-активистичкиот итинерар на Димитрија. Така е бидејќи тој процес, во една на почетокот сè уште не примарно активистичка варијанта, кај него беше започнат многу порано и развиван многу подолго, за што се откриваат елементи пред сè во неговата педагошка практика. Не помалку се во таа смисла значајни и други епизоди од неговите контакти и релации - и поранешни и подоцнежни од оние со Григорович, а пред сè, сè уште непотврдена, но и тоа како можна средба со архимандритот на или од руското братство на Света Гора во 1852 година. До толку повеќе што сосема е извесна таквата средба на неговиот брат Константин. Понатаму, пак, не би рекле најмногу, туку би рекле дека се само завршно поттикнувачки импулсите од виденото при неговиот престој во Херцеговина, Војводина и Србија, кој на неговиот дејствен итинерар можеме да го регистрираме една цела деценија по средбата со Григорович, односно при едногодишното патување низ спомнативе земји во 1855/56 година со подолготрајни престојувања во некои културни центри. До толку повеќе што за тоа патување се одлучи по неговиот судир со битолските гркомани додека беше учител во главното грчко училиште во Битола. Оттука воопшто не е изненадувачко сè поголемото интересирање на Димитрија по тоа патување за примена во училишната практика во Македонија на учебници пишувани на блиските словенски јазици.

За Димитрија Миладинов, а особено за неговата предводничка улога во развојот на македонската национална култура во средината на XIX век, посебно за нејзиното насочување по колосекот на словенството, извонредно, ако не и исклучиво се важни неговите контакти со Русија, ако не и со некои други словенски земји. Во прашање беше еден извонредно моќен и неотповиклив глас на словенското пробудување и раскинување со елинизмот. Но, сега ние ниту можеме, ниту пак смееме да превидиме дека истовремено, тој чекор е уште и не помал чекор на дистанцирање од античките корени на македонскиот народ. Беше ли тогаш во прашање повеќе нашата несвесност или уште еден од страна

поттикнат, а од нас, прашање е, колку свесно прифатен и како поприфатлива алтернатива преземен помалку ризичен чекор?

Виден на позициите на еден тогашен и тогаш далеку поширок, но за нас можеби недоволно видлив активистичко-идеен фронт, со неговата широка, би се рекло многострана подготовка и ангажираност, ангажираност која има не само манифестно изразена културна, туку, најверојатно, и вешто, но не секогаш доволно добро замаскирана политичка компонента, без недостаток ни на порив за пркос и за бунтовност, Димитрија Миладинов беше месијански предодреден за водечката позиција во македонското национално-културно преродбенско движење. Неговата широка просветеност, меѓутоа, како и неговата извонредна педагошка подготвеност, ја дооформуваа уште и онаа посуптилна димензија, компонента на преродбенското движење, па го насочуваа и движењето, т.е. целокупниот развој на македонскиот народ пошироко кон едно сеопшто просветување, просветување во духот на модерниот развој на Европа.

Кон вака оцртаните активистички позиции на кои се наоѓа Димитрија Миладинов може да се додадат дури и неслучајните персонални распоредувања. Потесниот круг на активните и водечки дејци, односно дејственото јадро на македонските преродбенски генерации, т.е. нејзината елита, се токму личности што му се блиски. Мошне близок, а не само идејно сроден, и тоа по разни основи, тој беше со еден цел ред неодминливи протагонисти на/во ова движење. Беше постар брат, според годините, а според грижата воспитувач, па дури и вистинска замена за родител на Константина. Беше учител на Прличев, на Партинија Зографски, на Шапкарев, индиректно и на Жинзифов и уште на цел ред други, па татко на првата жена на Кузман Шапкарев итн. Освен тоа, соодветна идејна компатибилност, како и други релации Димитрија имаше и со некои видни личности на/за движењето - со познати личности од црквата, а особено со високо авторитетни поединци од македонската трговска аристократија. Како со членовите на видното и кон развојот на македонската национална култура меценатски расположено семејство на Робевци од Охрид, кои кон средината на XIX век беа веќе преселени во Битола. Со сето тоа, Димитрија е личноста околу која се вртат не само сите важни идеи и случувања на/во македонското преродбенско движење, туку безмалку и сите најзначајни протагонисти што дејствуваат во развојните процеси на движењето. Застанувајќи на позицијата на насочувач на неговиот народ кон приближување со словенството, многумина од нив испраќа, преку своите врски, на школување во Русија. Процесот на национално-културното препознавање на македонскиот народ во рамките, т.е. во кругот на словенскиот свет, имено, се виде во тоа време веројатно како попрактичен и особено како поприфатлив не само за надворешните - и европски и руски - фактори, туку и за интенциите на тогашното македонско национално созревање и позицио-

нирање. Никакви индикации, пак, немаме дали тоа треба да значи во исто време уште и целосно откажување од позициите на наследници на историските и на културните потенцијали на античката македонска држава и култура. Дека ова второво никогаш и не престанало, дека и во времето на миладиновскиот апогеен преродбенски интервал е само карта која, *volens nolens*, не се става на масата, само две-три децении подоцна, ќе не потсети во своето македонствување никогаш и никако неотстапливиот Ѓорѓија Пулевски. Особено, а ако не и најмногу, пак, во времето на Димитрија Миладинов за ова придонесе сè повеќе заоструваниот конфликт со и онака моќното елинистичко движење, кое уште тогаш, па дури и нешто порано, ги присвојуваше, а Европа му ги аминуваше сите вредности, без исклучок и без остаток, на/од древномакедонската историја и култура.

Ваквите свои позиции Димитрија Миладинов не би рекле само дека ги создаваше, туку повеќе би рекле дека на нив опстојуваше низ трите децении на неговата учителска и просветителска актива во многу македонски градови, па дури и во едно село, во Магарево. Навистина, тоа село тогаш беше до корен грцизирано и претставуваше јадро за проширување и прогресивен развој на натамошниот процес на елинизација на Македонија, но на планот на развојот на своите училишни институции, тоа стоеше повисоко дури и од градските центри. Само со таквата динамична виталност, и тоа уште пред временската одредница што вообичаено се зема како време на веќе завршениот процес на неговата преобразба, Димитрија и можеше да го анимира и да го движи напред и општиот процес на македонската национално-културна преродба. Во духот на епохата, односно во дослук со процесите кај некои во тоа време далеку понапреднати народи, и низ процесот на македонската национално-културна преродба, најзабележливо или барем само најманифестационо, па дури и најдејствено е свртувањето на нејзините водечки протагонисти, а најпрво на самиот Димитрија, кон фолклорот. Таквото свртување, секако, има препознатливи антејски значења и вредности. Станува збор, значи, за свртување колку кон духот на минатите времиња, толку и кон самиот актуелен и жив живот, односно кон најавтентичниот животворен пулс на македонскиот народ и на неговата на економско-политички план незавидна состојба во XIX век.

Од таквите дејствени интенции и преокупации на Димитрија Миладинов и на неговите браќа во доменот на фолклорот произлезе знаменитиот Зборник на народни песни, резултат на повеќегодишниот собирачки ангажман најмногу и пред сè на самиот Димитрија. Инаку, беше редактиран и објавен од неговиот брат Константин. Трновитиот и тежок пат на Зборникот до неговото објавување, (вклучително и неговото (пре)именување пред самото објавување, кое овде не би го коментирале), што оди од Македонија, преку Русија, па до Хрватска, која тогаш

беше во границите на австриската империја, е сличен на развојниот и активистички итинерар на самиот Димитрија и го илустрира македонскиот национален развој кој уште во XIX век се провлекуваше меѓу извонредно сложените и таинствени сцили и харибди на руската и на другите европски дипломатии. Патот на Зборникот, имено, е проследен со многу ограничувања и условувања, а со тоа и толку многу сличен на нашиот и денес актуелен пат по неизвесностите на европските дипломатски кулоари. Тоа се ограничувања и условувања што се илустративни колку за пречките во развојот на македонската национална култура по патот на нејзината афирмација и верификација, толку и за потврдување на логички несомнениот факт за претходничката и темелничка улога на дејноста пред сè на Димитрија, а потоа и на другите Миладиновци - на Константина и на Наума, нели. Улогата на Димитрија е иницијална и темелничка, не помалку и во овој, заедно со неговите браќа остварен фолклорен монумент, кој најприродно ќе застане на позицијата на темелник во обновата на со милениуми претходно високо потврдуваната, а во тоа време неспорно осмислувана веќе како македонска национална култура.

Многостраните вредности на Зборникот на Миладиновци, вредности не само од национален, туку и од чисто естетски карактер, ги потврдуваат интересирањата за него во најшироките тогашни славистички кругови како во словенските, така и во многу несловенски земји. Во него претставеното поетско богатство го осветли не само актуелното повторно излегување на македонскиот народ на историската сцена, туку ги (пре)осветли и ги преосвети во исто време и неговите минати времиња. Но, што е најважно, на македонскиот народ оваа за него света книга му го осветли патот кон иднината. Станува, значи, збор не само за зборник на извонредни поетски вредности, туку и за најзначајна книга на/во македонскиот национално-културен развој. Посебно, пак, Зборникот е значаен како учебник, како буквар на идните индивидуални македонски поети. Од него ги учеа првите стапки во творештвото генерации и генерации македонски поети од Константина до Рацина, па уште и некои генерации дури и од современите македонски поети. Колку беше, имено, во текот и во екот на македонската национално-културна преродба ставен знакот врз народната песна, зборува фактот што македонски народни песни, како и други народни умотворби, во времето на и по Миладиновци ќе собираат и ќе објавуваат уште и Стефан И. Верковиќ, Кузман Шапкарев, Марко Цепенков, Петар Данилович Драганов, Васил Икономов и уште безброј други, пред сè македонски културни дејци.

*

Општопознато е дека со својата преродбенска актива од македонски национални позиции, иако повеќе веројатно со нејзината политичка, отколку со нејзината културна компонента, Димитрија Миладинов го

предизвика македонскиот непријател како во ликот на грчките фанариотски агенти, така и на веројатно од нив поттикнатите и насочувани турски власти. Па така, и тој и неговиот најмлад брат Константин, - најголемата надеж и само што најавен висок потенцијал и на македонската книжевност и на македонската книжевна наука во настанување - прерано ги завршија своите животи во цариградските затвори на почетокот од 1862 година. Но, други продолжија според заветот на Димитрија во кој велеше: „Јас го посеав семето, а вие бидете живи да го ожнеете неговиот плод“.

Дејноста на Димитрија Миладинов беше вистински пресудна во процесот на оттргнувањето на македонскиот народ од тенденциите за негова елинизација. По цена веројатно и на потиснување и на можно невозможно заборавање на древно-македонските завети, на оние од филиповско-александровските времиња. Се чини дека активностите на Димитрија не можеа, а свесно или спонтано да не се оформат, поточно да не функционираат по линијата на потрагата по, односно на откривањето на македонското колективно сопство во формата на неговото словенско себепрепознавање. Повеќе или помалку свесен, ако не и само во улога на медиум преку кого главните потези најверојатно можеле да ги влечат само некои надворешни сили, Димитрија Миладинов, сепак, ја одигра најпресудната улога во ставањето на главната карта во играта во развојниот процес на македонската национална култура врз крвната, врз генетската сродност со другите словенски народи. Во таквиот процес е особено значајно што Димитрија беше исклучително динамичен, што беше покренувачки и предводнички дух и што беше голем организатор. Во прашање беше еден крупен и возвишен патриотски чин, каков што во милениумскиот дел од животот на еден народ на малкумина им се паѓа да го изнесат, да го реализираат. Димитрија, по неговата преобразба, а подоцна и неговите соработници и следбеници, тоа го правеа ако не преку македонизација во највистинска и завршна смисла, тогаш барем преку словенизација пред сè на училишното образование, а потоа и преку борбата на еден широк македонски фронт за ангажирање во црквата на домородни владици и свештеници, што, по подолго време, и барем еднакратно, се постигна во позиционирањето на Партенија Зографски како владика за Дојран и Кукуш. Во прашање беше, значи, не втемелување на македонската национална култура, бидејќи, низ своите претходни развојни етапи, таа постоела отпренекогаш, туку само процес на нејзина (ре)македонизација и тоа токму преку словенизацијата како преодна етапа. Не го видиме ли во тоа процесот на нејзиното натамошно зреење и оформување во национална култура со македонска национална суштина и македонски предзнак, не ќе ни можеме, затоа, во тоа типично македонско движење доволно сигурно да го исчитуваме иницијалниот чин за/во создавањето, односно за анимирањето и на самата македонска нација во модерната, во денес актуелната смисла на овој поим.

АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ КАКО РУСКИ КОНЗУЛ ВО РИЕКА

Во текстот *Андреја Д. Пејкович во Риека*²⁰, ги проследивме животот и работата на овој бележит македонски просветител во кој се отфрлија дотогашните податоци за неговиот двегодишен престој во овој град (Харалампие Поленаковиќ, Александар Спасов, Гане Тодоровски, Горан Калогера, Георги Сталев, Мирољуб М. Стојановиќ, Људмил Спасов, Васил Тоциновски) и се проследи неговата извонредно успешна дипломатска работа која исполнува цели две децении. Новите архивски истражувања низ страниците на риечките дневни весници *La Bilancia* и *La Varieta*, како и со книгите *Guida generale di Fiume* и *Sposten knjiga riječke narodne čitaonice* даваат можност подетално да се проследи секако најзначајниот период кој исполнува една третина од неговиот живот.²¹ Преводот од италијански јазик е на Наташа Велјак. Под наше менторство таа ја имаше задачата да го проследи Андреја Петкович во Риека.²² Во редовната рубрика за *локални весџии* од 10 април 1873 година, *La Bilancia* информира: *Есеџуаџиор. С. М. цароџи му додели современ есеџуаџиор на високиоџи државен советџиџи Андреја Пејкович за изврџиување на должностџиа царски руски конзул во Риека.*²³ Тоа децидно потврдува дека по именувањето од рускиот цар Фрањо Јосип Први во пролетта на 1873 година, како дваесет и седумгодишник Андреја Д. Петкович стапил на функцијата царски руски конзул во овој град. Така во период од две десетлетија бил очевидец на просперитетот на Риека; на изградбата на железничката пруга од Пивка до Карловац (1873), создавањето на рафинеријата во Млака (1882), воведувањето модерна канализација (1882), втемелувањето на народниот театар, денешното *Хрваџиско народно казалиџиџе*

²⁰ Васил Тоциновски, Предвесници, изд. Академски печат, Скопје, 2009, стр. 16-22.

²¹ Sveučilišna knjižnica Rijeka.

²² Nataša Veljak, Andreja Petković u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kulturalne studije, Rijeka, 2010, str. 26.

²³ La Bilancia, Fiume, god. VI, br. 82, 10. IV. 1873.

Ивана ѿл. Зајца (1885), отворање на хотелот *Континенѿиал* (1888). И секако Петкович како конзул имал и заземал почесно место во многу бележити настани, собири и манифестации во Риека. Во тоа време неговиот постар брат Константин Д. Петкович бил руски конзул во Дубровник. Така биле во можност за интензивна комуникација и соработка за состојбите и иднината на нивната татковина Македонија.

Во периодот од 1873 до 1893 година на страниците од *La Bilancia* се објавени дваесет информации за дејноста на Андреја Д. Петкович и на Царскиот руски конзулат. Кратко известување во *локалниѿе вестѿи: Руски конзулаѿи. Комѿаниѿиѿе на овој конзулаѿи за време на оѿсусѿвоѿио на рускиоѿи конзул ќе бидат уѿаѿени на ѿрчкиоѿи вицеконзул.*²⁴ Истото соопштение во нешто проширена верзија е преобјавено: *Руски конзулаѿи. Известѿени сме оѿи за време на оѿсусѿвоѿио на рускиоѿи конзул работѿиѿе ќе му бидат ѿреѿуѿиѿени на ѿрчкиоѿи вицеконзул ѿосѿ. Анѿиоѿио ди Босичи.*²⁵ Тоа ќе рече дека десетина дена конзулот отсутствувал на работното место, а причините остануваат непознати. Дали можеби се тоа здравствени причини или пак станува збор за некое патување. На 12 мај 1876 година во Риека допатувале важни гости. Во втората од трите флеш вести (кои повеќе наликуваат на недоречен дневен ред) стои: *Хоѿел Евроѿа. Јонин, руски конзул во Дубровник – Преѿседатѿелоѿи на Црноѿорскоѿио собрание Пеѿровиќ – Вуѿе Свеѿозан ѿаѿник од Трсѿи - Милер Карло, ѿрѿовец од Лахор.*²⁶ Првата информација упатува дека гостите отседнале во хотелот *Евроѿа*. Вестите кои и потоа можеме да ги проследиме на страниците од *La Bilancia* потврдуваат дека Петкович соработувал и другарувал со видни и значајни посетители на Риека. Секако дека тие биле негови нови пријатели, но исто така меѓу нив се и луѓе со кои претходно се познавал и контактирал.

Андреја Д. Петкович не бил човек кој строго бил поврзан со својот кабинет и работа. Не се движел само во дипломатскиот круг, туку умеел едноставно да излезе од официјалните кругови на општествениот и политичкиот живот и едноставно да работи и да биде со народот. Неколку информации го покажуваат како добродетел и хуман човек. *Донација. Почѿтуваниоѿи ѿосѿодин Андреја Д. Пеѿкович, конзул на царска Русија, за време на домашна ѿрослава, на нашиоѿи ѿрадоначалник му ѿодарил ѿедесеѿи форинѿи да им ѿи даде на сиромашниѿе во нашиоѿи ѿрад. Му изразуваме благодарносѿи на доброѿвороѿи во име на сиромашниѿе кои ја добија ѿмоѿиѿа.*²⁷ Од

²⁴ La Bilancia, Fiume, god. VI, br. 294, 23. XII. 1873.

²⁵ La Bilancia, Fiume, god. VI, br. 295, 29. XII. 1873.

²⁶ La Bilancia, Fiume, god. IX, br. 109, 12. V. 1876.

²⁷ La Bilancia, Fiume, god. XIII, br. 45, 25. II. 1880.

градските (локални) вести одвоена е активноста на рускиот конзулат. *Годишнина. Денеска е годишнина на блазородникои С. М. Умбертио I од Италија и годишнина од доаѓање на пресиолои на цела Русија на Александар III., ѝа на рускиои и на италијанскиои конзулаи свечено се исиакнаи царскии знамиња.*²⁸ На 20 мај 1884 година во риечкото пристаниште вповил рускиот воен брод Сралак. По тој повод поместена е поопширна информација во која станува збор за посетата на конзулот Петкович и за неговата дружба со високи воени личности. *Руски воен брод. Вчера, пред 4 часои поладне влови рускиои воен брод Сралак, управуван од капетанои на брод Скрудлоф, вооружан со 12 топови и посада од 180 членови. На бродои е конираадмиралои Казанкоф, кој неодамна е именуван за командани на царската руска група Медитеран. Неколку минуи по присигнувањето на бродои, тукашнии руски конзул, господинои Андреја Петкович, висок царски советник, со бройче ја донесе ишиаи. Неговои доаѓање на бродои е поздравено со топовски илоун. Многу подоцна, конираадмиралои, заведникои и ишии двајца бродски службеници заминаа да му возвраи на конзулои и во исусиво на славниои гроф гувернер..., микрофилмот и овде е нечитлив. Потоа се забележува дека принцот Лобкофич, контраадмиралот со повеќемина службеници биле поканети на вечера од почитуваниот конзул Петкович. Денес, во еден часои поладне рускии службеници и нивниои иочиуван конзул добиле ииен иовик од иринцои Лобкофич. С. А. И. Р. Надвојводаи Цугеи, вчера на господинои Петкович му рекол дека би сакал да се среине со конираадмиралои и командани на руската морнарица, но за жал не може да дојде со воз од Будимешиа. Сарај ипре ке оилови за Пиреја каде ишо конираадмиралои ке го преземе бродои.*²⁹

Во текот на 1885 година, во рубриката *локални веси* наидуваме на два текста во кои се споменува Андреја Д. Петкович. Информациите се сведоштво за неговите контакти со црногорското кралско семејство. Во првиот напис *Принцезаиа од Црна Гора во Риека* читаме: *Вчера околу 6 часои поладне во нашеио ирисианишии со јахиа од кошарска провиниенција влови иринцезаиа од Црна Гора Сибил. На шој брод се иринцезаиа Милена, содругои иринцои Никола, нејзинаиа ќерка иринцезаиа Милица и војводаиа Богодар Петровик, иреиседаиел на црногроскоио собрание. Набргу по ирисиигнувањето на јахиаиа царскиои руски конзул, државниои советник А. Д. Петкович дојде на јахиаиа да ѝ оддаде иочеси на иринцезаиа Милена. Таа со нејзинаиа иридружба со брзиои воз во 8.15 го иродолжи иаиување-*

²⁸ La Bilancia, Fiume, god. XVII, br. 62, 14. III. 1884.

²⁹ La Bilancia, Fiume, god. XVII, br. 172, 12. V. 1884.

ио за Виена и Пејроград, кој е цел на ишчувањеио. Имено една нејзина ќерка која ишаму се школувала, била болна. Рускиои царски конзул доиол со својата соируга на сиианицаиа да ја иоздрави иринцезаиа Милица.³⁰ Петковиќ не само по професионална должност, туку и како непосреден и отворен, комуникативен и хуман човек, одважен и воспитан во богато трговско семејство насекаде бил добредојден. Тоа го потврдуваат и овие редови како сведоштво за неговата професионална и човечка вредност во однесувањата со луѓето. Биографските податоци за Петкович се вистинска реткост, како што можеме да кажеме оти и неговата книжевна работа е малку позната. Завршната реченица од текстот потврдува дека тој е семеен човек, на испраќање на железничката станица дошол со својата сопруга, и тоа е прво и последно спомнување на овој значаен биографски податок. Засега нема никакви други податоци за името и нејзината национална припадност, ниту пак дали имале деца.

Настаните во црногорското кралско семејство потоа, за жал се обвиваат во црнина. Само три дена подоцна, на 8 мај 1885 година, *La Bilancia* го донесува краткиот запис *жалоси во семејсивоио на иринцои Никола од Грна Гора*.³¹ Неговата ќерка Марија, која студирала на Високиот царски институт и некое време боледувала, утрото на 7 мај починала. Нејзината мајка, принцезата Милена која патувала неколку дена да ја посети својата болна ќерка, не стигнала да ја види жива. Следуваат биографските податоци дека принцезата Марија била родена на 7 март 1869 година и само што наполнила шеснаесет години. *Царскиои руски конзул, државниои советник А. Д. Пејкович* вчера ја иосеиил црногорскаиа јаиша Сибил да изрази сочувсиво и на рускиои конзулаи во знак на жалоси го иосиавил рускио знаме на иола коије.³²

Во кратката информација од 2 јуни 1887 година, содржани се податоците за *руската нафта во Фиуме* кои конзулот Андреја Д. Петкович ги испраќа до својата влада. Во посебниот извештај како што се нагласува, со задоволство информира за зголемениот увоз на петролеј и нафта од Русија во Риека кој трае веќе неколку години. Се наведуваат точни податоци; во 1884 година биле увезено 13.000 барели нафта, во следната година тоа биле 96.876 квинтали нафта и 6.858 квинтали петролеј. Во текот на првото полугодие на 1886 година, биле увезени 150.000 квинтали нафта.³³ Досегашниот познат двегодишен конзулски престој на Петкович во Риека беспоговорно беше коментирани како

³⁰ *La Bilancia, Fiume, god. XVIII, br. 101, 5. V. 1885.*

³¹ *La Bilancia, Fiume, god. XVIII, br. 104, 8. V. 1885.*

³² Исто.

³³ *La Bilancia, Fiume, god. XX, br. 123, 2. VI. 1887.*

неуспех на македонскиот просветител од неговото неискуство во стопанството и трговијата, а посебно од постигнатите резултати во работењето, па така најверојатно самиот заминал или пак руската царска дипломатија го повлекла од таа позиција. Натамошните истражувања целосно ги негираат ваквите претпоставени оценки. Во истата 1887 година, на Петкович му била врачена посебна благодарница од Виена. Дознаваме дека царскиот руски конзул, државниот советник А. Д. Петкович овие денови од деканот на конзуларното тело, од секретарот на баронското министерство добил посебна царска благодарница, пишува *La Bilancia*.³⁴

Нова информација за активноста на Рускиот конзулат: Денеска (11 септември, б.м.) по грчкиот календар бил денот на св. Александар, односно имениот ден на *царо̄ӣ на цела Русија*. По тој повод конзулот го истакнал руското знаме.³⁵ Весникот *La Varieta* во одминувањето на 1889 година, објавува кратка информација која претставува уште една трага на Петкович во Риека. Во поднасловот *Доаѓање и заминување*,³⁶ се известува дека ноќеска со патничкиот воз во 23.32 часот, во градот пристигнале црногорскиот принц С. А. Данило, неговите сестри принцезите Анастасија, Елена и Ана и министерот Божо Петровиќ. Високите гости отседнале во хотелот *Европа*. Вчера (11 јули, б. м.) принцезите, министерот и рускиот конзул Петкович на железничката станица ги пречекале црногорскиот принц Никола и неговата ќерка Милица кои дошле со брзиот воз од Петроград во 9.54 часот. Потоа семејството на принцот се упатило на австрискиот брод *Греиф* со кој го продолжиле својот пат за Котор. Посетите и контактите на Петкович со бележити благородници можеме да ги проследиме и во наредната 1890 година. Во проширената информација *Доаѓање на славни гостии* во *La Bilancia*,³⁷ дознаваме дека вчера (14 ноември, б. м.) во 12.45 часот попладне во Опатија допатувал војводата Николо од Леуштберг со неговата придружба. Добредојде им посакал рускиот конзул Андреја Д. Петкович. Потоа војводата се сместил во хотел *Европа*. Истиот ден, попладнето во 6.45 часот со бродот *Лојдано* пристигнал и војводата Џорџио со неговата сопруга принцезата Стана од Црна Гора, со сестрата и принцеза Ана од Црна Гора, со двата сина и со дворската дама Некладова и дворски службеници. Рускиот конзул советникот Петкович дошол на пристаништето да ги поздрави и овие гости, кои исто така престојувале во хотелот *Европа*. Потоа заедно јаделе војводата Николо и господинот Десан Ристиќ, внук на српскиот

³⁴ *La Bilancia*, Fiume, god. XX, br. 215., 14. IX. 1887.

³⁵ *La Bilanca*, Fiume, god. XXI, br. 206, 11. IX. 1888.

³⁶ *La Varieta*, Fiume, god. VIII, br. 191, 12. VII. 1889.

³⁷ *La Bilanca*, Fiume, god. XXIII, br. 261, 15. XI. 1890.

крал. На вечерата бил и рускиот конзул Петкович. Вечерта во 8.30 часот во риечкото пристаниште пистигнал рускиот параброд *Роксана*. Војводата Џорџио со семејството дошол на бродот. И дополнителната информација оти војводата во Риека ќе престојувал пет дена. Денеска (14 ноември) околу 2.30 часот риечкиот гувернатор во придружба на пристанишната капетанија дошол на бродот во посета на војводата.

На страниците од *La Bilancia* во 1890 година, во редовната рубрика *локални весџии* насловот *Роденден*,³⁸ забележува дека денеска (26 ноември, б. м.) е роденденот на руската царица Марија Федоровна (26 ноември 1847 година). По тој повод на Рускиот конзулат било поставено царското знаме. Во 1890 година, во публикацијата *Гуида генерале ди Фиуме*, во пописот стои: *Русија (Царсџиво). Конзулаџи. Пеџкович Андреја, царски советџник конзул. Адреса: Piazza Elisabeta, куќа Gelcich, П. каџи, бр. 632.*³⁹ Два настана од 1891 година, ја одбележуваат дејноста на Конзулатот. *Сребрениоџи јубилеј*,⁴⁰ ја одбележува дваесет и петгодишнината од венчавањето на рускиот цар Александар Трети со данската принцеза Дагмар (Марија Федоровна). Тоа е повод за ново истакнување на руското царско знаме. Седумнаесет дена потоа, на 26 ноември, пак, се одбележува роденденот на руската царица Федоровна со истакнување на знамето.⁴¹

Посебно значајни се двата написа во *La Bilancia* од 1893 година. На најдобар можен начин тие како да ги заокружуваат/устоличуваат двете децении на рускиот конзул советник Андреја Д. Петкович во Риека. Првиот од нив *Голема честџи*,⁴² во самиот наслов упатува и ја потврдува извонредно успешната дипломатска дејност на учениот и мудар Македонец. *Дознаваме оџи рускиоџи цар џо одликувал рускиоџи конзул Андреја Д. Пеџкович со команџорски крџи од висок царски ранџ на Свџи Владимир за неџовиџе заслџи џоџврдени во долџо-дишнаџи рабоџа во Риека. Му честџиџаме на знамениџиоџи џосџодин конзул.* Двете децении на дипломатска дејност секако претставуваат уверлив аргумент и повеќе од тоа, тие се знак на идентификација на учениот и мудар, даровитиот и зналецот Петкович. Овие непознати страници од неговиот живот и дејност не го извлекуваат само како автор кој најчесто е во фусноти, но секако и беше време да го одвојат од сенката на неговиот постар и исто така извонредно успешен и умен брат Константин Д. Петкович. Напротив, мислиме дека новите сознајби ќе изборат и нивно повисоко место во традицијата и континуитетот

³⁸ La Bilanca, Fiume, god. XXIII, br. 270, 26. XI. 1890.

³⁹ Guida general di Fiume, Fiume, 1890, str. 84.

⁴⁰ La Bilancia, Fiume, god. XXIV, br. 254, 9. XI. 1891.

⁴¹ La Bilancia, Fiume, god. XXIV, br. 269, 26. XI. 1891.

⁴² La Bilancia, Fiume, god. XXVI, br. 81, 10. IV. 1893.

на македонствувањето. Овој период би требало да ги подотвори вратите во докомплетирање на севкупноста во шесте децении кои ги исполнувале и ги осмислувале животните и творечки врвици на Андреја Д. Петкович.

Вториот напис *Доаѓање и заминување на принцоџи од Црна Гора*,⁴³ нуди извонредно драгоцен и ретки податоци за Петкович. Со пароброд во Риека допатувал црногорскиот кнез Никола Петровиќ-Његош. Со него биле и црногорскиот министер за финансии Матановиќ, генералот Теодор Милинковиќ, австрискиот министер во Цетиње П. Фарцела, секретарот на руската амбасада во Цетиње и првиот помошник на кнезот С. Ѓурковиќ. На доаѓањето на високите и уважени гости бил и рускиот конзул Петкович. Можноста са средба на Његош со македонскиот просветител во себе секако ја содржи и нивната поетска посветеност и дарба. Секако дека на кнезот не му се непознати личноста и дејноста на постариот брат Константин Д. Петкович. Нема податоци колку време Његош се задржал во градот, кои биле интересите на посетата во која учествувале и блиски негови соработници, дали можеби имал нова средба со дипломатот и поетот Петкович! Остануваат и натаму многу непознати и недоречени страници од животот на Андреја Д. Петкович.

Во 1901 година, свечено била одбележана педесетгодишнината од постоењето на Народното риечко читалиште. Одборот на Сушак, по тој повод, ја издава *Спомен книѓаџиџа*, преиздадена во 2000 година и која ние ја користиме. Меѓу нејзините многубројни и знаменити членови од земјата и од странство го наоѓаме и податокот за *Петкович Андрија, рус. конзул*.⁴⁴ Како и неговиот претходник Березин, и Петкович во 1875 година, се запишал за редовен член на Народното читалиште во Риека. Тоа било место кое ја собирало интелектуалната и уметничка елита, па било важен центар за општествени и културни средби и комуникација, простор за нови идеи и настани, акции и манифестации. Петкович се покажува како човек кој не бил повлечен, туку имал жива и непосредна комуникација со средината во која живеел и работел. Не бил самобендисан и затворен во високите и одважни дипломатски кругови. Негов интерес не биле исклучиво само работите поврзани со трговските прашања на руските компании во Риека, што му биле и релевантна задача, туку бележито учествувал во јавниот, културен, уметнички и интелектуален живот на Риека. Како илустрација од оваа книга го одвојуваме следниот податок: *На ден 13 март* (1890 година, б.м.) *во оџиџесџивениоџи салон беџе одржан концерџи на*

⁴³ La Bilancia, Fiume, god. XXXVI, br. 116, 23. V. 1893.

⁴⁴ Spomen knjiga koju je prigodom pedesetgodisnjice Narodne citaonice rijecke izdao Odbor, pretisak, Rijeka, 2000, str. 96.

рускиот народен пејачки хор, кој го водеше познатиот Димитриј Славјански. Успехот беше блескав, чиишто приходи имаше чиста заработка од 297 фор.(инти), кои беа наменети за општите цели.⁴⁵ Станува збор за настан кој директно е поврзан со Рускиот конзулат. Во читалиштето во деведесеттите години повеќепати гостувале руски уметници. На двапати бил одржан концерт на рускиот народен хор на чело со Славјански, кој свој настап имал и во 1895 година, потоа во 1892 година солистички концерт одражала руската певица Џаксон, а во 1896 година два концерта имал и хорот на Надин Славјански.⁴⁶ Дали бил ангажиран околу нивните гостувања, посредувал секако во договорите за културна соработка, па сосема нормално во време на своето службување во Риека бил со нив и имал приеми, а неопходно и присуствувал на тие културни настани.

Дел од карактерот на еден човек е и неговата хуманост. Ја има или ја нема, не зависи тоа од домашното воспитание, образованието или од општествената позиција. Како добротвор Петкович на риечкиот градоначалник во 1876 и во 1877 година, му дал педесет форинти за сиромашните граѓани. Нови педесет форинти кои требале да им бидат поделени на сиромашните дарувал и во 1880 и во 1881 година.⁴⁷ Сите овие податоци извонредно добро го формираат ликот на рускиот дипломат и македонски просветител Андреја Д. Петкович. А за неговите животни и творечки врвици за жал, сè уште имаме малку аргументи, наспрема оние за постариот Константин Д. Петкович. По нешто за Андреја знаеме од неговите ученички години и работата како помошник учител во Велес, информативно за студиите и сега секако и најповеќе за двете децении дипломатска активност во Риека. Само по себе се поставува и прашањето како и каде ги минал последните четири години од животот по заминувањето оттука?

За нас посебно интересни и загадочни се прашањата поврзани со неговата творечка работа, со пишувањето поезија и преведувањето. Во *Цариградски весник* (9 јануари 1860) дваесет и тригодишниот Андреја Д. Петкович објавувајќи ја песната *Могила в гора* сопствената творечка идентификација покрај името и презимето ја дополнува со родното место *Башино-Селец*. Така на најверлив начин ја искажал сопствената етничка и духовна припадност кон Македонија. Како што тоа со прекарот Македонијата, како студент во Москва го правел и неговиот сонародник и брат по перо Константин Миладинов. По студентскиот творечки период како да секнуваат поетските амбиции на Петкович, па и во дваесет и едната година минати во Риека не

⁴⁵ Исто, стр. 44.

⁴⁶ В. Тоциновски, Предвесници, стр. 21.

⁴⁷ Исто, стр. 18.

наидуваме на таков податок. Исто така, посебно како член на Народното читалиште што само по себе не може да биде случајно, немаме податоци за неговата лектира. И не можеме да претпоставиме оти дипломатските обврски можеле да бидат причина за целосно повлекување / откажување од литературата. Не е на одмет да се повтори македонската жед од нашиот противречен, плодотворен, но и недоречен и недоизјаснет 19 век во кој секој податок има сопствено место и значење. Посебно мислата и акцијата на планот на националната мисла и смисла.

Богатото и разнородно дело на Константин Д. Петкович претставува чест и гордост на македонскиот книжевен 19 век. Познато е оти бил пример за помладиот брат кој верно го следел во многу работи. Заеднички дејствувале во дипломатијата, литературата, за доборо и за иднината на татковината. Кога Андреја дошол како руски конзул во Риека, неговиот брат дванаесет години бил успешен и почитуван дипломат во Дубровник. Тоа ќе рече дека во периодот од 1873 до 1875 година, биле блиску еден до друг. И не само тоа. Да соработуваат и да се дополнуваат во одговорната работа што ја имале во руската царска дипломатија, а која извонредно добро ја извршувале, братски да се слушаат, посетуваат и разговараат, и посебно со интересот кон книжевното творештво, преведувањето и научната работа како темелници во националната и културна преродба на Македонија. Зарем Константин и тука не бил пример и инспирација, совет и директен апел до помладиот брат за создавање и градење на нови вредности. Непорекливо дека тој можел и бил братски и татковински аманет. Останува и натаму да се види што и колку Андреја Д. Петкович од сето тоа исполнил и остварил.

Подотворените страници од *La Bilancia* и *La Varieta* се несомнено само мал дел од можните нови сознајби и вистини за животните и творечки врвици на Андреја Д. Петкович. Дали нема уште нешто во евиденцијата на *Трговачко-обрџничке коморе* во Риека!? Да се израмнат противречните пишувања на Горан Калоѓера и Ирвин Лукежиќ. Досегашните резултати и уште повеќе за жал, многуте претпоставки само ја покажуваат и ја потврдуваат древната мудрост оти патот до вистината е долг, а понекогаш едноставно е невозможен. Но, нели во животот и во светот нема случајности! Тие остануваат вечна потрага по времињата, настаните и луѓето кои некогаш биле живот. А нашата сегашност / современост е само алка во нераскинливата врска со минатото и уште повеќе одговорност за иднината.

ИСТОРИЈАТА НИЗ ВРУТОКОТ НА ОТКРИВАЊЕТО

(За романој „Песнајѝа на воиној - ѝриказна за Александар Велики“ од шведскиој ѝоеј Арѝур Лундквисѝ, добѝѝник на Злаѝниој венеѝ на Сѝрушкиѝе вечери на ѝоезијаѝа во 1977 ѝодина во ѝревод од шведски на македонски јазик на Ивица Челиковиќ)

Чудни се патиштата на книгите. И само Господ знае кога и каде по земните и по небесните патишта некогаш ќе воскреснат до нас, читателите. Затоа и се случуваат изненадувања. Затоа има и тајни и тајнописи. Има и заборавени времиња и задоцнети потсетувања. Но, за книгите никогаш и ништо не е доцна, задоцнето. Кога-годе и кога и да е тие ќе воскреснат, ќе нè озарат, ќе се открилат со својот сончев лет. Една од таквите книги што со голема возбуда раскрилено и светликаво долета до нас, и тоа од северните студеникави предели на Земјината топка, од Скандинавските гробени на молкот и тишината, е романот „Песната на воинот“ од шведскиот знаменит, познат и возвеличен писател Артур Лундквист. За тие што го знаат овој висок, издолжен, слабуњикав и малкузборен човек, пред сè познат како исклучителен, значен поет со високо книжевно хиерархиско место во шведската поетика, а богами и во европската, во светската, податокот дека го напишал токму романот „Песната на воинот“ е вистинско изненадување. Вест примена неверчиво. Неверчивоста е зголемена особено кај нас, Македонците, зашто поднасловот на овој роман гласи: „Приказна за Александар Велики“!

Тука ставам чуденка! Помолкнувам, подголгнувам! И пак чуденка. Не ми се верува со сета моја очуденост. Од каде, пак, сега ова? Од каде воскресна оваа вест? И дали е точна? Молчам во себе, подголгнувам со сувец во грлото, возбудата ми се зголемува како надојден бран од немир и неспокој, на пробудена љубопит-

ност, дури и со фрлена сомнамбулна сенка врз себе со самопрекорување кон оваа непознатица за мене!

Веста е точна. Сè е точно. Читам во „Дневник“. Читам дека проникливиот македонски издавач „Македонска реч“ на Нове Цветаноски во превод на поетот Ивица Челиковиќ кој живее и работи во Шведска, на македонски јазик го издал именуваниот роман за Александар Велики, и тоа од Артур Лундквист. Во колумната што Челиковиќ ја објави во „Дневник“ (6.11.2010 г.), меѓу другото, фрла и малку повеќе светлина, барем за македонскиот понов читател, за тоа по што за нас Македонците е значаен Артур Лундквист! А значаен е за тоа што тој е еден од плејадата поетски великани на дваесеттиот век добитници на престижниот Златен венец на Струшките вечери на поезијата и тоа во годината 1977. Таа година Артур Лундквист не дојде во Струга, во Македонија, лично да го прими Златниот венец. Не дојде зашто имал страв од земјотреси оти лично го имал преживеано земјотресот во Агадир во 1960-тата година. Скопскиот земјотрес од 1963-тата година за него беше поим за трусно подрачје и на цела Македонија, па, како што подоцна велеше, ни на сон не би помислил по втор пат да се изложува на таков стрес и на такви ѓаволски искушенија.

Во посочениот текст Ивица Челиковиќ потсетува дека романот „Песната на воинот“ е објавен во 1976 година, значи една година пред да му се додели струшкиот и македонски Златен венец. И уште додава дека овој податок (оти наградениот поет имал напишано и објавено роман за Александар Македонски) „веројатно не ѝ бил познат на тогашната македонска литературна елита“! Точно е тоа. Сосем точно е. Јас сум еден од авторите, луѓето што една година подоцна (заедно со Анте Поповски и Јован Стрезовски) бев во Стокхолм каде што на свечен начин му го врачивме големото поетско признание од Струга! Во повеќето средби со Артур Лундквист никој од нас не знаеше за романот за Александар Велики, оти ако некој од нас нешто знаеше, веројатно и ќе го прашаше, особено мислам на Анте Поповски кој во тоа време веќе на широко и со приподигната љубопитност почна да се занимава со животот, со епохата и со големите походи на Александар Македонски.

Што да се прави, такви се времињата, такви се историските мигови. Нешто е сознаено, но нешто е и пропуштено. За таа средба, за тие стокхолмски денови со Артур Лундквист, за нашите средби, разговори, за убавата, незаборавна и елитна свеченост во Шведската академија каде што тој работеше како секретар на Нобеловиот комитет за доделување на Нобеловата награда за

литература, имам пишувано во „Нова Македонија“ (18. 12. 1991 г.) и тоа веднаш по објавувањето на веста за смртта на големиот шведски поет. Токму таа вест ми ги покрена убавите сеќавања за македонските свечености во Стокхолм за нашиот македонски и струшки венценосец! Кога умре имаше 85 години. Богат животен пат, разгрането творештво, грандиозен и разновиден книжевен опус. И над сè високо возвеличено место на почит во светскиот поетски Олимп!

Како што тогаш со тага и со интимна возбуда пишував и ги препрочитував песните на Лундквист, така и сега, по оваа вест за објавениот роман на македонски јазик за Александар Велики (додека чекам да го добијам, да го прочитам), посегнав, најнапред по неговиот поетски избор објавен од страна на Струшките вечери на поезијата. Сакав да се потсетам на неговиот поетски свет, на чудесното и магично студенило што се навејува како пластови снег меѓу неговите долги и вдахновени стихови испеани во тивок ритам, без возбуда, како што тивко, со растреперен шумол во душата и во самотијата, си роси снежец врз северната мапа на скандинавскиот пејзаж. Неговите стихови за мене беа ново поетско искуство, нов свет, силен и специфичен поетски пев. Првин бев исплашен пред грандиозноста на стихот, издолжен, развлечен, наративен и тешко проточен низ непознатите и заплашувачки звукови и гласови што ми одекнуваа како потпалени и растрескани громови од големите гребени извиени од силата на зборот! Ми се мешаше снежната тишина и невидливите огнови што пламтеа од зборовите. Од метафорите, од описите, од внатрешните гласови на откривањето, од гргорот на непознатото.

Ајде фати го тој свет, проникни во неговите длабочини, устреми се кон белите капеци на големото, на убавото, на возвишеното, врвови се тоа што се дофатени со небесна дарба, со господов благослов. Си мислев, се убедував сам, во себе, дека на тие поетски величија се качуваат само свездаллите, само ретките луѓе, поетите со распеано пиле низ отворените двери на срцето свртено кон Едемските градини на библиското, на вечното и трајното. Ех, во таквата мисла ми доаѓа и нашиот Прличев, неговиот божји Хомеров глас, кој раскрилен над снежниот Олимп зазбивтано во ритмот на долгиот херојски хексаметар на „Илијадата“ и „Одисејата“ ги пее македонските *илијади* и *одисеји* во „Сердарот“ и „Скендербеј“!

И сега го препрочитувам Лундквист и оживеано го слушам неговиот притивнат, придушен, сипаничав глас кој пак истовремено и низ студец и низ пламнат оган ги реди магичните стихови од божјите овошни предели на својата душа завештена под топлата

постела на снежните наноси во својата северна развиуличена татковина. Тој вели дека блесокот на молњата мора да ти ги отвори очите, никако не смее да те заслепи. Зборот секој ден му е утро на творештвото и тој помага светот одново да заживее. Целиот свет растреперува од ветровите на бесконечноста, вели! Нашиот пријател од Шведска, поетот Јон Милош, еден од најдобрите познавачи на големиот книжевен опус на Лундквист, ќе рече дека овој сонувач и патник, овој немирник на духот кому ништо не му е туѓо и ништо непознато во вештината на пишувањето, е како вселенско дрво што раѓа двапати годишно.

Артур Лундквист има опус од над осумдесет книги. И ете, во тој планински опус бил и романот за Александар Македонски. Таму била стокмена, нанижана и завекувана „Песната на воинот“. На нашиот славен воин кој со различните бои на своите две очи трнал во неповратниот епохален поход за освојување на светот. Со блесокот на тие очи, низ просирката на златецот што го осветлувал неговиот долг пат протегнат од големите соништа, тој го барал крајот на светот, за да го сврти тој освоен и откриен свет од страната на опачината на страната на лицето на обединувањето и заедничката љубов. Го барал крајот, за да го означи големиот почеток на новиот свет. Од големите правливи облаци на бојните полиња на победите и триумфите, заскитал во големита бурјани на безизлезот, во бледилото на болестите, во офтичењето на злостите и пакостите, занемел од македонските проклетства на билните отрови на самоуништувањето, та вечно се изгубил во балсамот на магиите и митовите, во легендите и исчезнатите саркофази на алчниот грабеж на неговите раскрчмени коски низ морничавите еха на земното и на небесното чудотворно величие.

Ете, тој и таков предок ни доаѓа од возбудливите страници на романот „Песната на воинот“ на Артур Лундквист. Го читам со возбуда, со трепет во душата, но и со надвисната двоумна мисла врз отворените страници на романот, од каде па сега овој северен човек, од дулецот на неговиот замрзнат прозорец, низ смрзнатите кристалчиња на џамот, посегнал во потрага по славното момче од топлите, јужни и плодородни предели на Македонија за да го пројасни и објасни големиот и неповторлив човечки сон за освојување на непознатото!? Каква потреба имал? Зошто токму по Александар Македонски? Зошто токму по македонските предели? Од каде знаел? Која љубопитност се пробудила кај него?

Имал причина. Имал. И тој, како и секој жив човек, имал потреба да ги истражува своите длабоки корени. Корените на своите предци. На своите викинзи. И знаел, тие допреле до Македонија,

тука оставиле траги, мнозина исчезнале, се снемале, но Марковите Кули над Прилеп сведочат дека низ протокот на времето ништо не е заборавено и ништо не е трајно исчезнато. Земјата памети, каменот памети, небото, ѕвездите, па нели целиот свет потреперува од ветровите на бесконечноста...

Тргнал да го истражува, објаснува и осветлува ликот на тој боговен воин од македонска златеста Пела, се втурнал во тајните на неговото зачнување, раѓање и воспитување, ги разлистувал загадочните страници на историјата и на сведочењето на многубројните векови и неоткопаните пластови на затревнатото време распослано низ невидливите ткаенки на разбојот на минатото, страшно да дојде до појасни сознанија како се создаваат, се раѓаат, се оформуваат и како го завршуваат својот боговен земен од јунаците над јунаците, воините над воините, војсководците воздигнати и возгордени над виорните коњаници и над фалангите на победите и триумфите. Истражувал, копал, работел, како да ги прелистал сите разветрени страници од животот и времето на Александар, од зачетијата на Филип и Олимпијада, од различните нарави на отуѓеноста во љубовта, од желбата на боговите, од вербата и неверчивоста во исконот, од судбата што на секој човек само еднаш во животот му се дава шанса и за доброто и за лошото, за реченото, за предодреденото, за стореното и нестореното.

Овој роман е малку поинаков од сите други романи за Александар што ги имам досега прочитано. Поинаков е во ставовите, во синтезите за некои сознанија, во квалификациите на одредени потези, дејствија и постапки. Артур Лундквист, врз основа на своите сознанија, истражувања, описи, објаснувања на разни постапки на Александар и на неговото окружување, за сè сака да биде дециден, со јасен став, со прецизен опис. Тој изведува извесни заклучоци. Не се двоуми. Не ја споделува двоумноста. Не се колеба. За сè поентира со јасен став, еден вид заклучок. И за него тоа е конечен став. И сето тоа го изведува врз основа на претходно истражување, на детално опишување на случките, на епизодите, на противречностите на ситуациите, на различијата во дискусите меѓу Александар и неговите генерали и воени првенци, на детални описи на подготовките за битки, за стратегијата на војувањето, за атмосферата во редовите на фалангата, за недоразбирањата, кавгите, сомничењата и отпорите во одредени драматични воени ситуации, во искричењата меѓу македонските војни, во расветлувањето и откривањето на подмолните дејствија на неговите блиски другари и пријатели, во одлучните и непоколебливи постапки за казнување на предавниците, но и за големата емотивна страна на осамениот

воин, кој како и секое човечко суштество од крв и месо, имал мигови на набликнати емоции на тага и носталгија, на потреба од мајчина љубов и од мирен сон под топлата постела на спокојот и безгрижноста.

Во распнатиот шатор низ бојните полиња на освоените стеги и пустини поначесто ноќум бил сам, запотен во тревогата на осаменоста, под белата перница на несоницата ја разлистувал краснописно навезената „Илијада“ од рацете на неговиот голем учител Аристотел и сè повеќе ја зголемувал вербата во себе во занеснето боговно потекло и во боговната мисија што треба да ја заврши поистоветувајќи се со тројанскиот брзоног јунак Ахил кој како боговно чедо му бил и роднина и идол, и крв и мит, и меч и штит, и восхит и поттикнувач на вербата во бесмртноста. Напоен со дарбата на деветте музи со кои ги провел последните девет ноќи во Дион, во подножјето на Олимп, десеттото утро, на изгрејсонце, со благословот на прскотот на сонцето, полеан со златецот на првиот сончев зрак - возвишен на својот пркосен Букефал, застанал на чело на својата многуилјадна фаланга и тргнал кон крајот на светот. Тргнал кон непознатото.

И оттука почнува една голема песна за воинот. Оттука почнува и една голема, бескрајна приказна за Великиот. Лундквист го следи животописот на Александар. Од раѓањето до смртта. Но, како што ја раскажува приказната според текот на времето во рамките на реалните години на животот, често тој реминисцентно ги дообјаснува деталите, поводите, претходните настани што довеле до одредени последици или постапки такви какви што ги забележала историјата, колективното паметење и моќта на пренесената и надградена легенда. Со тоа авторот ја прави повеќеслојна приказната, поинтересна, возбудлива, полна со детали, со подробности што ѝ даваат уште поинтересен шмек, ја прават пикантна, живописна и оригинална на свој начин.

Лундквист минуциозно истражува. Тој држи до деталот, а низ таквиот пристап ја доловува и богатата слика за важноста на тој детаљ. За да го илустрираме ова тврдење, овој впечаток, би навеле некои делови од описите, на пример, на оружјето, на армијата, на објаснувањата за напаѓање на Александровите војни и на стратегијата при водењето на битките.

Тој ќе објасни дека триесет и пет илјадните пешадинци и шест илјадите коњаници биле извонредно добро извежбани и добро организирани уште од времето на Филип. Нејзината ударна сила беше, вели авторот на романот, пред сè во подвижноста, нејзината ефикасна соработка и надмоќното вооружување. Пешадиските

фаланги беа формирани по урнек на Египет, а за тактиката на коњаницата беа преземени искуства од Скитите од север, застрашувачките јавачки орди. Пешадијата беше вооружена со копје долго осумнаесет стапки, наречено *сариса*. Имаше железен врв и со железо обложен крај за да има посигурно упориште во земјата кога се креваше кон напаѓачката коњаница. Копјата беа направени од ненадминливото корнел дрво, со две гранки споени во средина со бронзена чаура. При напад копјата формираа јуришни редови со само три стапки растојание меѓу секој од нив. Тие беа нарочно употребувани за да ги потиснат трупите пресечени од коњаницата: решавачки притоа беа густата збиеност и надмоќниот свет.

Во овој и ваков стил се опишувани настаните, подготовките, опремата на армијата, стратегиите, тактиките при војувањето, изведувачкото на нападите. Особено внимание авторот обрнува на одлуките на Александар за спроведување на одредена воена тактика во деликатните и драматични моменти на некои битки. Пред него се испречувале силни предизвици. Често имал противници за кои било тешко да се поверува дека ќе бидат воено совладани, победени или уништени. Но, храброста на Александар, неговата воена моќ мудро и одлучно да одлучува, да подготви стратегија која и највештите воени противници не можеле да ја насетат и да ја предвидат, му носеле постојано зголемување на славата и ја ширеле легендата за непобедивоста на Александар. Тоа на своја кожа го почувствувал и моќниот Дарие, најголемиот персиски крал на најголемата војска и на најмоќната државна устројба. Иако располагал со војска од над двесте илјади војници, сепак бил победен, а персиското царство клекнато пред колениците на Александар. Вавилон станал македонски, а Александар од земен храбар војсководец полека почнал да се искачува по небесните скалила на славата во небесната колепка на боговите.

Целиот живот и особено војниот воинствен пат на Александар бил исполнет со борби, со походи и освојувања, со остварени соништа и со сè уште зголемени бескрајни сонувања за вечноста, со многу оригинални и единствени идеи за зближување и проткајување на народите, на културите, историите и традициите на човештвото. Токму на таа Аристотелова идеја за зближување на народите, за менување на стариот свет, за создавање ново братство на луѓето, била главната водителка на Александар на неповратниот пат кон откривањето на крајот на Земјата и откривањето на сите народи. Оттаму доаѓаат и многу екстравагантни, дури екскесни идеи што ги преземал самиот Александар, најчесто самиот ставајќи се на чело на практичното и впечатливо остварување на

таквите идеја за да ја потврди својата голема идеја-водителка за еднаквост на народите и луѓето. Оттаму се и неговите идеи за масовните колективи свадби, за давањето целосна автономија на освоени народи, за почитување на нивните вековни традиции, јазици и духовни наследства.

Интересни се и возбудливи Лундквистовите приказни за Александар. Сè до прераната смрт, сè до подмолните заговори против него. И кај Лундквист провејува сознанието дека Александар е отруен. Неговите последни агонични денови се предизвикани од непознат отров, од добро подготвен заговор и тоа од неговите најблиски соработници. Во претсмртната агонија тој се сеќаваше на песната на Гилгамеш, на познатиот еп запишан на глинени плочки, го знаеше добро, го сакаше, можеби и веруваше дека ќе ја пронајде и тревката на вечноста. Не ја најде и тој, како што и Гилгамеш не успеа во таа магична илузија. И ја остави својата песна да го следи човештвото по неговиот натамошен пат, ќе заклучи авторот.

Романот „Песната на воинот“ е коректен роман, избалансиран во историскиот третман на вистината меѓу Македонците и Грците. Нема политички грубости, подметнувања и навивачки страсти. Лундквист веројатно бил мошне претпазлив во тој однос, сосем внимателен, држејќи се до вистината. И преведувачот Ивица Челиковиќ ги забележува и ги истакнува јасните авторски ставови што ги изнесува Лундквист околу сознанието на Александар дека „чувствувааше длабоко задоволство и растечка гордост поради фактот дека беше Македонец...“

И, ете, никогаш не е доцна да се открие една убава книга. Особено за нас Македонците овој роман е многу значаен, зашто големиот шведски писател на убав, планетарен поетски начин и претходно беше чудесно вселен во меморијата на нашата литература и култура. Со ова уште повеќе е и наш.

ПЕШНАТА НА ВОИНОТ – Приказна за Александар Велики

Врз основа на портретите и опишувањата, би можеле да си го претставиме Александар каков што бил на 20-годишна возраст, во тоа време кога станал крал на Македонија; не така темен како родителите, туку повеќе со светла кожа, малку црвеникава, речиси како да беше на волшебен начин заменето дете. Освен тоа, беше мошне бел на телото, потсетуваше на статуа штотуку извајана од мермер, и беше мошне црвен на исончаното лице. Косата му беше густа над високото чело, црвено-сина, со патец по средината, кадрава на вратот и израсната така што се гледаше под воениот шлем. Се откажа, тогаш како и подоцна, од вообичаената брада, можеби најмногу поради тоа да се разликува од Филип, таткото, но сигурно и за да ги сочува своите изразени младешки црти. Имаше црно-кафеави, испакнати очи (но постоеше и една легенда според која имал едно темно и едно сино око). Погледот му беше влажно сјаен и можеше да биде вкочането отсутен, но лесно се изоструваше и стануваше пробивен, жестоко погодувајќи. Носот му беше прав и силен, профилот изразито грчки: така најмногу сакаше да биде виден и насликан. Усните му беа речиси детски полни, а долната усна помалку беше подиздадена, набабрена: често ја загризуваше за да го спречи тоа. Навика му беше и помалку да ја зафрлува главата настрана, како да сакаше да избегне удар. Веќе имаше добиено силен удар во главата во една од своите први борби, така што таквото однесување веројатно потекнуваше оттаму. Но се движеше брзо и лесно, со изразена волја и решително, како што зборуваше гласно и без двоумење, па така влеваше чувство на постојано подвижна внатрешна сила и сигурност. Телесно убаво мирисаше, потсетуваше на балзамово дрво или на некое друго миризливо дрво, а таа убава миризба се ширеше и преку неговата облека. Немаше ништо против доколку тоа се сфаќаше како легендарна миризба на јунакот, иако веројатно најмногу доаѓаше од секојдневните бањи со убави миризливи масла.

Беше очигледно дека Александар не сакаше да биде стар, ништо друго освен млад и младешки, како што тоа одговараше на претставата за

јунакот, миленик на боговите и обожуван од најбесчувствителните војни. Бесмртноста што сè уште му минуваше низ мислите, не се однесуваше на неговото стареење и дека би требало да биде обележан од годините. Кон тоа младо, долго задржано младешко кај него, придонесуваше и неговиот низок раст. Беше необично мал дури и за едно време и едно опкружување во кое мнозинството беа од низок раст, а според еден податок беше висок само пет стапки. Но, од друга страна имаше силна телесна градба, беше цврст и издржлив како поради наследството, така и од физичкото тренирање. Ниту, пак, се чинеше дека на некој начин му пречеше неговиот низок раст, иако тоа можеби доаѓаше оттаму што сакаше да се докажува преку величествени акции, да се мери и да ги надминува најголемите војни на своето време. Беше роден во знакот на Лав и правеше напори да изгледа како лав, одеше често со качулка од лавовска кожа како митскиот херој Херакле. И зарем не можеше самиот во младешките години да собори по некој лав? Во тоа време сè уште имаше лавови и во Македонија и во Мала Азија, иако тие беа мошне помали од африканските и повеќе сивкасти отколку жолти, добро приспособени на листопадните шуми. Лавот исто така беше и широко распространет симбол за кралски и освојувачки својства, за храброст и борбеност: нешто мошне податливо за кое Александар се врзуваше.

Александар рано почна да сфаќа дека во неговото потекло се крие тајна. Тоа очигледно беше поврзано со неговите родители, Филип и Олимпија, коишто тој отпосле почна да ги сфаќа како две борбени природи, обединети преку краткотрајна страст, за подоцна меѓусебно да се укинуваат и отфрлаат. Го чувствуваше тоа како топло-жешка спротивност, слично на оган и снег, нешто неспоиво што постоеше и во него самиот, една наследена и со текот на годините на растење сè поголема пукнатина. За татко му размислуваше дека треба да го следи и надмине, победи, и така од него да се ослободи, во рамките на она за што мајка му го поттикнуваше да го исполни како нејзини високо поставени очекувања, нејзините херојски и божествени барања, кои во многу нешта се поклопуваа со оние кои тој ги поставуваше пред самиот себеси. Можеше да види дека Филип беше маж со силни и страсни желби и дека правеше напори да ги контролира. Имаше земено за себе неколку сопруги, веројатно и од наклоност и од политичка проценка, како што тоа беше вообичаено меѓу владетелите. Но само една од нив беше кралица, убавата и горда Олимпија, кралска ќерка од соседното кралство Епир: таа што беше мајка на Александар и веројатно не беше настроена да се повлекува ниту за чекор назад. Филип уживаше во тешки пијанки и своето вино го пиеше чисто, според обичаите меѓу Македонците, за разлика од понежните Грци. Беше од груба и робусна природа, и слично на многумина македонски владетели го претпочиташе ловот како најголемо уживање,

покрај војувањето. Желна за моќ и исполнета со силна волја, Олимпија го поддржуваше и поттикнуваше, но едновременно имаше и сопствени стремежи и во многу нешта спроведуваше своја политика. Кралската лоза на која ѝ припаѓаше влечеше корени уште од Ахил, јунак над јунаците во легендарната битка кај Троја, а беше и оддаден обожавател на Дионис, грчки бог на плодноста, уживањето и животот. Филип и Олимпија беа две премногу силни и спротивставени природи кои судбината ги споила, а Александар беше плод на тој неусогласен спој и на сето она што тоа можеше да значи. Околу тоа самиот сè повеќе стануваше свесен.

Олимпија самата ги водеше процесиите во чест на Дионис и беше најистакната меѓу учесниците во баханалиите. Накитена со гранчиња од винова лоза, се обвиваше со долги змии, ги држеше змиите во рацете, ги извлекуваше од кошниците со жртвени дарови и ги делеше меѓу своите придружнички. Имаше знаење околу змиите уште од детството поминато во Додона, каде што постоеше култ кон змии, а обвитканите змии беа симбол на плодноста и ги предизвикуваа и плашеа мажите, кога жените на чело со кралицата минуваа танцувајќи во див занес. Олимпија исто така беше одговорна за жртвувањето на илјадници кози за Дионис, и со восхит учествуваше во пиењето на крвта што се собираше во садови и пехари, жешка крв што испаруваше, додека труповите на заклани животни беа спалувани на огромни клади од кои течеше мрснотија и се креваа големи пламења. Таквите фешти посветени на Дионис завршуваа во тешки пијанства и развратни оргии во кои учесниците целосно се исполнуваа со своите пориви, кои се обединуваа со суровости и мрачни мистерији. Дури не беше ни исклучено луѓе да бидат и убивани и масакрирани како крајна жртва на Бога. Во детските години Александар се восхитуваше, но и се плашеше од тие дивјачки настапи. Чувствуваше страв пред Дионис, од тој бог на насилството и неумереноста, но и силна привлечност кон него. Истото чувство го имаше и кон мајка му, убавата и опседната учесничка во баханалиите, која го отфрлаше, но и го поттикнуваше, ја распалуваше неговата фантазија. За него беше болно чувствително во Олимпија едновременно да гледа верна мајка и алчна, здивена жена со кржави усни и лудачки сјајни очи.

Во детските години Александар сè појасно забележуваше дека Филип повеќе страхуваше отколку што ја сакаше мајка му, и тоа не само тој туку и другите луѓе во нејзина близина. Нејзината темна и огнена убавина повеќе импонираше отколку што привлекуваше, со нејзината црна коса и огнениот поглед, со острите заби зад полните усни, брза на јазик и со жесток темперамент. Дојде до сознание дека таа првпат го сретнала Филипа при едно иницирање на магиска религиозна церемонија. Меѓу нив се разгорела заедничка страст. Од почетокот таа постојано ги

поттикнувала неговите воени походи и со задоволство учествувала во пиењата, но наскоро се чинело дека била незадоволна од неговите отсуствувања и се чувствуваа запоставена при неговите порочности. Нејзините чувства за Филип сè повеќе се претворале во љубомора кон другите негови жени, и без оглед на тоа дека самата беше кралица, нејзината гордост беше повредена од многуте негови сопруги, така што растечка горчина ја зголемуваше дистанцата меѓу нив. Кога на Филип му го роди синот Александар, најверојатно сметаше дека ја исполнила својата најголема обврска како кралица. Филип од своја страна го прифати синот и му се радуваше, како на престолонаследник кој ја осигуруваше иднината на кралската лоза. Но многу не беше со Александар додека растеше, туку постојано беше зафатен со своите освојувачки походи и казнени експедиции, со натамошното ширење на своето кралство. Се погрижи момчето да добие најдобро можно воспитување, но не можеше да го спречи неговото потпаѓање под влијание на мајка му.

Олимпија му даруваше на синот сè поедностран и пожестока љубов, внимавајќи на него како лавица, со неизмерно растечко право на поседување и мајчинска гордост. Но не го доеше, туку тоа ѝ го препушти на една доилка од благородна лоза, така што чисто физичката приврзаност на момчето беше поголема кон доилката отколку кон мајката. Сепак, беше силно врзан за Олимпија, која рано му наметна претстава дека тој во поголем обем беше нејзин син отколку на Филип. Да, не се повлекуваше од тоа што сè порешително тврдеше дека неговиот вистински татко не беше Филип туку Дионис, па дури и самиот Зевс. Во исто време на својот син му пренесуваше гордост дека води потекло од херојот Ахил, кој така уште од детството стана негов најзначаен пример и идеал. Но чиј сон беше тој, всушност? Тоа прашање веројатно сè почесто си го поставуваше. Притоа Олимпија не го оставаше спокоен, постојано го повторуваше своето сè порешително тврдење дека неговиот вистински татко беше Дионис. Му го шепотеше тоа во увото додека седеа еден до друг и можеби со заедничко гнасење гледаа како Филип без мерка се напиваше или агресивно се нафрлаше врз жените во неговата близина: Запомни, *џој* не е твој татко! Таа му го шепотеше тоа преку неговиот кревет кога тој заспиваше и го посеа сомнежот како семе, најнапред во детето, потоа во младичот, за тоа семе да расте и да пушти корења и во сонот, во ненабљудваното сетило: Запомни, ти си *мој* син, но не и негов!

Долго, сепак, мајката беше двосмислена, како за неа да не беше пожелно да го буди сомневањето и сознанието, барем сè уште не, или како таа да не беше сигурна, така што и покрај сето тоа не сакаше да се убедува ни самата себеси ни него: имено, кој беше вистинскиот Александар татко. Тој често ја прашуваше мајка си за тоа и таа тогаш одговара-

ше подбивно, со мистериозна насмевка: Дионис, кој друг, мил мој! Прифаќајќи го таквиот одговор, Александар почна да верува дека е поблиску до Зевс и од самиот Филип, кој се фалеше со своето потекло од врвниот бог, но онака оддалеку, толку оддалеку што тоа допола беше безначајно. Александар многу добро знаеше дека Дионис беше директен син на Зевс: тој бил спасен од самиот бог кога бремената кралска ќерка Семела изгорела од неговата визија. Зевс го зел зародишот од нејзиниот живот, го сошил во сопственото бедро и дозволил детето да се роди од тоа, а потоа Хермес го однесол да се зарани меѓу нимфи. Ако Александар и натаму прашуваше како беше можно тој да биде син на Дионис, каде мајка му го сретнала и како сето тоа се одвивало, таа можеби одговараше дека тоа беше мистерија која не смееше или не можеше да се објасни, бидејќи беше светост и припаѓаше на божествените тајни. Во текот на фештата посветена на Дионис, го убедуваше таа, самиот бог беше присутен, неговиот дух ако не и телото, иако не беше лесно да се прави разлика меѓу телото и духот, нарочно кога стануваше збор за бог, и како можеше човек да знае што се случило во најголемата екстаза! Олимпија на таков начин укажуваше, повеќе отколку што тврдеше, дека, всушност, така забременила, го добила својот плод на животот. Но Филип, додаваше таа, можеше да се смета за телесен татко на Александар, и можеше да се фали понатаму дека тоа беше негов син, тој што ќе биде негов наследник и следбеник! Но таа самата знаеше подобро како стојат нештата и Александар не требаше да дозволи да биде заведен! Но подоцна кога односот кон Филип уште повеќе се подобри и се чинеше дека раскилот беше неминовен, Олимпија направи чекор повеќе и отворено објасни оти тоа не бил Дионис туку Зевс, никој друг освен самиот Зевс, кој беше татко на Александар. И како доказ се повикуваше на лузната која ја добила преку стомакот, долу кон матката: знак по посетата на врвниот бог во вид на молња! Таквиот доказ, сепак, никому не му го откри, дури ни на Александар.

Така се создаде и ширеше пукнатина внатре во Александар, под послушното врзување за мајка му и сомничавата несигурност кон татко му Филип. Никогаш не се зближи на вистински начин со татко му, кралот од силна акција кој ретко беше дома во Пела или пак имаше малку слободно време за синот. Меѓу нив постоеше дистанца која сè повеќе се зацврстуваше, при што младичот се исполнуваше со недоверба и растечка критика. Александар и Филип исто така сè повеќе се претвораа и во ривали: сепак, помалку околу Олимпија, кралицата, мајката, која беше на страната на синот, отколку за кадарноста, храброста, пофалбите. Александар го обожаваше Филипа како воин и освојувач, но пред сè нему му беше љубоморен. Рано почна да искажува загриженост дека Филип ништо нема да му остави нему за извршување, и сè повеќе го обземаше

чуден стремеж да се мери со заповедниот татко на разни начини и, ако биде можно, да го надмине.

Веќе на дванаесетгодишна возраст Александар се докажа преку привлечноста со еден коњ, кој Филип го добил на подарок од некој пријател или можеби го купил. Коњот вредел голема сума таленти: пастув, целиот црн и со диви очи, исплашен од секое доближување. Никој не се осмелуваше да го јава пред младичот Александар да се понуди да направи таков обид и од татко му доби несигурна, помалку иронична дозвола. Филип не веруваше дека Александар воопшто ќе може да се качи на коњот и сметаше дека поради тоа ризикот беше безначаен. Но момчето веќе беше искусно во вештината на јавање и знаеше да ракува со коњи. Претпазливо му се доближуваше на младиот пастув и внимателно го посматраше, забележа дека се плаши од сенки и виде дека тој самиот го имаше сонцето пред себе, така што неговата сенка паѓаше зад него. Потем се качи на пастувот и го јаваше без седло, без да биде отфрлен. Таквиот страв премина во фалбациска гордост поради храброста на синот и тоа го покажа така што веднаш на Александар му го подари скапоцениот коњ. Со него многу битки ќе извојувам!, можел да извика Александар, оти тоа сигурно беше неговата помисла, она што внатрешно го прогонуваше. Тој коњ стана најмилото нешто што го поседуваше и постојано го следеше низ неговите освојувачки походи сè до Индија. Доби име Букефал, Говедска глава, можеби поради неговата тврдоглава издржливост или, пак, такво име доби поради нешто друго, и стана познат како Букефал: големиот, како јаглен црн борбен пастув кој го крвеше нискиот по раст Александар високо над околината и кого трупите на Александар се навикнаа да го гледаат од победа во победа.

Ваквите епизоди сепак не беа доволни за да се надмине дистанцата меѓу Александар и татко му. Тој го набљудуваше Филипа сè подетално, сè покритично, често гледајќи го неволно и со гнасење. Татковото тело, полно со лузни по сите борби што ги водел и рани што ги задобил, му изгледаше одвратно, пропаднато и остарено, со сè поочигледни знаци на измореност и истоштеност. Ногата на која куцаше му изгледаше смешно, а празната очна дупка беше гнасна и се чинеше дека нешто оттаму зјапа тапо додека со вистинското око гледаше на друга страна. Александар не можеше да избегне постојано да се прашува како Филип сепак успеваше да ги извојува многуте победи, колку многу останало од човечката сила која тој немилосрдно ја трошеше, преку неумереното пиење кое завршуваше така што блуеше, паѓаше собран на земја или се лигавеше наоколу како да беше слеп. Згора на тоа доаѓаше неговата голема слабост кон жените, посебно ако беа слугинки, при што брутално ги фаќаше по бутините и матката, им ги стискаше боските, со искривена гримаса околу

усните низ кои му течеше плунка. Александар се гнасеше од тоа, ја вртеше главата да не гледа и одбиваше и самиот да учествува во таквите оргии. Не, никогаш не сакаше да биде дел од тоа, нарочно не со тој маж кој важеше за негов татко, без оглед дали навистина беше тоа или не!

Но колку Александар да се доближуваше до Олимпија, огнената мајка и почитуваната кралица, и кај неа имаше нешто што го одбиваше од неа, нешто од што мораше да се брани, да биде независен и слободен. Таа сакаше премногу силно да го врзе за себе, во една речиси задушувачка прегратка, каде што мајката се обединуваше со љубоморна жена, кралицата желна за моќ со учесничка во баханалии западната во екстатичен занес. И за синот постоеше нешто темно и застрашувачко кај неа, едно неконтролирано насилство и безобзирност, жед по оргии и суровост. Тоа тој нарочно го забележа кога таа го внесуваше во култот на Дионис, се обидуваше да го вовлекува во будалестите дрдорења при пијанките, во поднесувањето жртви и пиењето крв, во дивите танцувања со змии, каде што нејзината неконтролираност ја доживуваше исто толку лошо како и оргиите на Филип. Нејзините пуштени црни кадри тогаш му изгледаа како извиткани змии, како главата да ѝ беше слична на Медуза, а нејзините очи му изгледаа црвени, како сета пролеана и испиена крв да се слеала во нив. Мајка му исто така сакаше да му го пренесе знаењето околу змии, да го придобие да се осмели да ракува со нив и да ги контролира, но во таа намера не постигна поголем успех. Никогаш не стигна подалеку од тоа да го потисне или можеби делумно да го победи стравот кој многумина, обично храбри мажи, вообичаено го чувствуваат. Олимпија имаше една омилена змија која ја галеше и ја ставаше да ѝ лежи извиткана на колената, или, пак, околу рамената и вратот, каде што ја креваше главата и пиштеше со раширена челуст кон сите што се доближуваа. Змијата беше бледо бела, речиси како од брашно извадена, можеби затоа што постојано беше затворена и не беше изнесувана надвор. Александар не можеше поинаку освен со гадење да ги гледа и змијата и мајка му како се галеше со неа.

Ако топлината на мајката беше преголема и леплива, на таткото Филип беше студена и отфрлувачка. Него го карактеризираа пресметливоста и досетливоста, заедно со бруталната цврстина во сето она што го преземаше, сè додека не попуштеше пред својата жед за вино и својата забележлива алчност. Александар се чувствуваше како да стои во средина меѓу нив, Филип и Олимпија, можеби сличен во многу нешта на нив, но сепак различен, на различен начин отфрлан од нив. Беше својствен на себе самиот, нешто што требаше да го запази и да го развива на свој начин, нешто што ќе го однесеше далеку од нив, како од таткото така и од мајката: во тоа сè повеќе стануваше убеден.

(Превод од шведски јазик: Ивица Челиковиќ)

МАКЕДОНИЈА, 1903. (Еден апел до Европа)

I

Зар речено е сè, а чашата – преполнета?
Зар уште оган, грабеж, меч и мака темна
кон господа ќе вијат в турска земја
за одмазда, а в жили крвта клета

од ужаси ќе мрзне? Зар нема сила, сета
таа морничавост и пустош лемна
со сила да ја запре, в крај црни зла кај демнат?
Зар речено е сè, чашата – преполнета?

Зар нема милости на земја или небо?
Зар уште проклет крвник ќе ни го граба лебот?
Зар уште стрвта грда ќе раѓа грозна слика

на пеколот што прилега? И зарем одбивен мирис
низ катот сенишен на смртта ќе се шири,
пред светот збор да прозборне и в гнев да свика?

II

Непојмлива грозотија е тука сега!
Девојките и жените за честа своја
Со крвав данок плаќаат, со смрт во која
Жигосано е ропството, а срамот стега

Во кат кај крвав поток кон морето бега,
кај како жален привид на слобода стојат
девојките, шепнејќи ѝ ја на Европа молбата своја
со надеж земјата на мирен кат да заприлега.

О, Европо кукавична, што немаш сила,
се грчиш немоќна! Што си се исплашила?
Од страв на одмазда ли! Липањето кога

ќе стивне онаму, кај стрв и крв се шират,
ти појди да се искупиш, за да се смират
гневојте, срдбите и вриежот на бога!

III

А ти, татковино, што сите окови те болат
врз тела гнили, ти што бараш робот да се спаси,
зар оглуве ти сега, зарем бессилна си
во часов кога безброј немоќни те молат?

Зар ти ќе останеш империја што стрвост гола
и жед за златни добивки ја озогласи?
Милозливо зар срце нема да те краси
пред солзите на еден народ што го колат?

О, боже на татковци ни, што умот ти го стресе
та островов го создаде сред океанов бесен,
ко тврдина негибната, ко моќна сила

и даде челото да ѝ го љубат бури,
та гневот како в пекол ветрот ѝ го сјури
и како море силата да ѝ се распостила!

IV

Сал миг му беше доста на Кромвел за хероика,
тој глас секавичен, со зборови од пламен,
пред ударот од чиј гнев беше толку стамен
та моќта на принцовите да ја предизвика!

Зар нема веќе она што сакаме да блика,
разболени сме сите од гнев на немоќ рамен,
беспомошни сме, неми, мислиме, ќе дочекаме
да капнат пцине адски, ко на карневалска слика?

Зар оваа е земјата што светот цел го згази
и тиранот го доведе на колена да лази
кај Абукир и Трафалгар и го распердаши?

О, Англијо, господарко на морињата во светот,
Што ти е лицето пеплосано, пребледнето,
Зар да се сретнеш со војната се плашиш?

V

А зошто војна не? Зар тие гадости се тема
сал за државници и стихот на поетот?
Во име божје, не! Зар може неказнето
да трае ваков мир? Не! Колебање нема!

Зар овој миг одвратности и злости изназема
додека в ужас никна злосторството клето,
со лошини и злоба сето преполнето
и никој нема смелост да фрли анатема?

Во име божје, не! Та, ако ова крај е,
тој Јудин бакнеж бргу ќе се препознае
и подобро народите во вител да се, в меѓувреме,

кај, кој е враг – кој близок, нема да се знае
а високо на сводот осудата ќе зјае
над Европа што темнее до својот залез темен.

(Прев: Гане Тодоровски)

ПРВАТА МОДЕРНА ЗАЛОЖНИЧКА КРИЗА И МАКЕДОНИЈА

Ако случајно во 1791 година не биле ратифицирани првите 10 амандмани на американскиот Устав под називот 'Билл оф Ригхтс', кои на граѓаните на САД им ги обезбедуваат, меѓу другото, правата на слобода на говорот, печатот и религијата, и приказната за американската мисионерка Елен Стон, која во септември 1901 година е грабната во Македонија, тогашна јужна провинција на Балканот, веројатно би имала поинаков тек.

Треба да се знае дека Соединетите Американски Држави сè до доцниот 19 век сè уште не биле светска сила, поточно, сè до победата во Шпанско-американската војна. САД и Турското Царство (Оттоман Емпире) штотуку беа во процес на воспоставување дипломатски односи и амбасади, кога се случило грабнувањето на протестантската мисионерка Стон, кое ги засенило можните добри односи на двете сили. Грабнувањата во европска Турција не биле новост, се знаело за комитите, *'roaming bands of comitadji'*, – „заскитани разбојници“, чии жртви обично биле аристократи, индустријалци, странски конзули. Американците дотогаш биле поштедени, зашто сè до 1898 година на Америка се гледало како на конфедерација на провинции и нејзините граѓани не биле толку „значајни“ и вредни за да се бара откуп за нив. Дури со грабнувањето на Елен Стон, Америка првпат со соочува со својата прва модерна заложничка криза.

Американскиот претседател Вилијам МекКинли,⁴⁸ кој умрел по атентатот во средината на септември 1901, бил наследен од

⁴⁸ McKinelly William, (1843-1901), дваесет и петти претседател на САД во периодот од 1897 до 1901 г.

Теодор Рузвелт. Рузвелт⁴⁹, кој по првото сознание дека некаде на беспаката на Балканот е грабната американска граѓанка, не покажувал премногу симпатии ниту желба да се плати откупнината која македонските „бандити или неидентификувани револуционери“ (како што ги нарекувале на почетокот) ја барале за ослободување на мисионерката Стон: *'I would say that women have no earthly business to go out as missionaries into these wild countries.'* Тоа бил еден од неговите коментари.

Мисионерското здружение под името *'The American Board of Commissioners for Foreign Missions'*, на кое му припаѓала Мис Стон, дејствувало во Бостон со цел ширење на протестантизмот низ светот.⁵⁰ Елен Марија Стон, храбра мисионерка, заради сеопшто ширење на евангелизмот и промовирање на западниот семеен живот е испратена во мисија во Бугарија, во времето на опаѓање на моќта на турското царство, во времето кога христијанските држави на западот на Балканскиот Полуостров – Грција, Србија и Црна Гора – веќе воделе војни за независност од Турците, кои дотогаш на Балканот владееле повеќе од половина милениум.

Мис Стон поминала пет години во градот Самоков, кој се наоѓал околу 40 милји оддалечен од Софија, работејќи во „Училиштето за девојки“, подучувајќи на англиски јазик, но брзо успеала да го совлада кирилското писмо и течно да го научи бугарскиот јазик. Иако по воспитание потекнувала од „викторијанска духовна клима“, која завладеала кон крајот на 19 век, Елен Стон воопшто не личела на типот на класична викторијанска дама, туку, напротив, се истакнувала со машка храброст и сила, со карактерни црти кои подоцна ќе ѝ помогнат да ги издржи долгите шест месеци заточеништво во Македонија, древното седиште на Александар Велики. Македонија во тоа време била со големина на северна Каролина, се протегала од планината Рила до Солун на Егејското Море, од Охрид до реката Места и била бојно поле на непрекинати крвопролевања. Наспроти сè, за жителите на САД тоа бил сосема непознат дел на светот.

Не навлегувајќи премногу во историјата, ќе истакнам накусо неколку факти: тоа бил период кога Русите ѝ објавиле војна на Турција и ја ослободиле Бугарија, Бугарија со Берлинскиот договор, под притисок на големите сили, посебно на Велика Британи-

⁴⁹ Roosevelt Theodore, (1858-1919), дваесет и шести американски претседател во периодот 1901-1909.

⁵⁰ American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) – првото американско христијанско здружение за работа во странство, службено почнало да работи во 1812 г.

ја, била поделена на автономна северна провинција и на јужна, која му е вратена на турскиот султан, односно на Турција. Македонците бегале на север, додека оние кои не успеале, биле угнетувани и масакрирани од страна на Турците. Иако ставот на Американското мисионерско здружение бил немешање во политиката, повеќето мисионери ја симпатизирале бугарската страна.

Македонија во очите на мисионерите претставувала земја на можности. На Македонците јужно од демаркационата линија се гледало со повеќе симпатии, а новата железничка пруга од Белград до морето овозможила воспоставување нови средишта во Солун за ширење на протестантизмот. Во Солун дејствувал еден од познатите американски мисионери, д-р Хенри Хаус, кому по желба на Американското здружение во 1893 година му се придружила и Елен Стон. Во 1901 година во градот Банско (каде што е основана првата протестантска црква во европска Турција) требала да претседава со годишниот состанок т.н. 'Жени на Библијата' (*The Bible Women*). „Вооружана“ со американско знаме и со Библија, мисионерката Стон се упатила кон Банско во придружба на две млади бугарски учителки, јавајќи на магаре. Едната од нив била Катерина Цилка. Катерина Цилка била жена во раните триесетти, образована во Соединетите Држави, каде што го запознала својот иден сопруг, албанскиот протестант Григор Цилка. Катарина и Григор се вратиле во Банско за да се придружи Катарина на „Жените на Библијата“, заради *'inspire the hearts of Christian friends'*. Елен и Катарина не можеле да знаат дека тој септември ќе започне нивната шестмесечна „одисеја“ по беспаката на Македонија. На патот за Цумајлија и Самоков, госпоѓица Стон и Катарина Цилка се грабнати со закана на оружје.

Дипломатската активност на подрачјето на Македонија не преминот на векот им е препуштена на почесните конзули, а еден од подконзулите бил Грк со руски пасош, под името Периклес Хајди Лазаро, кој имал добри врски со Вашингтон, па заедно со Хаус презел иницијатива за ослободување на мисионерката Стон и на госпоѓа Цилка. За сè бил информиран и неговиот надреден, Чарлс Дикинсон, генерален конзул во Истанбул, меѓутоа наместо во неговите раце, телеграмата стигнала до Џон Лајсман, американски министер за надворешни работи, кој веднаш го известил Вашингтон за исчезнувањето на американската граѓанка.

Американското Министерство за надворешни работи во тоа време немало искуство со грабнувачи, ако се изземат неколкуте случаи на грабнати морнари од страна на гусари, така што „случајот Стон“ ја довел во дилема американската дипломатија:

да се преговара со грабнувачите или не, да се плати откупнина или не. Не се знаело дали Теодор Рузвелт ќе биде храбар и ќе испрати воени бродови во Дарданелите. Американскиот претседател само што ја презел должноста, истиот ден кога е убиен неговиот претходник МекКинли, и бил зафатен со други државни работи. Неговиот став за случајот Стон, всушност, бил познат:

... 'If a man goes out as a missionary he has no kind of business to venture to wild lands with the expectation that somehow the government will protect him, as well as if he stayed at home. If he is fit for his work, he accepts the risk as an incident to the work, and has no more right to complain of what may befall him than a soldier has in getting shot. But it is impossible to adopt this standard about women, and therefore my own view is most strong that they should not venture into places where they are apt to meet with such adventures as befell Miss Stone.'

Дотогаш никој не знаел кои биле грабнувачите, ниту зошто се грабнати Елен и Катерина. Се шпекулираше со можноста дека тоа биле турски војници, потоа турски дезертери, па дека тоа била група од околу четириесет разбојници кои зборувале „лош турски, но добар буарски“ (*bad Turkish but good Bulgarian*). Д-р Хаус бил првиот кој укажал на можноста дека тоа се можеби македонски револуционери наречени комитации или Комитате (комити) кои биле поддржувани од Бугарите, што подоцна се покажало вистинито. Со тој факт грабнувањето на госпоѓица Стон повеќе не било чин на обично варварство, туку разбојништво со политичка заднина.

Рузвелт бил зафатен со поважни работи од грабнувањето на мисионерката Стон. Новоосвоените територии од Карибите до Азија барале негов целосен ангажман, бидејќи американските војници сè уште се наоѓале во опасности на малку познати терени, така што помалку важните настани, како случајот со Стон, стигнувале во рацете на вториот помошник секретар за надворешни работи, Алвах Аугустус Аде.

Колку и да предизвикало интересирање грабнувањето на американската мисионерка во јужниот дел на Балканот, па и во Европа, во Америка не се дозна за него меѓу народот. Семејството на Елен Стон, меѓутоа, правеше сè за да дознае што се случува со нивната ќерка, односно сестра, барајќи новости во Министерството за надворешни работи и во Американското мисионерско здружение, истовремено собирајќи пари за откуп. Финансискиот претставник на Мисионерското здружение во Цариград, Вилијам В. Пит, овластен е да ги собере парите, во случај Турција или САД да не бидат подготвени за тоа. Веќе споменатиот Алвах Аде, бил изненаден, затоа што грабнувањето на мисионерката Стон е

првото грабнување во американската историја што се случило надвор од границите на Соединетите Држави. Секако дека ни американската влада во тоа време сè уште немала дефинирана политика во случај на грабнување.

Американскиот печат се огласи на крајот на септември 1901 година. Њујоршкиот „Ворлд“ на Џозеф Пулицер објавувал вести за исчезнувањето на Мис Стон и на убавата Бугарка Катарина Цилка. Според пишувањето на њујоршките весници, госпоѓица Стон веројатно е осудена на присилен брак, додека Катарина завршила во харем, иако била бремена.⁵¹ На пишувањето на „Ворлд“ се придружил и „Њујорк журнал“ на Хирст, забележувајќи му на претседателот Рузвелт за политичка немудрост и неактивност.⁵² Набргу и другите весници низ Америка ги информирале читателите за случајот Стон, да наброиме само неколку: Њујорк тајмс, Њујорк дејли трибун, Челзи газет, Чикаго рекорд хералд, Христијан хералд итн.⁵³

Насловите на написите биле главно сензационалистички, нагаѓале за судбината на мисионерката Стон, грабнувачите се нарекувани *'brigands*, т.е. разбојници и бандити.⁵⁴ Во текот на шестмесечното заточеништво американските таблоиди, но и сериозните весници, се потпирале на незадоволството на американскиот народ. Најпосле, по заслуга на печатот, аферата Стон покренала лавина дипломатски активности.

Иако Теодор Рузвелт на почетокот протоколарно изјавувал дека сè ќе се направи за да се избави мисионерката, како што би се направило тоа за кој било американски државјанин, дури сега американската влада почнала ефективно да дејствува. Владини службеници во соработка со британски колеги се обидуваа да

⁵¹ Списанието „Ворлд“ многу интензивно го следел случајот Стон и тоа со многу активни наслови, на пример: Ransom to Be Paid for Miss E. M. Stone, 26 септември 1901, Miss Stone Found in Brigand's Camp, 28 септември 1901, Miss Stone Still in Den of Brigand's, 29 септември 1901, Brigands Have Not Freed Miss Stone, 4 јануари 1902, Ellen Stone May Be Free Now, 27 јануари 1902, Mrs Stone and Mrs Tsilka at Last are Set Free, 24 февруари 1902.

⁵² Miss Stone Is in the House of Bekir Bey, 13 ноември 1901.

⁵³ The New York Times објавил 21 напис за грабнувањето на госпоѓа Стон, World дваесет, лондонски Daily Graphic околу четириесетина, The Congregationalist and Christian World 21 напис, Chicago Record – Herald 42, додека имаше списанија, како The Independent со еден напис (Miss Stone and the American Board). The Missionary Herald исто така редовно ги следел настаните, информирајќи ги своите читатели во периодот од 19 октомври 1901 до мај 1902 за грабнувањето и ослободувањето на госпоѓа Стон.

⁵⁴ На пример: Brigands Hove Not Freed Miss Stone, Brigands Sign Paper to Free Miss E. M. Stone.

стапат во контакт со грабнувачите. Чарлс Дикинсон се сметал за главен преговарач, иако во Вашингтон немал веродостојност, па набргу бил заменет со младиот Спенсер Еди.⁵⁵

Сагата за грабнувањето на американската мисионерка и натаму ги полнела новинарските колони, посебно откако американските воени бродови кружеле по Медитеранот од Џенова па до француските пристаништа. Дарданелите во тој момент биле предалеку, всушност за влегувањето на бродовите во тој простор бил потребен консензус и од други земји. Сето тоа време се настојувало да се соберат пари за откупнина, чија почетна сума била 25 000 лири, односно 110 000 долари (денешната вредност би изнесувала околу еден милион долари), која подоцна, поради околностите, со одолжувањето со сложеноста на испораката на парите, е намалена на половината. Откупнината што ја барале комитите го поделила официјален Вашингтон. Американскиот конзул во Истанбул се надевал дека со текот на времето ќе се намали интересирањето на печатот и дека грабнувачите, гледајќи дека повеќе не се во центарот на вниманието, ќе ги ослободат заложничките. Да се соберат толку пари и за Америка претставувал проблем.

Интересно е дека на самите грабнувачи не им се придавало толкаво внимание, имено, за нив речиси и не се пишувало. Најмногу податоци за т.н. '*Macedonian cause*', за македонските работи, се добивани од самата Елен Стон, дури по нејзиното ослободување.⁵⁶

Американското министерство за надворешни работи немало јасна слика за положбата во Македонија и за проблемите во тој дел на светот. Знаеле дека грабнувачите зборувале бугарски, меѓутоа термините бугарски и македонски се употребувале наизменично. Може да се каже дека македонските востаници, или како што некои извори ги нарекувале робин худови, брзо го научиле занаетот за интернационален тероризам.

Малку информации за грабнувачите стигнале до Американците во нивната татковина. Имињата Јане Сандански, Сава Михайлов и други, на Американците не им значеле речиси ништо. Дваесет и пет години по грабнувањето, нивниот идентитет сè уште не бил познат. Дури откако бугарските историчари ги објавиле мемоарите на водачот за автономна Македонија, се дознало

⁵⁵ Кореспонденцијата меѓу Теодор Рузвелт, Џон Хај, Алвах Аугустус Аде и Чарлс Монро Дикинсон се наоѓа во Конгресната библиотека.

⁵⁶ McClure's Magazine, Stone Ellen, „Six Months Among the Brigands“, мај 1902, „Six Months Among the Brigands, The Mother and Her Baby, јули 1902, Six Months Among the Brigands: Born Among the Brigands, август 1902.

дека грабнувачи биле Асенов, Чернопеев, Сандански. Госпоѓица Стон за своите грабнувачи имала, може да кажеме, само убави зборови. И помогнале на госпоѓа Цилка да го роди здраво девојчето, се грижеле за нивното облекување и храната. Во својот дневник забележала: *'The men were all very kind and attentive to us and showing their sympathy in every possible way'*.

Меѓутоа, факт е дека Елен и Катарина сакале нивната агонија во заточеништво, колку и да била поднослива, да заврши што побрзо. Конечно, на крајот на јануари, после шест долги месеци, низа планови и договарања, надмудрувања и различни тактики за испорака на откупнината меѓу Американците и Турците, што во пари, што во злато, а сè во страв за животот на мисионерките, откупнината е платена. Грабнувачите никогаш не биле фатени. Двете жени со воз од Струмица биле испратени во Солун, каде што најпосле се чувствувале безбедни *'under the folds of the Stars and Stripes'*. Угледот на американската нација, со чинот на ослободувањето и враќањето на Елен Стон во САД, бил зачуван.

Корисџена лиџераџура:

Carpenter, Teresa, *The Miss Stone Affair*, Simon & Schuster, New York, London, Toronto, Sydney, Singapore, 2003.

Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, Alinea, Zagreb, 2005.

Историја на македонскиот народ, книга втора, Институт за национална историја, Скопје, 1969.

ФРАНЦ ДОФЛАЈН И МАКЕДОНИЈА

Научните интересирања на Германците за Македонија се доста стари, но најголемиот „придонес“ за германското познавање на Македонија беше токму Првата светска војна. Познато е дека целата Вардарска Македонија од есента 1915 година до крајот на војната беше окупирана од германски, австриски и бугарски војски. За една ваква окупација се потребни пред сè точни географски податоци, но и најдобрите карти на генералните штабови беа полни со празнини, зашто ништо не се знаеше за географијата во некои подрачја со вкупно 90.000 квадратни километри на Македонија, Албанија и Санџак – Нови Пазар. Ваквата состојба беше причина што набргу по окупацијата започнаа географски истражувања во Македонија, раководени од баварскиот научник д-р Лојкс. И покрај тоа што новите сознанија веќе ги поправија податоците на поранешните балканолози, сепак сè уште не беа доволни за воените потреби. Поради тоа беше основана таканаречената „Македонска земска комисија“ при генералниот штаб на германската армиска група на фелдмаршалот Аугуст фон Макенсен во Ниш. Комисијата почна да работи пролетта 1917 година и нејзин раководител беше истакнатиот германски балканолог Густав Вајганд (1860–1930). Вајганд соопштува дека добил писмо од германското Министерство за надворешни работи, во кое се вели: „Да ја искористиме окупацијата на Македонија од германските војски за да собереме што повеќе материјал за оваа земја. Сега ќе бидат испратени научници таму да ја истражуваат земјата.“

Освен Вајганд, комисијата ја сочинуваа уште 30 Германци и шестмина Бугари. Научниците по струка биле археолози, географи, геолози, етнографи и др. Нивната работа била организирана на „германски“ начин – како поделба на трудот. Така во Вардарска Македонија работеле пет геолошки групи. Планирано беше публикување на една енциклопедија со сите резултати на сите групи на комисијата по војната, „победничка војна“ се разбира. Меѓутоа, наместо победата Германците беа поразени и затоа ништо немаше од планираната енциклопедија. Наместо неа имаме повеќе одделни публикации од бившите членови на комисијата, меѓу нив и тројцата нејзини најистакнати членови.

Првиот беше геологот Франц Космат (1871–1938), скроман човек и плоден научник, чиишто заслуги вечно ќе бидат опфатени во научни термини, како на пример „наутилус космати“ и др. Во март 1917 г. Космат дојде како „воен геолог кај пруските картографски одреди“ во

Македонија и таму работеше до ноември истата година. Но едноставната картографија нему му недостасуваше и од крајот на 1917 г. го наоѓаме во споменатата „Македонска земска комисија“. По нејзина порачка тој ја истражуваше Македонија во сите правци, и тоа не само од географска гледна точка. Франц Космат бараше исто така „резерви на корисни руди“ и за своите резултати тој пишуваше во книгата „Геологијата на централниот Балкански Полуостров“, што во 1924 година беше објавена во Берлин.

Другиот истакнат германски македонист, можеби најдобриот, од военото време беше Леонард Шулце Јена (1872–1955). Скоро сите членови на „Македонската земска комисија“ беа и, како што веќе беше речено, автори на книги за Македонија. Книгата на Шулце беше објавена во 1927 г. под наслов „Македонија – слики од пејзажот и културата“ (Makedonien – Landschafts und Kulturbilder), и до ден-денес таа е еден неисцрплив извор за македонската земја, пред сè за македонскиот јазик.

Тоа што тогаш Шулце Јена, веројатно како прв не-Македонец, го напишал за Македонците, денес е општоприфатен клуч за создавањето на оваа старо-млада словенска нација: „Македонија, со исклучок на градовите во кои грчкиот елемент останал водечки (...), станала словенска земја. Дали дијалектот на овие пра-Словени бил тој што Кирил и Методиј го знаеле и на којшто ги направиле своите преводи? Како и да е, во претопувањето на старословенските и византиските елементи, онако како што тие се отелотворени во преводите на обајцата апостоли, треба да го гледаме обележјето на културата на средновековна Македонија.“

Тоа беа почетоците на македонскиот јазик; за нејзина оспорена сегашност Шулце Јена имаше категоричен став: „Пропаднаа напорите да се подели главнината на Македонските Словени, според етнографски критериуми, на Срби и Бугари. А ниеден човек од крв и од месо не ќе дозволи да му се доделува неговата припадност кон некоја определена етничка заедница.“

Шулце Јена би бил последниот што би им го одредил тоа на Македонците. Сосема спротивно: тој не само што велел – а и во ова веројатно бил прв не-Македонец – дека Македонците имаат сопствен јазик, туку го внесол овој јазик во долгите списоци зборови. Што и да видел – делови од облека, прибор за јадење, домашни уреди, мебел, алати и многу друго, тој грижливо го внесувал, како што би се рекло тоа, на „мкд.“ (македонски), „блг.“ (бугарски) или „срб.“ (српски), не штедејќи притоа филолошки упатувања на турски, романски и други балкански јазици. Денешниот македонист го чита ова со неподелено задоволство: Зборовите како „кепенец“, „пенџер“, „сиври“ и многу други, со време фатиле толку „латина“ што се јавуваа (речиси) само во народните песни или во неколку понови песни од Валандово.

Третиот занимлив член на „Македонската земска комисија“ беше зоологот Франц Теодор Дофлајн, роден на 5 април 1873 во Париз, починат на 24 август 1924 во Оберниг, Шлеззија (денес Оберники слаские во Полска). Татко му беше трговецот Франц Д., мајката Англичанката Џејн Купер од Њукастл. Многустрано надарениот Дофлајн сакаше да

стане сликар, но под влијанието на Рихард фон Хертиг (1850-1937), еден од основоположниците на германската и меѓународната зоологија, тој од 1893 до 1897 студираше зоологија и медицина. Во 1897 Дофлајн дипломираше кај Хертиг, работеше во Биолошкиот институт за истражувањето на болестите на рибите, патуваше на екскурзии низ Мексико, Калифорнија, Јапонија и др. Во 1907 тој стана вонреден професор за зоолошка систематика и биологија во Минхен, а во 1912 г. тој беше повикан на универзитетот во Фрајбург (Бр.) како наследник на проф. Аугуст Вајсман (1834–1914), и овој повик беше всушност едно научно „одликување“: Вајсман беше најистакнатиот зоолог на тоа време и исклучиво за него во фрајбуршкиот универзитет беше создадена првата катедра по зоологија во светот. И оваа катедра сега ја доби Франц Дофлајн.

Како научник и човек Дофлајн беше една ретко сестрана личност. Тој не бил никаков „тесен“ стручњак, туку неговите гледишта личат на најсовремени еколошки потфати коишто ја разбираат природата како „верижен систем“ каде што сите видови животни и растенија ја играат својата улога. До извесна мера Дофлајн е основоположникот на едно вакво еколошко набљудување на природата, што впрочем се гледа од неговата книга со наслов „Животното како алка во целосната природа“ (Das Tier als Glied des Naturganzen) од 1914 година. Освен тоа, професорот Дофлајн беше еден мошне даровит уметник; тој пишуваше раскази, црташе, сликаше (претежно во акварелска техника), ги фотографираше своите откритија итн. И сите негови дарби се видливо присутни во неговата книга „Македонија – доживувања и набљудувања на еден природонаучник во придружба на германската војска“ (Mazedonien – Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres, Јена 1921 г.). Една книга што несомнено спаѓа меѓу најубавите, најзанимливите книги за Македонија.

Дали Македонците сега знаат какви орли тогаш летале на македонското небо? Какви риби – со должина од метар и пол – имало во македонските реки и езера? Какви жаби, инсекти, цвеќиња, дрвја, растенија? Колку беше „шарено“ населението во Македонија? Како изгледаа македонските села и градови, какви беа нивните имиња во тоа време? Ако не знаат, но сакаат да дознаат – нека го прочитаат преводот на Дофлајновата книга!

Дофлајн пристигна со воз во мај 1917 г., во Скопје, и патуваше низ Вардарската Долина до с. Удово. Тој беше сместен во селото Калучково на подножјето на Плавуш Планина, каде што се наоѓаше една германска воена болница, бидејќи се мислеше дека селото било без маларија. За жал, Калучково не беше толку здраво, но сепак „восхитувачко и привлечно“, како што рекол Дофлајн и потврдил со еден акварел.

Дофлајн постојано патуваше ваму-таму низ Македонија, истовремено како истражувач и „мераклија“, односно вљубеник на земјата. Страница врз страница соопштува какви растенија гледал, бескрајно ги набројува латинските имиња на животните, и сето тоа е здодевно за секој неззоолог. Но наеднаш доаѓаат други страници каде што авторот се јавува како човек со чувствително срце за убавината. Една цела глава на

неговата книга „Македонија“, на пример, го носи насловот „Саканиот Велес“ и описот на градот – Дофлајн: „најпрекрасниот град на Македонија“ – ни докажува колку авторот беше воодушевен од него. Како и за градот Штип: „Градот се шири преку неколку ридови, над кои се издигаат темни скали. Еден поглед што е прекрасен. На едната од карпите се гледаат остатоци на едно старо турско кале. Како и Велес, Штип изгледа како вистински турски град, со џамии и минариња. Куќите што се направени од камен и со црвени покриви, се искачуваат по високите ридови. Така се создава истата, шарено-восхитувачка слика како за Велес“.

Речиси нема македонски град што останал без опис на Дофлајн исполнет со почит. На пример, Скопје каде што Дофлајн беше сместен во простории на Калето: „Скопје би можело да спаѓа меѓу славните градови на Европа“, вели авторот, и особено добри впечатоци врз него оставиле Чаршијата, Куршумли-ан и црквата „Свети Спас“. Меѓу бројните фотографии на старото Скопје читателот ќе најде и една слика на славниот иконостас на оваа црква.

За разлика од други Германци, Дофлајн речиси воопшто не се интересираше за македонската историја. Тоа се гледа, пред сè, од описот на градот Крушево – ниеден збор ниту за Илинденското востание, ниту за Крушевската република. Крушево е за него само „влашки град“, извонредно убав град со зелени гори и свеж воздух, во кој се наоѓа едно одморалиште за германските војници. Меѓутоа, едно големо доживување за него беа Власите – паметни луѓе, работливи занаетчи, далекувидни домаќини: „Малку се повлекоа од големиот свет, не живеат на улицата, не го предизвикуваат околото на освојувачот“. Можеби тука дејствуваше влијанието на Густав Вајганд, раководителот на „Македонската земска комисија“, којшто не беше само еден од најпознатите истражувачи на Власите, туку и оној научник кој при крајот на 19 век го вовел името Аромани во научната литература.

Како германски војник Дофлајн секојдневно беше во контакт со бугарските сојузници, и поради тоа нему му беа познати бугарските ставови во однос на „македонското прашање“. Но тој не беше убеден дека тие биле сосема правилни, особено кога се работеше за јазикот: „Сите што ја носат шарената селска носија, зборуваат еден словенски јазик што најмногу личи на бугарски; ако знаат да пишуваат, со бугарска азбука ќе пишуваат. И така човекот е наклонет да им верува на бугарските пријатели што мислат дека овие се вистински Бугари кои употребуваат само еден дијалект на бугарскиот јазик. Меѓутоа, на север од Скопје сè потешко станува разбирањето на бугарски“.

Книгата на Дофлајн опфаќа околу 600 страници, и на речиси секоја страница има слики, цртежи и фотографии – значи, книгата е една уникатна документација за Македонија и за македонското секојдневје во Првата светска војна. Ако содржината понекогаш не е баш премногу интересна за читатели – зоолози, тоа не е битно, бидејќи имаме други книги што ги пополнуваат празнините на делото на Дофлајн.

СКОПЈЕ КАКО МЕСТО ЗА ЖИВЕЕЊЕ

Во почетокот на февруари 1918 година се преселив на тврдината над Скопје, со живеалиште се преместив во камената градба на болницата, а мојата работилница во пространата лабораторија на проф. Попов. Првите пролетни денови ми овозможија за некои набљудувања на отворено, откако временската прогноза навестуваше дека пролетта сепак не е почната. Така ја запознав уште посилната македонска зима со длабок снег на долината и температура од 5 до 10 степени под нулата. За среќа, мојата соба беше добро затоплена, така што по прошетките низ снегот можев да се стоплам.

Прошетките низ турскиот град ми донесоа ретки и чудни впечатоци. Тешките снежни наноси на покривите и сидовите не дозволуваа лесно да се помине низ тесните сокаци. Погледот да се видат минарињата, куполите на џамиите под длабоки снежни прекривки беше неочекуван. Белата прекривка ја покри сета нечистотија и сите урнатини; толку чист никогаш не можеше да се види Скопје, како веднаш непосредно по паѓањето на снегот.

Целосно невообичаен беше погледот на византискиот или старотурскиот аквадукт, којшто се протегаше во близината на месната болница на падината на снежното Водно* во зимскиот пејзаж. Карактеристичниот облик на аквадуктот се истакнуваше прецизно над снежната покривка.

Формите на големите градби се истакнуваа полни со сјај и погледот над градот со неговите безбројни покриви во снежната облека нудеше фантастичен впечаток.

Но полошо беше при топењето на снегот; улиците беа покриени со необјасниво многу нечистотија и секој што не мораше да оди во градот, навистина можеше да биде среќен. Беше крајот на март, кога пролетта силно изби. Висовите на падината беа покриени со

* Во оригиналот стои 'Водно', што очигледно е грешка (заб. прев.)

бели и жолти перуники, слатко ароматични темјанушки никнуваа на живата ограда, а наскоро почнаа да цутат овошките.

Во април и во почетокот на мај беше навистина насекаде убаво во Скопје, каде и да се отидеше. Градот беше попроодлив и имаше подобро сместување и можеше да припаѓа кон групата најпознати локации на Европа. Над сидовите и градините се наведнуваа расцутените гранки на дрвјата, урнатините и пропаднатите делови изгледаа романтично под исполнетоста на растителниот свет, кои за кратко време избиваа со раскошот со агресивна моќ.

Каде и да се погледнеше меѓу дрвјата и грмушките се отвораа изненадувачки погледи, без оглед дали се гледаше накај исток или запад во долината на Вардар или накај север и југ накај планините. На север се издигаше ланецот на Карадак сè уште покриен со снег, иако сепак темен, низ веќе растопените пошумени делови. Кара е турски збор за црно; името значеше Црна Планина. На запад, Шар Планина се граничеше со убавите пирамиди на Љуботен на Вардарската Долина. Јужно се издигаа падините на Водно обраснати со расцутените сливи и овошни дрвца. Накај исток се протегаше една широка долинска површина, која почнуваше сега да зазеленува и нејзините групи тополи со посебна убавина градеа убав пејзаж.

Во целосната слика на Скопје, тополите играа главна улога. Ако се погледне градот одозгора од тврдината, главно се гледа јужниот дел од градот, кој се шири со своите еднакви куќи низ речната долина и кој не би бил привлечен доколку моќните алеи со тополи не го врамуваат уметнички. Тополите се издигаат на контурите од Водно на планината јужно од градот на височина од 1100 м. Овие алеи не ги следи улица, туку широк воден канал за наводнување, кој се провлекува вдолж на голем дел на градот. Доколку некој требаше да оди до воената полска болница, кон турската касарна, тогаш се избегнуваше да се оди по правливата друмска улица, туку со задоволство се свртуваше долж браните на каналот, низ кој дуваше свеж воздух и нудеше задоволство за очите. Сребренобелите стебла со нивните прстенести дамки се отсликуваа на мирната, темнозелена вода од каналот, од којашто се издигаа плодни житарици и грмушки покрај брегот. Шарени шатки плискаа во каналот брборејќи. Меѓу стеблата на тополите кои наликуваа на столбови ако се погледнеше на југ накај каналот се гледаа наводнети полиња со зеленчук, во коишто се одгледуваа салати, зелка, билки, домати, лубеници и модрите домати, меѓу кои цутеа овошните дрвца. Северно, над светлите сончеви зраци низ блескотните куќи во турскиот град со џамии и минариња, се издигааше планинска падина.

Вечерните часови беа часовите кои ме мамеа да прошетам низ турскиот град. Џамиите и црквите, најчесто се наоѓаа горе на ридот, така што од нив уживав во панорамата над делови од градот над Вардарската Долина и широката пространост. Напролет, најчесто лебдеа огромни облаци на небото, кога сонцето заогаше зад Шар Планина и не само што ги позлатуваше, туку и длабоко ги фрлаше своите зраци низ сокаците на градот врз црвените, жолтите или светло обоените ѕидови на куќите, џамиите и кулите. Тогаш беше невообичаено привлечно да се шета низ тесните сокаци и да се посетат уникатните зданија и градби, кои навистина беа вредни да се видат.

Под нив посебно уметнички беа зданијата на старата турска бања, којашто наликуваше на урнатина со своите круглести делови покриени со куполи. Целото здание изгледаше како збир од мали, широки кули, чијшто малтер делумно се одронил. Потоа имаше редица од црвени печени тули и сиво-жолти камења, од коишто се изградени ѕидовите во слоеви. Полукулестите куполи, навистина трошни, беа обраснати со трева и жбунови, така што на прв поглед не може да се уочи дали ова е дело на човекот или се работи за производ на природата. Во зраците на вечерното сонце тие нудеа колоритна слика.

Слично изгледаа и куполите на распаднатите џамии, кои ги имаше низ различни делови од градот. Карактеристичен и својствен впечаток оставаше еден стар ан, кој води наназад кон времето на српскиот цар Стефан Душан во 14 век. Куршумли-ан, тоа значи Бел-ан, така беше наречено зданието, заради неговите мали бели куполи, кои се засводуваат преку одаите на горниот кат. Ан е карванска станица, како место за одмор на карваните, пред сè на трговските карвани и трговците со своите товарни животни, слуги, водачи и багаж кои овде престојувале во старите времиња. Вакви анови се карактеристични за целиот ориент.

Куршумли-ан е навистина знаменитост за Скопје. Убаво здание, кое налкува речиси на тврдина зачувано во добри услови. Низ една широка порта се влегува во хала со двор кој е обиколен со столбови со уникатен раскош и убавина. Во средината на дворот поплочен со коцки се наоѓаат мермерни плочи на кои има четириаголна фонтана, а во средината на фонтаната се издига на краток столб скулпурен тас. Дворот го опкружуваат два ката, кои се свод кои го носат столбови. Во задните простории на овие логии водат сводести врати, каде што престојуваат патниците со својот багаж, а во дворот товарните животни се растоваруваат, се хранат и пијат вода на фонтаната. За време на мојот престој, фонтаната беше пресушена.

Највпечатлива беше бојата на ова задние; столбовите и сводовите беа обоени со блескаво сина, додека задните сидови беа со црвена боја, која потсетуваше на сидовите на Помпеја. Во силното светло на македонскиот ден дворот нудеше прекрасна слика. Каков ли шарен живот се одвивал овде, кога се користел алот. Сега за време на војната, алот се користеше како складиште за храна. Кога се затворале огромните порти на зданието со тешките катанци, тогаш патниците и трговците со својата стока можеле да се чувствуваат сигурни од цганот од поранешниот голем град.

Исто така кон времето на Србите и царот Стефан Душан води и уникатната црква Свети Спас, мала која се наоѓа на падината меѓу куќите, без кула и впечатлива фасада. Нејзините фундаменти потекнуваат уште од старо време, но фреските и резбата во внатрешноста сигурно потекнуваат од подоцнежен датум; делумно датираат од 1840.

Тоа беше убав момент, кога низ толпата на сокаците се влегуваше во малиот црковен двор, чиешто дно беше покриено со груби плочи. Меѓу процепите никнуваа растенија и рано летото сиот простор беше покриен со цветен тепих, а воздухот беше исполнет со цветни мириси. Низ мала ниска врата по неколку скалила се влегуваше во внатрешноста на црквата, која пред сè со збунувачки сјај беше словенска црква. Темни дрвени резби го исполнуваа нискиот простор сè до таванот, на којшто некои детали оддаваа чудна комбинација на стилови, но сепак како целосно врамување на фреските од олтарот со богатото злато на сидовите со фреските на светците, како сидови на столови за исповед, како потпори на столовите и регалите. Како во грчките цркви, светците се одделени од свештениците и верниците со иконостас. Сликите на светците не се големи, но во нивниот карактеристичен стил не им недостасува ефектот со којшто влијаат.

Овде како и во многу други словенски цркви на Балканот често присуствував на впечатливи грчки божји служби. Посебно се негуваат пеењата на црковните хорови, кај кои посебно ми се допаднаа машките гласови, посебно басовите. Словенските црковни песни се одликуваат со голема мелодичност. Одвреме-навреме присуствував на божја служба во Србија, Бугарија, Македонија и Романија, едноставни божји служби како помпезни интерпретации. Главно, имав впечаток на празно, не многу длабоко влијание. За ова, претежно придонесуваше слабата личност на свештеникот.

На улиците во Скопје често се забележуваше црната појава на поповите. Со своите долги бради, со своите моќни капи и разбранувани мантии некогаш изгледаат помпезно. Кога ќе се доближите

поблиску, се губи аурата. Многу од нив беа сиромашно облечени, ненегувани. Други беа наконтени и добро облечени, врз основа на позицијата и другата фела. Војниците и офицерите им обрнуваа мало внимание. Моите бугарски пријатели ми рекоа дека повеќето од нив се слабо образовани, имаат лоши манири и скудно знаење. Сепак, меѓу нив имаше вредни, способни и пријатни луѓе. Повремено сретнував попови со висок ранг, но одвај некој од нив да владееше каков било туѓ јазик. Според тоа немав воопшто некое искуство за овие словенски свештеници. Но, сепак имав можност да им се воодушевувам на нивните прекрасни гласовни можности. Присуствував на една посебна свеченост во катедралата во Букурешт; во Романија постои истата православна грчка црква и ритуалот е сосема ист како и кај бугарската црква. Во Букурешт, масовно се слави локалниот светител, со сјајно накитен и облечен свештеник. Се пеат стихови на старословенски јазик и хоровите одговараат на тоа. Тогаш овие пеења ми оставија убав впечаток, како гласовите на свештениците така и гласовите на хоровите кои пееја многу убаво и чисто. Во Скопје не се истакнуваше христијанството секогаш на градбите, но беше интересно да се занимавам со она што е останато од турското време од мухамеданското суштествување.

Посетив голем број џамии, нивните капии со решетки, тремови, сводови и теписи, многукратно беа убави. Исто така многубројните гробови кои лежеа наоколу делумно беа многу впечатливи и добра работа на уметничките ковачи. Посебно треба да ја нагласам Мурад-џамијата во којашто можеа да се видат многу убави теписи. Покрај нив стоеше црвената саат-кула, знаменитост на Скопје. Во еден дел од градот, околу тврдината недалеку од Куршумли-ан, се наоѓа најстарата џамија.

Во Скопје не постои посебно впечатлива архитектура. Сепак на пристојно ниво е она што го претставуваат локалните џамии и она што го оставиле Турците како градба, тие сепак вдахнуваат почит кон културата, кои ја претставуваат во оваа земја.

Чудна мухамеданска религиозност запознав во еден чуден израз на екстазата на таканаречените танцувачки и завивачки дервиши. Секој кој посетил еден град на ориентот имал можност да ги запознае нив. Главно од Египет или Алжир има многу прикази за овие чудни ексцеси. Тоа што го видов во Скопје, вредно е да се спомене заради неговата посебност. Овде не се работи за јавна претстава во голем простор, туку смеевме тајно да присуствуваме на религизона претстава кај една секта, која се состоеше од сиромашни, едноставни луѓе, собрани заедно, во мала куќа во зафрлен дел на градот.

Целиот настан беше затскриен, таен; водачот нè придружуваше околу полноќ низ темни сокаци во еден далечен кварт на работ од турскиот град. Само со латерни си го најдовме патот низ тесниот лавиринт. На крајот завртевме во еден двор опкружен со сидини и влеговме во мала куќа, во која можеше да се осветлува само со газиена ламба. За таканаречените дервиши беше направен нешто поголем простор. Гласот на дервишот зарипнат, неговото движење побавно, и шеикот му завива. Ако тоа не му помогне, го поставуваат на друго место, полека водејќи го, притоа дупчејќи во неговото лице.

Така, пеење по пеење, танц по танц станува сè подиво и побесно, движењата се сè побрзи, викотите појаки, а шеикот е предводникот, секогаш водејќи ги ревносно. Телото на мажите станува сè повлажно од потта, во струи капе на правливиот под. Движењето станува сè поисчашено, гласовите завивачки и стенкави. Конечно, на крајот се фрлаат еден по еден на подот; шеикот веднаш ги исправа и знае под итно да ги построи во ритмот на пеењето на движењето и тоновите. Најпосле, некои од нив стојат сосема вкочанети и неподвижни, очигледно во хипнотизирана состојба. Сега му дозволуваат на шеикот да ги боде поединечно со долги игли низ образите, низ ушите, низ надлактиците и ножните листови, луѓето без да трепнат и да испуштат крик на болка. Повторно почнува завивањето и тетеравњето и сè повеќе од луѓето дозволуваат да им се вршат експерименти со дупење низ нивното тело.

Колку само чудна форма на славење на бога морав да видам! Колку само беше чудна преданоста на мажите, како ли само го следеа погледот и зборот на нивниот шеик. Чудно, целата ситуација повторно се појави пред мене, кога зимата веднаш по револуцијата во Бреслав во една голема сала го видов водењето на еден хипнотизиран и неговите хипнотизер и публиката на големиот град во моќта како шеикот на неговите кутри следбеници во Скопје. Овде исто така беа повеќето бледи, огладнети појави, посебни човечки типови, кои се поклонуваа на моќта на хипнотизерот. Во Македонија впрочем беа само мажи, кои смееја да учествуваат, во Германија беа исто толку жени како и мажи, и можеше да се види како ја губат целосно својата сопствена волја и желба.

Разликата беше доволно голема меѓу двете ситуации. Колку само ме потресоа тие религиозни екстази на едноставните луѓе во полутемната просторија, која на крајот беше исполнета со жежок, смрдлив воздух, измешан со чадот од ламбите, потта и забреваното дишење на бесната толпа. Надвор даваше знак ладнотијата на ноќта. На пругастите прозорци од куќата се буткаа мали деца и

стари жени кои сакаа да зграбат нешто од ретката сцена. Полуголи Циганки сиркаа со страсни погледи.

Дури кон утрото, јас и мојот придружник ја напуштивме просторијата, тивко тресејќи се од студениот ветер. Здивнавме, откако тишината на ноќните заспани сокаци нè прегрна, потонати во мислите, додека се враќавме над падината кон нашето престојувалиште. По сета таа бркотница и врева нашата свест се смири, очите се опоравија, откако на светлината на полузајдената полумесечина над покривите на градот погледнавме кон куполите на џамиите, минарињата, меѓу кои светкаше отсјајот на Вардар, кој во длабочината тивко шумолеше. Колку фантастичен впечаток понесовме од основата која ја донесло мухамеданството на територијата на оваа несреќна земја и ја оковало во своите пранги.

НЕРЕЗИ

(за црквите, манастирите и тврдините на Македонците)

Сеќавањето на еден жежок, разнобоен ден е останато јасно во моите мисли и со него се поврзуваат и голем број други искуства кои ги доживеав кај словенските Македонци во врска со нивната народност и нивната поврзаност со историјата на земјата. Денот кога кај мене се разви силен интерес за луѓето кои живеат во Македонија, беше денот кога требаше да го посетам манастирот во Нерези, неколку недели по моето пристигнување во Македонија, имајќи ја предвид старата живописна црква.

Горе на Водно, на околу осумстотини метри надморска височина, се простира еден дол во кој лежи селото Нерези. Куќите на селото се опколени од овошки, а винова лоза ги прекрива дворовите. Долот е целиот прекриен со тополи, брестови, ЕРЛЕН и разновидни грмушки. Горе над селото се простираат стрмнини кои се протегаат сè до врвот на Водно. На овие стрмнини се простираат пасишта прекриени со бујна трева на кои растат и богати групи дрвја. Тие групи најмногу се составени од моќни питоми костенови дрвја. Кафените стебла, големите топчести крошни на раскошните дрвја кои држат дебелите сенки, на привлечен начин го врамуваат селото со неговата живописна црква и еден поглед преку него на вардарскиот дел отвора непречен видик кон сите страни на светкаво распространетиот Карадак.

Само уште еднаш освен овде во Нерези сретнав костенови дрвја во Македонија, на што претходно ми беше укажано. Беше тоа кај Калканделен, кај село кое лежи високо во гората на падините

на Шар Планина на приближно иста надморска височина од осумстотини метри како и Нерези. Не дуваше ветар, беше мирно кога влегов во студените сенки на Нерези и тука беше убаво за одмор по напорното искачување. Тишината на шумата беше нарушена од еден длабок, застрашувачки звук кој проникна кон мене од крошната на еден прастар костен. Горе во дрвото бучеше како оргули и кога убаво погледнав забележав стотици пчели кои летаа околу улиштето. Голем број пчели живееја во дупката на моќното дрво и очигледно некоја случка ги имаше исплашено и возбудено илјадниците станари кои се наоѓаа на старото стебло на дрвото.

Во процесот на примитивното пчеларство коешто се применува во Македонија често се случува здивување на роеви пчели коишто даваат мед, кои потоа се населуваат во дупките на дрвјата и таму водат слободен живот кој го претставува изворниот живот на пчелите.

Во моите прошетки на Водно скоро секогаш поминував во Нерези или пак во близината на селото. Така беше и пролетта, кога цветаа јаболкниците, слика која ја претставува и првата слика во оваа книга. Денот на кој се сеќавам и до ден денес, и сеќавањата кои сè уште ќе ги негувам беше еден жежок августов ден во 1917 година. За време на подготовките за експедицијата на Чардарк отидов на прошетка во Нерези во придружба на германскиот офицер Хауптман Лесинг затоа што имав слушнато дека горе во Нерези на тој ден се слави верски празник.

Беше два часот попладне кога тргнавме и двочасовното искачување без сенка на тој жежок летен ден беше многу истоштувачко. Стрмнините на Водно под нас беа суви и без вегетација, а грмушките на работ од патеката фаќаа прав. Се гледаа безброј мравки кои беа зафатени со работа, пеперутките летаа во жешкиот воздух, а гуштерите седеа мирни на карпите.

Најинтересни беа пак луѓето кои слегуваа по патот. Тие веќе се враќаа од славјето, сите облечени во своите убави шарени празнични алишта, мажи, жени млади девојки и деца во поголеми или помали групи. Ние бевме загрижени дека можеби сме дошле предоцна на славјето. Со тоа ги откривме нашето неискуство и незнаење за обичаите на македонските селани, но и ја потценивме нивната издржливост при танцувањето за време на славјето.

Кога пристигнавме во Нерези сокаците беа исполнети со дотерани луѓе кои се подготвуваа да се враќаат дома. Можевме да видиме дека едно семејство најчесто формираше една група, маж и жена, деца на различна возраст и со различен раст, и понекогаш по некој брат или сестра на мажот или пак на жената. Луѓето често со

себе водеа добиток за јавање или за носење. Постојано се јавуваше една карактеристична слика, ситуација кога една група имаше само едно магаре или еден коњ, мажот сакајќи да ја покаже својата моќ, седеше на животното, додека жените и децата чекореа до него.

Горе долу низ еден дол стигнавме до широкиот манастир. Денес портата беше ширум отворена и целиот простор беше исполнет од голема група луѓе. Музиката на која луѓето играа доаѓаше од еден агол кај црквата. Значи, не дојдовме предоцна.

Манастирот Нерези е еден значително мал имот. Како и обично, на едната страна од дворот на манастирот стои црквата со главниот влез. Неколку дрва кои држеа сенка растеа околу црквата. И потоа горниот дел на црквата, средната кула опкружена со четири кули на аглите кои беа направени од камен за зидање куќи со поврзани огради изградени од црвена цигла.

Покривите на кулите, градени во стил на купола, се состоеја од тешка црвена цигла и беа во форма на осумстрана пирамида.

Наоколу во дворот се наоѓаат куќи изградени од дрво и од камен со големи, просторни дрвени галерии. Така уредените куќи се еден карактеристичен, а истовремено и важен белег на македонските, а и главно на голем број од балканските манастири и тие извршуваат една важна задача. Тие служат како конаци за посетителите на манастирите, кои во манастирите доаѓаат заедно во голем број. Посетителите често доаѓаат и од далеку и не ретко остануваат по цели денови во манастирот за таму да го прослават верскиот празник. Како што е и во многу други христијански земји, така и овде црковните односно народните празници се преполни со народ. Поради ова патувањата на верниците понекогаш траат и по цели денови со цел навреме да стигнат до манастирите кои најчесто се наоѓаат на високи места.

Во манастирите верниците наоѓаат покрив над главата, најчесто еден дрвен под, на кој можат да ги постелат прекривките кои ги носат со себе и да спијат. Во манастирските комплекси има места за готвење каде што верниците може да ги подготват јадењата од продуктите кои ги носат со себе. Сите гости се великодушно и топло примени од монасите.

И така, за време на празниците просториите на манастирот се исполнети со безброј луѓе, најчесто секоја фамилија си има свое место и тоа придонесува за еден бодар и весел живот во халите и галериите, кои освен за време на празниците стојат празни, понекогаш со недели, а некогаш и со месеци. Во манастирите во кои се прославува некој верски празник многупати се случувало да се насобере толку голем број посетители, фамилии со голем број жени

и деца што честопати поради големиот број насобран народ, стотици дури и илјадници посетители, морале да спијат под отворено небо надвор од сидовите на манастирот или во неговото опкружување.

Така македонските манастири постојано се гостопримливи места, каде и туѓинците биле добредојдени и јас имам неколку пријателски сеќавања од посетите на манастирите. Луѓето се секогаш добро вдомени од страна на монасите и неколкупати кај нив се имам насладувано на капки добро вино.

На жешкото сонце низ дворот на манастирот во Нерези се движи една шарена група мажи, жени и деца. Сите на свој сопствен начин ги кријат главите од зраците на сонцето. Оние коишто не носат капи ги замотуваат главите со шарено ткаени крпи. Мал број од нив носат капи од слама или пак воени капи. Сите жени носат бели крпи околку главата и вратот, кои ги поставуваат преку патецот и ушите и ги зацврстуваат во вратот со една широка лента. Под таа лента ставаат цветови за украс.

Сите носат бели кошули со широко отворени и многу убаво навезени ракави по должината на рабовите. Кај некои рабовите беа затворени со една широка лента со фин вез. Врз кошулите носеа црвени елеци од тешка ткаенина. Врз градите паѓаа гердани од сребро, шарени каменчиња, емајлирани плочки и разновидни додатоци. Сите девојчиња и млади девојки под шамиите имаа по две или повеќе убаво сплетени плетенки кои паѓаа слободно по грбот и некогаш достигнуаат дури до колената. Во тие плетенки честопати се вплетени свилени конци. На рацете често носат сребрени или алки од некој друг драгоцен материјал. Бедрата ги покрива еден широк појас од цврста ткаенина. Од него виси долго бело здолниште кое достигнува до зглобовите кое има еден широк раб којшто се користи како појас. Врз тоа виси една тврда широка престилка која е во иста должина како и белото здолниште. Скутата е посебна гордост на Македонките која честопати е исткаена од тешка волна. Боите кои во Нерези преовладуваа на skutите беа бела и црвена. На стапалата носеа црни чорапи стегнати со кожни ленти и едни својствени за македонскиот народ обувки кои беа направени од едно завиено парче кожа и подметка – таканаречените опинци.

Слично беа дотерани и мажите. Широки ракави на кошулите, кратки елеци без ракави, направени од волна кои најчесто беа црни. Мажите исто како и жените носат појаси од кои висат две широки ленти. Под појасот се гледа кусо бело здолниште кое најчесто го носат само младите момчиња. Под него бели панталони кои може да бидат долги до чевлите, а понекогаш малку покуси и во овој случај изгледаат како доколени.

Од оваа разновидна, раздвижена група ние бевме пријателски поздравени и повикани да им се придружине во едно предворје, каде седнавме на една дрвена клупа пред која имаше и едно масиче. Над нас по ѕидот од црквата растеше винова лоза. Тука Хауптман Лесинг, кој можеше да преведува, почна да води еден жив разговор.

Кога еден од црковните раководители од мојот придружник слушна дека јас сум истражувач на природата, рече дека е добро што бевме дојдени токму дента затоа што тој ден се славеше во чест на свети Пантелејмон кој е светецот на лекарите и истражувачите на природата. Тој нè поведе со него внатре во црквата од каде што доаѓаше еден миризлив чад и пред иконостасот, во долапот помеѓу црковната просторија и сите светци гореа безброј свеќи. Под светецот, чии стари икони беа врамени во богатата резба на долапот, тој ми го покажа свети Пантелејмон со приборите и ознаките на лекарите. Кога се одлучив да му запалам повеќе свеќи на светецот, дружењето беше завршено. Повторно се вративме на нашето место на клупата во предворјето, каде што бевме послужени со кафе и ракија, сливова ракија, каква што имам сретнато и кај Бугарите.

По некое време танците повторно почнаа и музиката татнеше низ целиот двор. Свирачите беа Цигани, свиреа на три инструменти. Едниот свиреше на гајда, другиот на еден долг црн дрвен кавал, а третиот на еден голем тапан кој татнеше. Беше тоа една пискава, остра музика со својствен ритам кој се согласуваше со танцот. Сите танци на балканските народи се ора. Србите, Бугарите, Романците, Грците и Македонците танцуваат на сличен начин. Постои група варијации на танците, кои зависат не само од различните националности туку и од различностите на културите. Кај сите балкански народи танците имаат слично име хорос, оро и така натаму.

Ритмите се чинеа чудни за нашите уши, но полека тие се умилкуваат, пред сè, кога човек ги следи движењата на танчарите. Кај многу ора, ритамот на орот го уловува движењето на истото, кој некои ора се прават повеќе чекори во еден правец отколку во другиот.

Така на пример во едно оро танчарите правеа три чекори на десно, по што следува два чекора на лево. Кај едно друго оро најпрвин се правеа пет чекори, па потоа три чекори и така натаму. Разновидноста на ритмите и ората кај македонскиот народ е многубројна.

Секој танчар го држи танчарот до него за рака. Така се формираат низи, кои не секогаш формираат затворени кружници, тоа зависи од тоа како ќе се распоредат танчарите. Најчесто едно од

ората е составено само од мажи, а другото од жени и девојки. Таков беше и случајот со ората кои јас ги видов во Нерези тој празничен ден. Во еден случај жените брзо формираа едно внатрешно оро, а мажите го формираа надворешното, и двете ора се движеа во обратен редослед. На други места сосема случајно видов ора составени истовремено од мажи и жени.

Оротото го води еден танчар. Најчесто кај машките ора тоа беа мажествени танчари, а ист беше случајот и кај женските ора, кои беа водени од танчарка. Најчесто водачот на орото е на чело на орото, го води орото и го диктира темпото на орото. Понекогаш водачот на орото може и да го смени местото, едноставно се пушта од своето место и се фаќа таму каде што во орото нема добро темпо и добар ритам.

Највештите и најискусните танчари секогаш се сместуваат во близина на водачот на орото, а крајот на орото секогаш е резервиран за неискусните танчари. Многупати се прави и еден редослед според возраста и според него најмладите секогаш се на крајот. На некои поважни празници децата не играат на орото и во случаи кога има доволен број деца тие формираат посебно оро.

Најчесто темпото на орото на почетокот е умерено, понекогаш дури е и бавно. Секако, тоа зависи од различните видови ора. Потоа за време на танцот водачот постепено го забрзува темпото и орото забрзува, движењата на нозете се поголеми и побрзи и орото се движи се побрзо и побрзо. Една посебна, својствена слика претставува брзото движење на машкото и женското оро, едно во друго, движењето на телата на секој танчар претставува едно посебно задоволство за гледање.

Понекогаш брзината на орото е толку голема, а водачот следен од музиката сè повеќе и повеќе го забрзува темпото поради што танчарите се истоштуваат. Кога танчарите се преморени водачот дава пауза. Орото се распушта, сите стојат наоколу испотени и со брзо дишење. Потоа танчарите седнуваат долу и се освежуваат со ладни пијалаци кои кружат наоколу.

Во Нерези орото се играше со часови, луѓето беа неуморни и мажи и жени, сите покажуваа зачудувачка телесна издржливост. Се добиваше впечаток дека постепено сите паѓаат во занес.

Такви ора не се играат само во манастирите за време на верските празници. Ората играат една голема улога во животот на селаните кои се собираат во неделите или пак за време на некој празник под сенките на дрвјата или пак на нивните збирни места и танцуваат, а дел од нив набљудуваат. Се игра и за време на свадби и на други семејни веселби.

Овде во манастирот танците имаат редослед исто како и во селата за време на свадбите. На свадбите, покрај славениците, на ората учествуваат и други луѓе, пред сè децата на соседите, кои не се така добро облечени, а некогаш скоро парталави. Тогаш се гледа разликата помеѓу почетокот на орото, каде што секогаш се најукрасените и најдотераните, и крајот на орото каде што играат најмладите кои не се толку дотерани, и кои често се пуштаат од ората, па поради тоа водачот на орото мора да интервенира и да го поправи орото.

Уште полошо беше кај машките ора, каде што скоро секогаш се наоѓаше по некое мало момче кое со своето смеење и викање правеше клон од себе и со тоа попречуваше на веселбата и орото.

Црквите во манастирите секогаш беа посебно интересни, а тоа зависеше од периодот во кој беа градени. Колку постари беа црквите толку беше поинтересна нивната надворешна и внатрешна градба. Како последица на тоа секоја црква си имаше свои посебни обележја коишто кажуваа дел од историјата на земјата. Најчесто тоа беа белези слични со традицијата на Бугарите и самите градби говорееа за тоа. Поглавјето за Прилеп и Охрид ќе ни даде можност повторно да се навратиме на ова.

За време на воената операција во истражувањата и каталогизирањето на богатото историско и културно наследство активно учество имаа германски и бугарски археолози и историчари на уметноста. Меѓутоа за нив не сакам да пишувам во мојот ракопис, кога ќе помислам на градбите и нивните украси кои ги сретнав по патиштата. Повеќе би сакал да мислам на мотивацијата која извира од нив и ми дава повод, со ширум отворени очи да сведочам на развојот на балканските народи.

Оние цркви коишто датираа од подоцните периоди, оние кои имаа поново потекло, најчесто беа составени од базилики, а за разлика од нив, оние постарите цркви, како на пример црквата во Нерези, најчесто беа составени од куполи, со една голема централна купола и четири странични куполи. Овој, така да речам основен модел на градба кој го сретнав на повеќе места во Македонија, укажува на византиската архитектура, но очигледно беше дека овие цркви се постари од византиската уметност, и како што укажува Стрзиговски, овој модел на градба има ерменски белези. Староерменската апсида потполно се вклопува во основниот нацрт на црквата од Нерези, којашто со мали доградби на страната со портата и хорот изгледааше некако долгосаксонски. Доста богати кај црквата во Нерези беа рамките на прозорците, сосема типична е спротивноста на осумаголната централна купола со четириаголните странични кули.

Внатрешноста со слободниот простор кој служи за потребите на верниците, од иконостасот па сè до главната порта, е показател за вообичаеното одвојување на светците преку иконостасот, сидовите полни со икони, богати резби и позлата, па и сликите на светци од не толку извонредни стари сликари. Дел од камењата користени за градба и столбните делови во внатрешноста укажуваат на големата старост на црквата која датира од 12 век. Стари слики направени со темперни бои, кои беа доста слични со фреските, имаше на аголните кули и на апсидата, и исто така можеше да се најде и по некоја слика полна со вредност од поново време во главната просторија на црквата. Најважните дејства поврзани со богослужбата се одвиваа зад еден долап целиот украсен со слики. Неговите три врати играат голема улога во ритуалите кои се изведуваат во црквата. Најубавите религиозни песни на свештеникот во придружба на хорот ѝ даваат на богослужбата празнично расположение и дух. Раскошот во словенскиот ритам е доста голем.

Во грчките цркви традицијата исто така игра голема улога. Тоа е правилото во религијата, но токму кај балканските таа религија е особено строга. Така балканските цркви се многу слични една на друга во поглед на начинот на градба, нивната опременост, внатрешните и надворешните украси и подреденоста едни на други. Поради тоа изгледа доста зачудувачки кога во две цркви се сретнуваат многу слични а наместа и идентични украси.

Како пример би сакал да ја споменам малата селска црква во селото Градец, кое се наоѓа во Вардарската Долина. Црквата однадвор има едноставна градба со четириаголна камбанарија и низок покрив од керамиди и лежи во една горичка опкружена од зелени дрвја. Влезот и оградата на црквата беа направени од дрво. Внатрешните сидови, слично како и кај бугарските цркви, беа украсени со слики направени со темперни бои кои беа нанесени на вартата на сидовите, слики кои изгледаа како фрески. На нив може да се видат случки и ликови од светата историја, Адам и Ева во рајот, мачениците, светото тројство, а исто така на сидовите имаше и резби со светците.

Се чинеше дека сликите на нивните стари основи како превентива повторно биле премачкувани. Но основата на црквата се чинеше доста пристојна и така ние во оваа мала капела на селото кое имаше дваесет до триесет куќи најдовме една убава и богато украсена црква. Зашто Балканот сака да посветува внимание на вакви работи, кои потоа во текот на непопустливите борби на нациите, религиите и исповедите ќе бидат целосно разурнати.

(Превод од германски јазик:
Маријана Стевановска Чочевска и Сашо Андреевски)

МАКЕДОНСКИ РАКОПИСИ НА СВЕТА ГОРА

Во деветнаесеттиот и во минатиот век на македонското културно наследство му е нанесена вистинска катастрофа: безмилосно е уништувано, разграбувано и разнесувано. Посебно е настрадано движното наследство, во кое спаѓаат и старите македонски ракописи. Бидејќи ракописното наследство најмногу се чувало во сакралните објекти, пустошот врз него првин го вршеле свештеници што им припаѓале на црквите на соседните народи, а од средината на 19 век, па до Втората светска војна, кога и се развива славистиката во светот, ракописите се плански и со намера собирани и изнесувани од Македонија. Така, денес, кога во Република Македонија има сосема малку од нив, голем дел од зачуваните се наоѓаат во Белград, Загреб, Москва, Одеса, Санкт Петербург, Софија, Пловдив, Краков, Истанбул, Ватикан, Болоња, Минхен, Париз, Лондон и во други европски градови. Македонските археографи и проучувачи на ракописното и книжното наследство имаат направено евиденција и кус опис на околу седумстотини ракописи кои се наоѓаат во библиотеките и во музеите низ Европа.

Старите ракописи и книги што ги собирале намерниците, какви што биле Стефан Верковиќ, Виктор Григорович, Антун Михановиќ и други, се чуваат пред сè во библиотеки и музеи. Меѓутоа, оние што се наоѓаат во балканските христијански земји, посебно во некои тамошни манастири, не им се многу достапни на македонските проучувачи, па дури се непознати и воопшто за славистичката наука. Тие најчесто се прикриваат или, пак, доколку некогаш биле изложувани, не се споменувало нивното потекло, а некои ракописи од постариот период се прикажуваат во збирките како српски, бугарски или руски, иако потекнуваат од Македонија.

Света Гора, која се наоѓа на етно-географската територија на Македонија, е најголемиот духовен центар на источната христи-

јанска црква, кој отсекогаш бил затворен за надворешниот свет. И покрај затвореноста и присвојувачкиот однос спрема ракописите и другите вредни предмети од Македонија, има основани сознанија дека во светогорските манастири денес има голем број вредни македонски ракописи и други предмети. Ваквото тврдење се заснова и на фактот што во историјата на Света Гора е содржана и македонска духовна, просветителска и културна традиција.

Што се крие под таинствениот превез на Света Гора? И што е, всушност, Света Гора?

Света Гора е значаен духовен, но и културно-историски книжевен центар на источната православна црква. Се наоѓа на најисточниот дел на Халкидик, во егејскиот дел на Македонија. Во 10 век и подоцна, на Светогорскиот Полуостров се изградени 20 манастири и повеќе придружни скитови и монашки ќелии. Меѓу другото, во овој духовен центар со векови се одвивала богата книжевна активност, а во манастирите биле формирани богати библиотеки во кои се чувале стари ракописи од големо значење за културната историја на балканските народи. Во минатото светогорските манастири неколкупати биле напаѓани, а некои палени, при што бил уништуван и библиотечниот фонд, но најмногу, односно илјадници ракописи од Света Гора се однесени во 19 век. И покрај тоа, денес во овие манастири се чуваат повеќе од 10 илјади ракописи и стари книги, од кои повеќе од илјада се словенски. Најмногу словенски ракописи се чуваат во Хилендарскиот и во Зографскиот манастир – во првиот, кој е под владение на српски монаси, има повеќе од 800, а во Зографскиот, кој прво бил во владение на македонски, а потоа преземен од бугарски монаси, се чуваат повеќе од триста средновековни ракописи. Но словенски ракописи има и во другите светогорски манастири: Ивер, Свети Пантелејмон, Свети Павле, Великата лавра „Свети Атанасиј“ и други.

Инаку, од зачуваното македонско ракописно наследство, напишано на глаголско писмо, има само осум ракописи и четири фрагменти, кои не се наоѓаат во Македонија, туку во странски библиотеки и музеи. Меѓутоа, има податоци и основани претпоставки дека сè уште постојат глаголски ракописи, и тоа на таинствената Света Гора? Со почетокот на 21 век почна и делумното отворање на Света Гора, па останува времето да покаже дали ќе се случат такви изненадувања за зачувани глаголски сведоштва.

Света Гора е постара и од глаголското писмо и од многу други цивилизациски пресврти, но присуството на глаголицата таму е евидентирано уште во времето на свети Климент. Освен тоа, историските извори покажуваат дека Зографскиот манастир во оваа

монашка република го основале тројца браќа монаси од Охрид кон крајот на 9 или во почетокот на 10 век. Неколкупати бил разурнуван и пален, што пак значи дека страдале и црковните и уметничките вредности кои се наоѓале во него. Тој и денес претставува вистински трезор на уметнички, историски и црковни предмети: иконостаси, стари икони, фрески, владички круни, златни предмети, скапи црковни одежди и друго. Од тие вредности денес најмногу податоци се познати за старите ракоиси, од кои еден дел се разнесени и денес се наоѓаат низ Европа. Најпознати ракописи се Зографското евангелие и Зографските листови од 10 век. Во манастирската библиотека и денес се чуваат голем број стари ракописи, од кои еден дел се од македонско потекло, какви што се: Драгановиот минеј од 13 век, најстарото житие на свети Наум Охридски, ракописи од Јован Кратовски и други.

Света Гора денес е посебен, затворен свет, а Зографскиот манастир е уште повеќе закатанчен. Имено, како што пишува еден од малкутемина македонски мажи (на жените отсекогаш им е забранет пристапот) кои последниве децении успеале да го посетат манастирот – д-р Симон Дракул во монографијата за својот предок лазарополчанецот Анатолиј Зографски, клучовите од катанците зад кои е секое наше љубопитство спрема сопствените светогорски реликвијални ризници, се наоѓаат најпрвин во рацете на грчката територијална неприкосновеност; потоа стои посебната светогорска внатрешна полициска контрола, па бугарска посвоеност на манастирот, со узурпирано наследно право.

Ваквата таинственост, но и сознанијата за постоењето на некои стари македонски ракописи на Света Гора, укажува д-р Дракул, уште повеќе го зголемуваат љубопитството за македонското културно богатство. А какви се сознанијата што говорат за пишаното наследство што се чува на овој свет полуостров?

Постојат многу основани сознанија дека на Света Гора се чува вредно македонско ракописно наследство, но и други црковни и уметнички предмети со културно-историска вредност. Навистина, какви ли тајни за македонското ракописно и културно наследство крие Света Гора?

Во деветнаесеттиот век само неколкумина љубопитници и истражувачи на книжното богатство имале среќа да го посетат Атон. Меѓу првите е Хрватот Антун Михановиќ, како австриски конзул во Солун, потоа руските научници Виктор Григорович и Г. Илински.

Во четириесеттите години на деветнаесеттиот век Хрватот Антун Михановиќ бил австриски конзул во Солун. Освен конзул-

ската, имал уште една работа што ја вршел со страст – собирал стари македонски ракописи и за таа цел ја прокрстарила Македонија, а ги посетил и манастирите на Света Гора. Тој е првиот плански собирач на стари ракописи низ македонската земја, а за него, меѓу другото, во *Цариградски весник* Јордан Хаџи Константинов - Џинот запишал дека во 1842 година само од Лесновскиот манастир зел три товари ракописи. Откако ги зел, некој ги подучил кратовчани да си ги земат назад и му се пожалиле на пашата во Скопје. Сепак, Михановиќ успеал да задржи кај себе 17 ракописи, а другите не биле вратени во Лесновскиот манастир, туку биле растурени ваму-таму во Скопје.

Григорович на Света Гора престојувал од септември 1844 до 1 јануари 1885 година, најмногу во Зографскиот манастир и кај Анатолиј Зографски. Токму тој е еден од најдобрите познавачи и информатори за богатството на светогорските манастири. Тој наведува дека имало 13.000 книги и уште 2.800 ракописи од кои 455 словенски. Информира дека најмногу од словенските ракописи биле од 14 и 15 век, помалку од 13 век од кога го датира и Зографското глаголско евангелие. Бидејќи словенската писменост почнува да се шири на македонската територија и бидејќи Света Гора се наоѓа во рамките на етно-географските граници на Македонија, многу е веројатно дека голем дел од тие ракописи се создадени во Македонија. Но, за жал како и секаде, така и од Света Гора се носени или се уништувани македонските ракописни споменици. Во историските извори се евидентирани неколку такви. Едно од поголемите разнесувања од светогорските библиотеки е во 15 век кога многу ракописи и книги се однесени во библиотеката во Фиорентина, во 1517 година во Русија, а со помош на Арсениј Суханов во Москва се пренесени дури 700 ракописи. Овие ракописи, пишува д-р Симон Дракул, или биле главно препишувани во ќелиите од овдешните манастири или пак биле донесувани од разни монаси, прибирани на Света Гора на постари години.

Но македонските и воопшто словенските ракописи на Света Гора биле уништувани и на друг начин. Григорович во една своја книга пишува дека порано имало повеќе словенски ракописи отколку што наведува тој, но тие гниеле или биле смислено палени. Дури наведува сведоштво од очевидци за палење купишта ракописи, односно дека многу ракописи се пропаднати во манастирските меѓусобици, кога Грците, откако ќе завладееле целосно со некој манастир, ја гореле и ја закопувале в земја целата негова библиотека, така што за неговите поранешни владетели да не остане никаков спомен.

Во секој од светогорските манастири имало јавна, но и тајна библиотека, а се претпоставува дека најбогати со ракописи биле неколку манастири меѓу кои и Зографскиот, и тоа најмногу со словенски ракописи и книги. Григорович пишува дека кога стигнал на Света Гора во Зограф сакал да ги види библиотеките и хрисовулите, а обврската да го запознае со манастирот ја презел Анатолиј Зографски од Лазарополе. Тој му ги покажал глаголскиот ракопис за кој веќе Михановиќ обрнал внимание и петте хрисовули за кои веќе се знаело во Русија. Меѓутоа, наместо манастирската библиотека, Анатолиј Зографски му ја покажал сопствената библиотека на доста удобно место, но сè уште докрај недоизвадена од пакетите. Анатолиј Зографски знаел зошто доаѓа љубопитникот од Русија и веројатно се плашел дека старите и вредни работи можел да ги однесе во својата земја, зашто тој, освен што правел опис на манастирските книжни богатства, сакал да ги види и таинствените охридски грамоти. „Сè што ми беше раскажано за загубените охридски грамоти е полна невестина, бидејќи тие, по моето заминување од Зограф, се најдени“ – ќе запише подоцна Григорович.

Кога ќе се знае сево ова, пишува д-р Дракул во монографијата за архимандрит Анатолиј Зографски, заедно со уверувањата дека ни еден од учените посетители на Света Гора низ минатите столетија не се враќал без по некоја книга во својот багаж, човек може да му се зачуди единствено на тоа, што знаменити книги сè уште можат да се најдат. Погорново ги бие и Барски, и Миханович, кој, како австриски конзул во Солун прв го известува Григоровича за постоењето на Глаголското евангелие во Зограф. На истиот овој Миханович од Света Гора му биле носени на преглед огромни количества книги, и тој, според својот критериум, од сето тоа богатство одбрал за себе три товари.

Тогаш никој не водел доволно сметка за вредноста на македонското книжно богатство, па зографци, во 1860 година, на рускиот цар Александар му го подариле познатото Глаголско евангелие, а хилендарци во 1896 година Мирославлеовото евангелие на српскиот крал Александар.

Еден од најдобрите некогашни познавачи на светогорските пишани споменици е Г. Илински, кој во 1908 година престојувал на Света Гора. Тој тогаш констатирал дека во Зографскиот манастир сè уште има 184 ракописи, од кои 17 од 13 век. Илински пишува дека Света Гора ги зачува за науката најстарите, најголемите и највредните глаголски споменици. Тој вели дека во Ивер е зачуван документ и се јавува како најстар датиран споменик не само на глаголицата, туку и воопшто на словенското писмо, а од недатира-

ните, според него, најзначајни се Глаголското евангелие од Зограф и Марииното четвороевангелие. Според него, на Света Гора се зачувани најдобрите и најстарите преписи од Охридската Климентова и од Преславската школа.

Григорович имал конкретни сознанија дека охридските грамоти се наоѓаат во Зографскиот манастир, но тие до денес не се пронајдени, како и многу други тајни што се кријат зад светогорските порти. Всушност, последниве стотина години Зографскиот манастир беше меѓу најзатворените светогорски манастири, што е исто така симптоматично, зашто неговото право на владение е узурпирано од бугарските монаси. Токму затоа, сиве овие сознанија и претпоставки упатуваат на тоа дека денес бугарските монаси на Света Гора, поточно во Зографскиот манастир, чуваат исклучително значајни пишани споменици за Македонија и воопшто за словенската писменост. И покрај сета таинственост, засега со сигурност е утврдено дека во Зографскиот манастир има барем два македонски ракописа: празничен минеј и Драгановиот минеј со одрпнати листови, но уште останат со 219 пергаменти листа – и двата од 13 век. Какви ли тајни, за македонското наследство, навистина, се кријат во овој манастир?

И покрај сета страст со која Грците ги уништувале македонските книжевни споменици, сепак во синајскиот грчки манастир Св. Катарина се зачувани Синајскиот псалтир, напишан во западна Македонија во 11 век (и кој содржи 106 листа, но недостига крајот) и Синајскиот требник, од истиот век, со 109 листови, од кои последните три се чуваат во Санкт Петербург. Барем за нив се знае. Ќе може ли воопшто некогаш да се дознае колку македонски ракописи и книги се чуваат во светогорските, грчките, бугарските, српските, црногорските, руските манастири?

Резињата на манастирските порти на Света Гора сè почесто се повлекуваат, иако ретко и селективно. Но тоа е добар момент за македонската археографија за се заинтересира за ракописните остатоци му манастирските ѕидини и за нивното евентуално потекло и значење за Македонија.

СТРАНСТВУВАЊЕТО НА МАКЕДОНЕЦОТ ИЛИ ОГЛЕД ЗА ЕДНА ДРУГА АМЕРИКА ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Прелудиум кон една не многу нова дисциплина во литературата

Една од најинтересните дисциплини кои ја окараактеризираа светската книжевна и философска сцена во периодот на 60-те години и која беше нужно поврзана со постмодернизмот, како еден од правците и поетиките кои истовремено беа и негирани и превидувани, е *имагологијата*. Според дефиницијата на Нора Мол, „под поимот имагологија, значи, се подразбира, проучувањето на сликите, на предрасудите, на клишеата, на стереотипите и воопшто на мислењата за другите народи и култури кои литературата ги пренесува, поаѓајќи од убедувањето дека овие *images*, како што обично се дефинираат, имаат значење кое го надминува чистиот литературен факт, како и проучувањето на идеите и уметничката имагинација на авторот“⁵⁷. Оваа наука освен со постмодернизмот, влегува и во тесна врска со постколонијалната критика и речиси секогаш се разгледуваат како еден вид „споени садови“ на модерните книжевни текови. Овие науки овозможија „бастионот“ на проучување на литературата освен на европското и американското подрачје да се прошири и во регионите каде што заради долгите колонизаторски владеења, литературата и уметноста воопшто, беа или под знакот на поетиката на земјата колонизатор или пак домородните автори беа „литературно репресираны“ да не објавуваат или доколку објавуваат, дискурсот да биде сличен на оној востановениот од земјата колонизатор. Оттаму и познатата фраза на архитектот на англиското образование во Индија, Томас Бабингтон Меколи, кој вели дека „една единствена полица со книги од европската книжевност вреди колку сите книги на Индија и Арабија.“⁵⁸ Се чини дека освен воспоставувањето на

⁵⁷ Компаративна книжевност, Зборник на трудови, приредил Армандо Њиши, ДККМ & Магор, Скопје, 2006, стр.224.

⁵⁸ Компаративна книжевност, Хрестоматија Теории за Другоста, Менора / Евро-Балкан прес, Скопје, 2007, стр.165.

власта, економијата и администрацијата, и културата може во себе да носи една нота на нетрпеливост, стереотипност и расизам. Проблемот е што ваквиот тип на размислување не останува закотвен во историјата, туку и денес менувајќи го официјалното име постои во светот.

Сепак, имагологијата се движи по една позаштитена линија и ни овозможува да ја откриеме и проучиме *Другоста*, на еден „побезбеден“ начин. Овој оглед ќе се задржи на имагологијата и нејзиното „преведување“ врз две дела од македонски автори. Првото дело е „Мојот американски ацилак“⁵⁹ од американскиот писател со македонско потекло Стојан Христов. Овој роман е првенствено објавен во Соединетите Американски Држави, како еден вид „неофицијална“ автобиографија на писателот, иако подоцна Христов ќе напише уште еден значаен роман, насловен како „Ова е мојата земја“, дело кое ќе биде најдено на работната маса на претседателот на САД, Френклин Рузвелт, по неговата смрт. Второто апликативно дело за односната имаголошка теорија е патеписната збирка „Клучевите на Манхатан“⁶⁰ од македонскиот раскажувач Мето Јовановски. И во двете дела е дадена детална слика на Америка, низ неколку градови, каде се движеле, работеле и „откривале“ дел од основната слика на САД, давајќи притоа една друга претстава, една друга Америка која е поразлична од претходната литературна слика. Тука би требало да се потсетиме на битовите драмски автори како Ристо Крле и Васил Иљовски, а подоцна и преку модернистот Коле Чашуле, неприкосновениот Горан Стефановски, па сè до постмодернистичкиот и талентиран млад автор Југослав Петровски, во чии дела речиси секогаш имавме една негативна претстава за Америка, компарирана со Ад или машина за уништување на обичниот работник. Иако, не припаѓаат на иста писателска генерација, Христов и Јовановски, низ многу реалистични опишувања и низ сериозни размисли, ја откриваат својата сопствена Америка, не секогаш благословувајќи ја, ниту пак недодржано и непотребно деградирајќи ја.

Проблемот на имагологијата според познатиот проучувач од германско потекло Хуго Дизеринк лежи во следново: „Претставата за другата земја, на крајот на краиштата, навистина ја условува и можноста за проширување на книжевноста на соодветната земја во сите други земји каде што таа слика наишла на успех.“⁶¹ Со други зборови, негативната слика за една земја лесно се проширува во друга земја, а потоа и во соседни земји доколку книжевноста се стави во служба на секојдневните

⁵⁹ Христов, Стојан: „Мојот американски ацилак“, Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1985 год.

⁶⁰ Јовановски, Мето: „Клучевите на Манхатан“, Култура, Скопје, 1983.

⁶¹ Компаративна книжевност, Хрестоматија Теории за Другоста, Менора / Евро-Балкан прес, Скопје, 2007. стр.60.

политички цели, особено во земји каде владеел еднопартискиот систем. Овој оглед нема за цел да навраќа кон историските состојби по завршувањето на Втората светска војна, на територијата на Источна Европа и Балканот и кон рехабилитирање или анатемизирање на тогашниот систем во Југославија или СССР и Источниот блок. Но, сепак една негативна слика еден посебен тип на *image* (слика – англ.) се претвори во *mirage* (илузија – англ.). Со тоа сето она коешто доаѓаше од Западна Европа и од Америка, еден долг период беше третирано како производ на „трулото капиталистичко општество“, како нешто декадентно и забрането, на ист начин како што и комунизмот и социјализмот понекогаш и во земјите каде тој беше во најблага форма, беше доживуван како најрепресивниот затвор што го видело човештвото. Да се потсетиме дека еден Гулак беше доживуван подеднакво како Аушвиц и Треблинка, за западноевропските демократски држави. Тука можеме да се повикаме и на бугарската историчарка и аналитичарка која живее и работи во САД, Марија Тодорова, чијашто книга „Замислувајќи го Балканот“⁶² даде една детална и опсежна слика за Балканот, едно редефинирање на просторот кој долго време беше гледан како нешто лошо, небезбедно, сиромашно, необразовано, корумпирано и со н – други негативни конотации, место, од страна на западноевропскиот човек. Сепак, најепохална книга, книга зачетник која ги отвори можностите за проучувања низ ваквата имаголошка и постколонијална диоптрија е книгата на американскиот професор со палестинско потекло Едвард Саид, „Ориентализам“.⁶³ Сликата се создава и потоа се надополнува со илјадници други елементи кои или ја декорираат или дополнително ја грдат. Според Дизеринк има три нешта поврзани со *image* (слика) и *mirage* (илузија):

- нивната присутност во одредени книжевни дела;
- улогата што ја играат при ширењето на преводите или на оригиналните дела надвор од соодветното национално-книжевно подрачје на настанување;
- нивната, пред сè, провокативна присутност во самата наука за книжевност и во книжеvnата критика.⁶⁴

Не би можеле да кажеме дека постои црно-бела обоеност кон овие слики во делата на Христов и Јовановски, туку напротив и двајцата потпирајќи се на еден објективен и реалистички ракурс на гледање на нештата ја откриваат својата Америка, не подлегнувајќи на готовите претстави за истата од нивните претходници, коишто во најголем дел за

⁶² Тодорова, Марија: „Замислувајќи го Балканот“, Магор, Скопје, 2001.

⁶³ Саид В, Едвард: „Ориентализам“, Магор, Скопје, 2003.

⁶⁴ Компаративна книжевност, Хрестоматија Теории за Другоста, Менора/ Евро-Балкан прес, Скопје, 2007, стр. 60.

Америка дознаваат од прилозите по весниците или пак од прекажувања, но никогаш самите во центарот на збиднувањата. Како функционира оваа слика во делото на нашиве раскажувачи?

Стојан Христов меѓу наративите на Чарлс Дикенс и Цек Лондон

Овој поднаслов воопшто нема намера да „претерува“, доколку се знае биографијата на Стојан Христов (18 август 1898, Кономлади, Костур, Егејска Македонија – 24 јануари 1996, Томпсон Хаус, Вест Довер, САД), кој уште како мал со својот татко го напушта родниот крај и започнува да работи најпрво во Њујорк, а потоа на терминалите во Сент Луис. Неговата голгота го носи и во Монтана на работа на пругата, сметајќи дека на тој начин тој има удел во спојувањето на еден дел на Америка со друг, на една Америка со друга. Потоа (слично на ликовите од делата на Дикенс и Лондон) „станува новинар во „Чикаго Дејли Њус“ (Chicago Daily News), светски патник, еден од најистакнатите писатели на Америка, законодавец на државата Вермонт, сенатор во округот Виндан, културен и политички деец на Соединетите Американски Држави...“⁶⁵

Овој негов роман, до последната страница е исполнет со неговите патувања и маки при работата во Терминалот, местото каде сите оние дојденци од Балканот и од светот се собираат во фабриките и подземјата на Америка за да бидат вистинските нејзини „диреци“ во една работничка смисла на зборот. Неговиот реализам при раскажувањето воопшто не е само обично редење на слики од животот во Сент Луис, туку на места изобилува со бројни психологизации и размислувања, за тоа која е неговата улога во Америка, работењето таму, како и статусот на Балканецот кој во Америка или се препородил (Стојан Христов) или се одродил (Митко – алијас Вилијам, другарот од стариот крај). Основната поделба на работниците во тој нивен свет бил на „фарисеи“ и „спортови“. „Фарисеи“ бил називот на оние Македонци, роднокрајци кои во Америка само заработувале и не трошеле по кафани и жени, избегнувајќи ја „мимикријата“ на американските обичаи и начин на живот. Тие речиси и не научувале ништо од новиот свет и дури се држеле во групи, во кои заедно јаделе, переле и спиеле, сметајќи дека на тој начин ќе го заштедат заработеното и ќе ги минимизираат трошоците за преживување. „Фарисеите никогаш не купуваа нови алишта, освен кога се враќаа во стариот крај, за да ги заслепат дома останатите и да

⁶⁵ Христов, Стојан: „Мојот американски ацилак“, Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1985 год. стр. 19.

создадат претстава дека еве вака се носеле и во Америка.⁶⁶ „Спортовите“ (од американскиот сленг „спорт“ – фраер) пак биле антипод на претходните. Речиси сè што ќе заработеле го трошеле на себеси, да бидат добро облечени, најадени, напиени по теркот на младешката мода од гангстерските или бизнисменските Вол Стрит кругови, притоа не заработувајќи ништо или сосема малку, со што се оддолжувало или никогаш не се случувало нивното враќање во родниот крај, при што многу од нив раскрствувале со старите навики и убедувања, прифаќајќи ја новата „капиталистичка“ модерна вера. Тие дури и си го менувале името, Васил станувал „Бил“, Сотир – „Сам“, Коста – „Гус“ итн. Со тоа дефинитивно се бришел стариот идентитет и се прифаќал новиот – американскиот. Нашиот Стојан Христов е и од двете по малку, што значи е свесен за двојното лице на Америка, доброплатената работа која го полни неговиот џеб, но исто така работа, која подеднакво ги оптоварува мускулите и психата и која не остава многу време за да се трошат тие пари. Сепак, прошетките и откривањето на животот не се толку непознати за него.

Преку пријателите кои се малку постари дознава за сетилната љубов од проституките кои исто така го „цедат“ заработеното на работниците. Ги осознава барот и ресторанот како главно собиралиште, но исто така и метафизиката на новото покрстување. Стојан Христов при една прошетка покрај реката Мисисипи присуствува на едно покрстување на локален Афроамериканец, кој во оваа река која е еден вид американски Јордан ја прифаќа новата „религија на Американец“. Тука и авторот ги има своите американски Водици, и делумно се претвора во граѓанин на Америка.

Ова претворање во Американец, сепак, не е безболен процес. Во почетокот на романот тој (авторот) е удрен со скапан домат во вратот и е ословен со зборот „даго“ (навредлив прекар за не-Американците), за потоа да отиде да се измие од туѓиот презир и неприфаќање, во една од јавните (речиси бесплатни) бањи, при што размислува самиот: „чудна е оваа Америка! Те удира по шија со скапан патлиџан, а потоа ти дава бесплатно капење.“⁶⁷ Уште една од интересните откривања на авторот е во културниот код на „ценкањето“ при купувањето на нештата, каде сепак продавачите се оние кои со добар усет за рекламирање и продажба умеат да ја исцедат последната пара од работникот, потоа можноста да го тужиш работодавецот (макар бил тој и целата фабрика) доколку се повредиш при работа и затоа добиваш надомест (нешто кое било незамисливо за стариот крај).

⁶⁶ Ibid, Стр. 125.

⁶⁷ Ibid, Стр. 53.

Откривањето на Вујко Сем и американскиот Logos

„Во секој случај, ОК е првиот збор
научен од доселениците
што ги прави веднаш демократ“
Карл Ракози

Откривањето на Вујко Сем, симболот на Америка е од особено значење за Христов. Овој национален симбол на Америка има свој сопствен лик, „тој е висок и суров, со јаки вилицы и со долга врвлеста брада. Носи цилиндер со ѕвезди и пруги на него. Понекогаш и на неговите панталони и палто има ѕвезди и пруги.“⁶⁸ Зошто баш вујко, ќе праша младиот Христов? Сопственикот на кафаната каде најчесто оделе печалбарите, Паскал, инаку олицетворение на животната мудрост на обичниот човек кој многу проживеал во животот, ќе рече: „Сега земи го татковството или дедовството, тие двете опфаќаат крвно сродство, нели? Вујковството е пошироко и може да земе и деца од друга крв. Не мораш да бидеш во крвно сродство со некого за да ти биде вујко. А Америка е создадена од деца од сите народи и вујко Сем може да им биде вујко на сите.“⁶⁹ Овој митски симбол на Америка, материјално и духовно ги наградува сите оние кои ќе се приклонат под американското знаме. Сите тие потекнуваат од некоја татковина и некоја земја, но се Американци по нација. Бенедикт Андерсон во својата книга „Измислени заедници“ вели дека нацијата е токму една таква, „измислена заедница“ создадена и одржувана во живот од дискурсите кои ја прават измислена, и дека во рамките на овие дискурси книжевниците многу често „посвојуваат“ стереотипи или вистински топоси. Еден таков американски стереотип кој се претвора во американски *topos* за младиот Христов е носењето шешир наместо качкет, наместо јадење на две парчиња леб – правењето сендвич од истите, одењето во кино кое дојденците го нарекуваат „електрично teatro“, со еден збор сето коешто го нуди Вујко Сем.

Во целиот роман на Христов, тој ги бара и разбира зборовите, велејќи дека тие за него претставуваат многу повеќе отколку само зборови, туку лица на луѓе коишто ги познава. Неговото освојување на јазикот е постапно и темелно, каде буквално за него важи латинската сентенција „*Nomen est omen*“, станувајќи притоа сè повеќе и повеќе свесен за „прегрнувањето“ на новиот јазик и новите фрази. Нештото најпрво мора да се сфати, а потоа да се опфати, вели освојувачот на Америка, шпанскиот конквистадор Кортес. Навистина е мартинидновски како овој Македонец кој едвај распознавал по неколку најфреквентни зборови од

⁶⁸ Ibid, стр. 115.

⁶⁹ Ibid, стр. 115.

новиот јазик, успева потоа да стане новинар, писател, па дури и сенатор. Една човечка судбина достоинска да се најде во роман.

Но, не е сè бајковито во романот. По напуштањето на работата на терминалот во Сент Луис, следната станица е работата во местењето на пругите на железничката линија во Монтана. Наместо темниот терминал и здивот на машините и подземјето, сега присуствуваме на еден неомеѓен простор, една сива прерија и пустина до чиј крај околу не допира. Дури тогаш, младиот Христов ја согледува големината на Америка. Америка која тој ја прифаќа целосно, со сите нејзини маани и доблести, со сета заработувачка и жртва која таа ја бара при истата. Америка на Христов не е онаа Америка на Ристо Крле и Васил Иљовски. Во нивните драми таа беше персонифицирано зло во синот Ангеле (кај Крле) и Стефан (кај Иљовски) и родителите беа „убијците“ на синот. „Убијци“ кои практично го убија синот, кого беше го убила печалбата на Америка. Кај младиот Христов Америка го убива татко му. Неговото криво здравје и долгогодишната работа го убиваат токму во оваа прерија додека се местат шините. Последните денови Христов и татко му како да се разбираат и без зборови. Христов знае дека татко му никогаш не го отпишал него и покрај неколкуте потези што ги направил, а со кои татко му не се сложувал, а таткото знае дека и син му го сака и свесен е за прошката. Преријата покрај пругата станува гроб на татко му. Гроб на Македонец среде срцето на Америка. На тој начин симболички и Америка станува татковина за Христов, бидејќи татко му е погребан таму. „...Отсега оваа земја ќе ни биде помалку туѓа, бидејќи оставаме еден од нас овдека засекогаш, во сенката на оваа маса. Отсега синот ќе ѝ биде поблизок на оваа земја, зашто го погребал својот татко во западните прерии. Земјата во која човекот ги погребува своите предци му станува света.“⁷⁰

Една компарација која на прв поглед изгледа изнасилена доаѓа од самиот Христов, на кого еден „поет номад“ (ако воопшто и постои феноменот на вдомен поет) му го открива бардот на американската модерна поезија, Волт Витман. Неговите „Страци трева“ се песна каде освен што поетот космички се слави себеси, тој ја слави најголемата песна, Америка. Слично и младиот Христов во романот, ја слави најголемата песна Америка. Америка со своите измачени работници, Америка со своите долги пруги, машини, бескрајни ленти на производство, Америка со своите квартави, сиромаштии, со своите богатства и ексклузивни ресторани и што уште не. Со ова славење на обичните нешта, а не преку поетски опскурни апстракции, Христов не е далечен и од еден Рацин. Неговиот

⁷⁰ Христов, Стојан: „Мојот американски ацилак“, Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1985 год. стр. 190.

роман пее со секојдневието на живеењето и работата. Во тоа е неговата големина на писател и човек.

Мето Јовановски и неговите клучеви на Америка

Иако не е „Америго Веспучи“ на македонските писатели кои ја посетиле Америка, сепак патеписот на Јовановски, „Клучевите на Манхатан“ нуди една интересна одисеја на авторот во годините на хипи движењето кога сè уште постоеја импозантни разлики за источниот блок, Америка и западноевропските земји и една условна „меѓузона“ каде слободата беше поблиска до вториве, а моралот и етиката поблиску до првиве. Јовановски посетува неколку делови од Америка и на нему својствен начин, честопати преку тажни животни стории од обични улични раскажувачи, а честопати од прва рака, прикажува една друга Америка, далеку од онаа печалбарската. Оваа Америка на Јовановски е Америка, на „брзиот секс“ и „брзата храна“. Во оваа негова Америка тој престојува во една хипикомуна, каде сите се шетаат во лесна и недоволна облека која не успева да ги затскрие голите тела. Тука тој е сведок на едно хипи поимање на сексот и бракот, како отворена институција, далеку од оние патријархални поимања за бракот, жената како столб на куќата, но и „приватна сопственост“ на мажот. Тука на подруг начин се дава една чудна верзија на „колективизацијата“ во имотот, работата, но и во интимните сфери на живеење. Во оваа Америка Јовановски освен како сведок на осаменичкото пиене по барови и барање на брза утеха во сетилноста, тој во два наврата има и лично искуство со дрогите кои му отвараат друга димензија, сепак далеку од она мистично и езотерично искуство од романите на Карлос Кастанеда (кој заедно со Олдоус Хаксли) е гуруто на американската проза на мистични опсервации и перцепции.

Иако главната причина за престојот таму е организирање на предавања за македонската литература во Америка и собирање материјал за антологијата на тековната американска поезија, Јовановски успева да ја доживее и изживее Америка до максимум. Со реалистичен раскажувачки тон, кој буквално ниту еднаш не здодејува, ниту пак се губи во мноштвото на описи на Манхатани, Бронксови, Калифорнии и уште многу места кои ја динамизираат неговата раскажувачка структура, тој е во центарот на збиднувањата на еден свет, кој веќе длабоко се претворил во консуматорско општество и каде веќе сериозно е видлива човековата алиенација. Еден негов пријател американецот Крис му вели: „Ние сме мрави. Сите ние сме мрави во оковите на бетонските крстопати, во оковите на урбаните целини, во сите потсистеми на еден цел систем по чија шема играме уверени дека тоа што го правиме е израз на нашата

слободна волја. Ние Американците, вели Крис, намерно се оградуваме, влегуваме во некоја стоковна куќа каде што има милиони работи и го избираме она нешто што го сакаме. Уверени сме дека сме го зеле токму она што ни треба. Ќе го употребиме нештото, ќе го исфрлиме и ќе купиме друго, поскапо, поубаво и така цел живот не сфаќајќи дека воопшто не избираме, туку ни го туткаат тоа што го сакаат, а што нам всушност не ни треба. Види, Мето. Тие така не постапуваат само со масите, креветите и телевизорите. Тие истото го прават и со татковината. Ни ја даваат каква што ним им треба, земајќи ни ја онаква каква што нам ни е дадена. Сфаќаш! Згора на тоа, „тие“, тоа сме ние. Јас и Лин, сите: Сфаќаш?...“⁷¹

Бројни епизоди од романот го потврдуваат ова. Штотуку запознаени девојки се доверуваат и за најинтимните детали од животот, за тепањата кои ги доживеале, за неодојливите абортуси, засолништата кај своите другари хомосексуалци каде бегале пред судбината. Јовановски е сведок истовремено и на рајот и на бедата на Америка. Сепак, тој како номад низ Америка не одбира страна на глорификација или десакрализација на митот за Америка, туку е еден разбуден спектатор на човечките судбини. Запивајќи се во еден бар, будејќи се покрај лик кој не го познава, низ бунило како последица на грозница ја слуша приказната на афроамериканката Фатима и нејзината несреќна судбина, за на крајот активно да ја спасува бившата наркоманка Поли од нејзиниот дечко кој е истовремено и дилер и подведувач. Навистина една палета на ликови за кои претходно сме мислеле дека можат да се сретнат единствено во романите на Чарлс Буковски, „блудниот син“ на американската бит – генерација на Алан Гинзберг, Џек Керуак, Грегори Корсо итн.

Најинспративни се сликите од истоимениот запис „Клучевите на Манхатан“ каде Јовановски има една одисеја низ становите на своите пријатели, поранешни и новосоздадени, каде секој го дава клучот од својот стан, извинувајќи се дека не може да биде покрај својот европски и југословенски гостин, но дека ете, ќе му го понуди својот клуч, кој сепак симболички е синегдоха за домот. Домот веќе станува нешто кое лесно може да се подели дури и со македонскиот непознат „скитач“ по улиците на Њујорк. Тука да се сетиме на поетот Јосип Ости, кој по војната во Босна живее во Словенија, но сепак го носи во својот џеб клучот од својот разурнат дом.⁷² Токму таков бездомник е и Мето Јовановски во Америка. Тоа е и природно, ќе рече секој, па тој е таму

⁷¹ Јовановски, Мето: „Клучевите на Манхатан“, Култура, Скопје, 1983, стр. 186.

⁷² „Во џебот сè уште го носам клучот од некогашниот дом“, признава Јосип Ости, со тоа потврдувајќи го меморијалниот карактер на домот и, уште повеќе, симболичкото (донекде, терапевтско) значење на клучот, како култен показател на постоењето и поседувањето (свој) дом. Цитирано според Шелева, Елизабета: „Дом/Идентитет“, Магор, Скопје, 2005. стр. 10.

само на месечен престој. Сепак, неможноста да се најде место за престој, место за преспивање кај секој номад, па дури и кај оној со близок датум на билетот за враќање кон својот дом, создава ефект на невдоменост и неприпаѓање. Америка е отворена за секого, отворена за Христов и неговите колеги, дојденци, отворена за сите Мексиканци, Порториканци, Грци и уште едикоси ликови со кои општи Јовановски, но длабоко во себе, тој не се гледа поврзан со таа Америка. Сака да ја доживее и испита, но секогаш останува *Друг* за *Другоста*. Постои една типологизација, која ги опфаќа негативните модалитети на домовноста.

- неприпадност или „невдоменост“ (unhomed) – премолчана експатријација, односно исклучување и/ли протерување на родовата другост во патријархалниот дом, нација, култура;
- напуштање на домот (displaced) – доброволно заминување (по правило на Запад) и нужна замена на својот јазик (и нација) со некој друг јазик (или нација);
- загуба на домот или „обездоменост“ (homeless) – етничко чистење, т. е. насилно протерување.⁷³

Би можеле да кажеме дека кај Христов функционираше вториот модалитет, додека кај Јовановски, во сосем „благ“ вид е првиот модалитет. Само неможност да се пронајде „дом“ во новиот свет. Затоа се претвора во спектатор.

Глобализација – светот е голем и еден, а човекот безначаен

Дали е ова вистина? Бездруго, да. Во една голема средина, но истовремено и интимна пустина, како што е Америка, човекот се чувствува подеднакво непотребен и излишен и осамен, макар чекорел и покрај два милиони други луѓе на булеварот. Една од основните нешта на кои Балканецот е предупреден кога патува некаде е проксемиката на европскиот и американскиот човек. Интимниот простор на Македонецот е секогаш за половина метар помалку од западноевропскиот и американскиот човек. Токму затоа и ликовите кај Мето Јовановски понекогаш се зачудени на премногу брзата отвореност и способност за адаптација и спријателување, па дури и внесување во лице на Балканецот среде туѓите и непознати луѓе. Иако, на секој аеродром, Јовановски доживува различни искуства, познанства и авантури, тој вели: „По такви спомени би требало овој аеродром да го разликувам, но аеродромите секаде по светот се толку исти што, независно од тоа на која страна од светот се наоѓаш, ти се чини дека од ист аеродром летнуваш и на ист аеродорм

⁷³ Ibid стр.29.

слетуваш. Ни авионот не го гледаш: затоа што си внатре, во утробата на еден цинковски систем.⁷⁴ Овие зборови напишани околу 80-те години од минатиот век, сега се чинат многу обични, затоа што целиот свет „започнува“ да наликува во глобализацијата, речиси во сите делови еднакво. Земјите од Третиот свет се навистина неразвиени и имаат проблеми поврзани со болести и глад, сепак сите земји од светот се обидуваат да бидат помалку или повеќе европоцентрични или амероцентрични. Глобализацијата се остварува на повеќе нивоа: музика, филм, книга, храна, пијалак, облека, техничка стока, животен стил, интимен живот и сите други нешта кои поединечно не го носат во себе проклетството на обезличувањето и унифицирањето, но заедно, веќе стануваат дел од мрежата, дел од големото семејство, СВЕТОТ. Една таква епизода е во расказот „Мојот придонес за македонската рок-музика“ каде Јовановски, низ бројни договори и перипетии, се обидува да му купи најмодерни тапани на својот син. Низ еден шеговит начин на раскажување тој талка низ Ајова Сити, барајќи притоа најпогоден начин, тапаните за рок-музика, како синегдоха на американската и европската музика (со која македонската музичка сцена – сепак е запознаена и пред Јовановски), да ги пренесе и во родниот град. За да го оствари тоа, приморан е да ја нарекува Америка, единствена шанса за спасот на светот, кој лежи во нејзиниот империјализам. Сепак, во одредени ситуации Јовановски не се согласува премногу со сфаќањата на Американците за светот и за самите себеси. „Се согласувам, реков, дека Америка е најбогата на светот, дека светот никогаш нема да ја стигне, но неа ќе ја убие себичноста наспроти третиот свет. Злокобна несреќа за Америка е тоа што со своето богатство е и сè повеќе ќе станува усаменик во океан од сиромаштија и глад. Тоа ќе ја изолира во занданата на сопствениот стандард. Американците ништо не сфаќаат несериозно. Американската интелигенција денес се одликува со нечиста совест во името на гревовите на државата од доселувањето на белите овде до денес и ова што го велам јас им звучи загрижувачки и заплашувачки. Согласни се со мене.“⁷⁵ Јовановски дава една малку понегативна визија за Америка и нејзината судбина. Христов беше тој кој ја прегрнуваше новата татковина. Јовановски веќе има своја татковина и многу подруго ги гледа новите нешта.

Резиме по откривањето на Новиот Свет

Невдоменоста е симбол на 21 век. Токму можноста да се биде насекаде, па дури и во својата земја, не означува секогаш дека си вдо-

⁷⁴ Јовановски, Мето: „Клучевите на Манхатан“, Култура, Скопје, 1983, стр. 95.

⁷⁵ Ibid, стр. 53.

мен. Иако славниот македонски поет Кочо Рацин во својата антологиска „Татунчо“, изјавуваше:

Ако куќа не направив
со високи шимшир порти,
куќа цел свет братски ми е
братски срце што отвора,

(„Татунчо“)

сепак, „номадизмот на писателството“ и „номадизмот на духот“ се главните особености на литературата, најавени и во голема мера проживеани во минатиот век, впрочем ако не и отсекогаш, но сметаме дека токму овој 21 век дословно ќе направи писателот да биде насекаде во светот истовремено и странствувач, и оддомен, и „номад“. Христов и Јовановски, во своето пишување имаат мноштво заеднички нешта и мноштво разлики. Заедничките нешта ги носат по однос на постапката на пишување. И двајцата се одлични верификатори на реалноста. Кај нив балзаковскиот стил на забележување на реалноста и иронијата е неодминлив. По однос на ова се искажува и Георги Старделов, прецизирајќи ја поетиката на Стојан Христов, велејќи: „Романите на Стојан Христов се од балзаковски тип. Тие не спаѓаат во типологијата на „психолошкиот роман“, ниту на „историскиот“, туку на „романот анализа.“⁷⁶ Кај Јовановски пак, збирката патеписи, кои се истовремено и одлично развиени раскази, исполнети со реминисценции и психолошки проникнувања, создавајќи една детална слика за американскиот свет од 70 и 80-те години на минатиот век, отвора една панорама на Другиот свет, толку посакуван, мистифициран, но и превреднуван, проценуван и преценуван, деградиран, коментираан, агитиран и ревидиран и што уште не... Свет во кој Америка веќе не е симбол за слобода, пари и перспектива, туку и затвор за одделни осамени и оттуѓени души.

Христов е оној кој ја прифаќа новата татковина, бескомпромисно се слепа во масата дојденци, останувајќи верен на стариот крај, само во една митска смисла на зборот. Тој го има родниот крај како една сопствена Аркадија од каде е роден, додека пак улиците на Сент Луис и прериите на Монтана му стануваат новото огниште. Кај Јовановски, кој е само патник низ неа, Америка е дом, во неговата поетика и во спомениите кои подоцна ќе ги објави. Америка е дел од поетската антологија која ќе ја создаде таму. Тој ја понесува Америка дома преку грстот стихови на Лоуел, Гинзберг и другите современи американски поети, притоа станувајќи Македонец кој се спријателил со Америка. Овој оглед ќе го завршиме со формулата изречена од Иг де Сен Виктор (преземена

⁷⁶ Старделов, Георги: Избрани дела, Светови (портрети и профили 1), книга 8, Гурѓа, Скопје, 2000, стр. 53.

од книгата „Должности и наслади“⁷⁷ од уште еден интелектуалец „номад“, Французинот со бугарско потекло Цветан Тодоров) кој вели: „Човекот што ја наоѓа својата слатка татковина е само нежен почетник: оној за кого е секое тло како неговото сопствено е веќе силен: но само оној е совршен за кого целиот свет е туѓа земја.“

Користена литература:

1. Јовановски, Мето: „Клучевите на Манхатан“, Култура, Скопје, 1983.
2. Компаративна книжевност, Зборник на трудови, приредил Армандо Њиши, ДККМ & Магор, Скопје, 2006
3. Компаративна книжевност, Хрестоматија Теории за Другоста, Менора/ЕвроБалкан прес, Скопје, 2007.
4. Саид В, Едвард: „Ориентализам“, Магор, Скопје, 2003.
5. Старделов, Георги: Избрани дела, Светови (портрети и профили 1), книга 8, Ѓурѓа, Скопје, 2000
6. Тодоров, Цветан: „Должности и наслади“, Фондација Небрегово, Скопје, 2005
7. Тодорова, Марија: „Замислувајќи го Балканот“, Магор, Скопје, 2001.
8. Христов, Стојан: „Мојот американски ацилак“, Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1985 год.
9. Шелева, Елизабета: „Дом/Идентитет“, Магор, Скопје, 2005

⁷⁷ Тодоров, Цветан: „Должности и наслади“, Фондација Небрегово, Скопје, 2005, стр. 130.

АНАСТАСИЈА

Далибор Шимпрага (Загреб, 1969) под псевдонимот Андреја Пуплин со години објавувал серијал на загрепски сленг, „Кафенца“, кои во 2002 година ги обединил во книгата „Кафенцата на Андреја Пуплин“, чии делови се објавени на англиски, словенечки, француски и на германски јазик. Според некои приказни е направена и монодрама, а е снимен и истоимен филм. „Анастасија“ е второто прозно дело на Шимпрага. За него во 2008 година во Хрватска ја доби престижната награда „Т-портал“ за роман на годината.

Главниот лик Горан Каневски следејќи ја Аресовата турнеја на подрачјата на поранешна Југославија и во страв дека таа ќе продолжи и во земјата на неговите предци, Македонија, тој решава да отпатува таму, можеби за последен пат... Одењето во Македонија, со што и кулминира „Анастасија“, од темел ќе го промени неговиот живот...

Романот е повеќеслоен – раскажувањето се одвива на неколку поголеми нивоа, односно во неколку паралелни приказни. Притоа, едното ниво е директно поврзано со Македонија, но и во другите паралелни текови индиректно и во заднина се назира темата Македонија. Во еден дел некои дијалози во оригиналот на романот се напишани на македонски јазик. За поврзаноста на авторот со некои места и подрачја за кои пишува и кои ги доживува непосредно и емотивно, Шимпрага вели: „Немам `роднински` врски со споменатите места, романот не е автобиографски. Меѓутоа, не се ни само нужни кулиси. Мене, да речеме, ми беше важно приказната во еден дел да има врска со Македонија, значи, не со некоја неименувана словенска земја на Балканот. Македонија нам од словенскиот запад може да ни изгледа архаична земја во најдобра смисла на зборот. Па во романот делумно и претставува таква кулиса за исто така архаична љубовна приказна.“

„Анастасија“ на Далибор Шимпрага се појавува и на македонски јазик во исто време со појавата на првиот број на „Македоника“.

Која е таа жена

Настапија блажени денови на убавина. Ви се откриваше во долгите прошетки, во кафеански разговори до доцна во ноќта, тој град и неговите луѓе, таа типична разгледница се отвораше како природно живеалиште на вашата романса. И вие, двајцата, заемно, се обидувавте да се откриете еден со друг, премолчаните таинствености – „зошто, впрочем, таа го вели тоа..., што тој, всушност, мисли кога толку долго молчи...?“ – во кои може да лежи дефинитивната потврда дека сте

родени за еднаш да се споите; ама и никулецот на неочекувана пропаст на вашата млада љубов. Се меркате, внимателно, ама сепак радосни што сте заедно, нераздвојни, неуморно брборите со многу малку напор, срдечни. Па сепак постојано со недостаток на важни информации кои ја тргаат онаа скриена несигурност...

Романот за Лакапен одамна, недопрен, лежи во длабочините на хард-дискот, горе, дома, не мрдна од освојувањето на Цариград. Само во мирните и ретки мигови на осама, во непроветрената соба, Горан се препушташе на фантазиите и го замислуваше животот на Константин понатаму, како доаѓа во некој град и се вработува како писар, зашто добро го знае и јазикот, и алфабетот, како, потоа, фалсификува некој документ со кој ја потврдува својата агинска титула, како сосема се остварува и како ја заведува ќерката на имашлив беглербег која, на негово наговарање, му носи дисаѓи полни дукати на татко ѝ, како истата вечер купува коњ и како, потоа, пред зори бега. Ограбениот моќник по него испраќа потера која, наскоро, го стасува, ама тој уште посилено го боднува коњот. И сè така, една по друга, ги нижеше наивните слики, како да монтира нем филм со Рудолф Валентино, слики на комично забрзан коњ во галоп, а по него иде дива орда прогонители...

На четврти јули седеа во бавчата на рибниот ресторан, во нирваната на охридското кафеанче со поглед на широкото езеро *под врелото сонце на југот*. Светлосни ласици, мали елипси што се пробиваа низ ладовината на крошните, како сончеви камчиња потскокнуваа по тешкиот материјал на чаршафот. Сташа од торбата извади документи, молив и еден голем формулар. Горан со обете раце го држеше весникот, ги отвори на skutот како египетскиот писар од Лувр, и со издолжен врат, наведнат, читаше. Ама кога таа се задлабочи испишувајќи ги рубриките, со некој одамна невиден краснопис, погледот му го привлече малото, сино книжуле.

– Гледаш, не те ни прашав, имаше пасош, како да знаеше дека ќе дојдеме во странска земја.

– Секогаш го носам со себе.

– Умна навика.

– Од војната, секогаш го носам, никогаш не знаеш кога ќе стане некоја мешаница и кога ќе треба да бегаш. Она лето, кога почна, бев овде, и не можев да се вратам по истиот пат, туку преку Унгарија. За среќа имав сè со себе, зашто планирав да одам во Грција, на море, неколку дена.

Додека таа го пополнуваше бројот на исправата, со кос поглед се обиде да ги види податоците. *Име / First Name/ Prenom/ Анастасиа. Анастасиа? Презиме / Surname / Nom...* Понатаму не можеше да се чита, небото баш одблеснуваше на заштитната пластика. *Место на раѓање / Place of birth / lieu de naissance: Јуни...*

Анастасиа? Колку необично име!

Сташа звучеше некако поблиску, повеќе македонски... Ама Анастасиа? И уште така, несловенизирано, без „з“, без „ј“...

Што е таа? Албанка? Јањевка?

Бррр, го обзеде некој студ, и за него, и за тие негови први реакции. Не сакаше да се согласи дека сите ние во дното на малиот мозок мораме да бидеме мали шовини, расисти, а најмалку тој, кој на својата неоптовареност со тие нешта, понекогаш, беше и премногу горд.

Ама, сепак, не можеше да се ослободи од прашањето: која е таа жена, Фиона?

За Албанците, несвесно, врзуваше некој чуден свет, длабоко под инфекцијата од сите оние застрашувачки, понекогаш и грозни приказни кои со години ги слушаше на летните одмори: како живеат зад високите огради од цементни блокови, шверцуваат злато и дрога; научени да мразат сè што не е нивно; дома чуваат оружје во шталите, чекаат момент за да ја почнат последната пресметка, да ги убијат сите по ред и, еднаш засекогаш, да се ослободат од конкурентите за територијата; да ја формираат Голема Албанија, од Бока Которска, до бугарската граница.

Ниту дома не беа зад Македонците: во Загреб, тие нељубезни, груби луѓе кои имаат слаткарници, пекари и кебапчилници, беа обвинени со истите тие хорор приказни. Некакви нововековни Израелити во кои малограѓанските Хиперборејци ја проектираат сета нечистотија и сето зло на сопствените животи.

Горан беше свесен за проекцијата, но сеедно за момент, тука, на охридската тераса, го обзеде страв. Лесно за Фиона – но што би рекле нејзините или неговите за нивната врска. И веќе замислува како ја води кај стрико му во Мариово, и веднаш знае дека тоа е сосема невозможно.

Во барот

Охридскиот туристички процут се заснова на тријадата од историските локалитети, многуте песочни плажи и чаршијата која е претворена во бисерна ниска од кафулиња, дуќани, штандови и ресторани. Затоа и странецот кој му се препушта на градот нужно завршува во постојано движење меѓу овие три пункта, каснувајќи по парче од секоја арома.

Горан и Сташа исто така стасаа во орбитата каде амбицијата да се обиколи некој споменик не е помала од желбата пладнето да се помине во уживањето на плажа. Утрото, сепак, го почнуваа со кафе крај брегот, на враќање од капење ќе седнеа во истото кафуле, после ручекот и дремката, а на пат за плажа повторно, по третпат, а по вечерата одеа во еден ист бар во стариот дел од градот.

Влез како масивна веранда, покриен со трски и бамбус, ве води на песок каде што некогаш се извлекувале рибарските бродови, меѓу мрежите што се сушат, а по кој денес се разместени маси со ногалките длабоко во песокот. На секоја маса по свеќа, во крошните електрични ламбички. Музиката урбана, осумдесеттите, english new wave.

Го пиеја, постојано истиот коктел со вкус на папаја, ноќите беа спарни и тие начуваа постојано нови и нови тури, лизгајќи се во пијанство. Му откриваше многу за себе, ама само ставови и чувства, мошне ретко конкретни податоци, а на директните прашања одговараше воопштено. Во што е работата, се чудеше, зад какви невидливи брави е заклучена што уште никако да ја напушти својата маѓепсана кула?

Гледајќи ја така, вљубен и пијан, се вжаруваше од митска приврзаност кон таа девојка која упорно не ги прифаќа неговите обиди барем малку да ја погали, или да ја фати за рака. Ги демнеште тие убави очи, секој ден, под сонцето, затскриени од косата, или осветлени онака, со свеќата на масата, како се вперени во него, и само во него, и веќе ништо не му беше јасно.

Тој, четврти ден, раскажуваше, опширно, за докторот Стилиновиќ и за тоа како тој, сериозно и професионално, му пристапи на мачното бавно испитување на неговиот внатрешен атлас. Таа голема карта на движење на психичките сили.

Давејќи дека тој атлас се пополнуваше со слики и сознанија, ги беше пружил дланките како да повикува духови. Се беше занел во приказната кога Сташа, гледајќи ги неговите раширени дланки, со образите почна да го милува нокотот на показалецот.

Реши да се воздржи. Досега толку пати притискаше, што навистина треба да ги пушти нештата сами да се случат. Ако кога било и се случат. Зашто веќе затапе од каква било намера да го искористи моментот и таа дружба да ја поттурне од статусот „нула“.

А потоа Сташа нагло ја тргна раката и си ја турна косата зад увото.

Го стаписа тоа и ја гледа немо. Впрочем, за некој кој гледа отстрана ќе му се стореше дека безобразно зјапа; не без основа: Сташа, од непријатност, ја крена чашата со коктелот и се сврте кон некои луѓе кои точно во тој момент се појавија зад него. Таа друга двојка седна на празната маса покрај нивната, проседен маж со необичен поглед и некоја млада жена.

Познато лице.

– Види, Тихи – шепна Горан.

– Кој?

– Воја Брајовиќ, Тихи, идол на младите.

– Види, навистина! – рече, тивко, Сташа. – Ммм... Знаеш дека тој ми беше омилен глумец?

– Мене поголема фаца ми беше Прле.

– Ама, тоа е стара работа, на мажите секогаш им импонираше Прле, а на жените Тихи. Ама, од каде тој овде? – шепотеше понатаму Сташа.

– Игра во некоја гостувачка претстава тука, на фестивалот. Видов на програмата. Мислам, дури дека екипата на претставата е во нашиот хотел.

– И Тихи?

– Мислам дека тој не е, барем не го видов ниту на појадокот, ниту на вечерата.

И Сташа и тој беа малку потпијанети, ама сепак нарачуваат уште една тура зашто приказната штотуку се наврати на деновите од детството, и, впрочем, Тихи седи на масата покрај нив, па тргнаа повторно многу слики, но без каква било конкретна информација.

Конечно стануваат, несигурни на нозете, и минуваат покрај бамбусовиот натстрешник малку подгрбавени, како да излегуваат од крипта во која го виделе добриот дух на минатото.

Спонтано тргнуваат на страната спротивна на хотелот, и некаде уште понатаму, ова нивно излегување не завршува како што очекуваше ти, ти врие во главата од цинот со кој богато беа натопени боите на оние езерски коктейли.

Одевте низ улиците на стариот град и на сосиданиот брег... Сè подалеку од вревата на главното корзо, од кафулињата, од златарниците и од ноќниот шопинг, се качувате по благо стрмните сокаци каде од чинарите паѓаа првите листови, одејќи кон плажата на која се капевте дење, кон живописната црква Свети Канео, осамена на карпата која се одвојуваше од брегот. На исфрленото ритче над вас, скриена од погледите, се издигаше Самуиловата тврдина, последниот дом на 14 000 ослепени. Веќе беше длабока ноќ и светликавиот мираз на месечината... гратчето трепереше некаде одзади, во рамнината... А уличните светилки не се многу силни, а топло е, иако е летото при крај, а облаците се топли... Мазен и неправилен камен под стапалата...

Лизгав од долгите столетија. Топчести камења од кои е направена калдрмата. Како черепи, како балоти. Како стврднати главици зелка.

Крошните фрлаат сенки на патеката и треба да се биде внимателен кога ќе ги поминеш последните куќи – зашто таму светилките се проретчени – и почнуваш преку косина да се приближуваш кон светиот рид каде, некогаш, мирувале базилики и заветни цркви, каде Климент Охридски ги собирал своите ученици, пред големата мисија на покрстување по земјите на балканските Аборицини.

Сташа на секој внимателен чекор со рацете го фаќаше здолништето за да го поткрене и нешто му кажуваше како кога била девојче од хартија изработувала оригами фигурини и ја обожувала книгата „Сведокот сака да живее“. Одеше покрај неа бавно, гледајќи ја под око и мислеше –

што го спречува да ја земе, што ја спречува неа да му се предаде, да бидат заедно, од сега па до вечноста.

Како дамна, пред војната, на овој ист бесконечен пат, со една мала Албанка, која со родителите беше дошла од Швајцарија на одмор.

Се срамеше, не му падна на ум што било да проба. И тогаш само се шетаа, разговараа.

Забранета љубов. Македонци и Албанци, како Монтеки и Капулети.

Ама кој ве ебе! Им се истресе како на сопствените мисли, така и на сите свои бројни роднини на кои албанското зло им е сосема разбирливо нешто. Кој ве ебе, пеколни сенки, таа девојка е моја, па и безброј пати да излегла од најцрната дупка!

Само, да не е ова со Сташа ист таков, Евин страв, срам? Или се работи само за недостиг на привлечност, секогаш со жените си бил добар пријател, а тоа, зарем не, е својство на евнуси и на сексуални мажи, добриот брат, со кој е пријатно, ама за кој не ви минуваат трпки.

Ама тоа и тогаш го мислеше како проблем, сè додека не дојде *ситуација* која нагло ве сврте еден кон друг.

Тогаш, тоа лето, 1987 година, со малата Албанка од Швајцарија.

Се викаше Ерлира.

А *ситуацијата* ја создаде една попладневна расправија, некоја караница, недоразбирање.

Па се сретнавте дури околу десет и тоа откако цела вечер го премеруваше корзото, од Чинарот до Летница, додека не налета на неа, па измоли состанок, откако ќе ја испрати сестра си на починка, за повторно, кришум, да излезе од дома.

Па и се јадосуваше поради таа нечесно изнудување. Зашто сè уште не знаеше дека наговарањето е призната дисциплина во спортскиот свет на додворување. Младенче! Да не ја наговараше, таму, на корзото, да се свртеше и да си отидеше, бргу таа ќе те стасаше и таа ќе те наговараше. Ерлира.

Па тргнавте на прошетка. Како и сега.

– Не сум веќе... како беше зборот... *hangry*. A`m not hangri at you... no more. Je ne me fâche pas de toi plus – беше рекла, кога, конечно, останавте сами.

– You mean *angry* – рече ти.

Се исправи, јасно, во шега, ама звучеше како прекор.

– Да. Да. *Angry*.

Ја потчукна со рамото во нејзиното, тоа како знак на смирување, па и не се расправавте, а таа продолжи:

– Really. I`m not hangry at... angry at you. Воистину. *Vraiment*.

Беше застанал. Те гледаше, онака, малечка, егзотична, твојата мала Азија, те гледаше со влажни очи, големи и убави левентски очи, па рече:

– I do everythind to... да ти... докажам.

– Everything... баш?

– Everithing.

Во некое време мора да си живеел како чесен човек, во некое нормално време, го препознаваш како свое без просечни сетила, природно, така, со телото, како живот кој не истекува, туку се одвива, живот кој не ти ги стиска градите, туку се случува, а ти и да не забележиш, зашто не е важно, нема минливост, времето е релативно и ништо не е повистинско од оваа сегашна стварност.

Да, мојот одговор е да

Одеа низ борова шума и налетаа на некакви урнатини. Побогатите држави на такви места, со археолошки атракции, садат поле рефлектори и наплатуваат влезници, па сè е осветлено како тениски терен, а по аглите се продаваат сувенири. Ама овде царува темнината и нема никого во близина.

Двоумејќи се меѓу два пата, тргнавте покрај еден сид на едно ископување, па на една пуста рамнина и Сташа те фати за рака за да не падне. Тоа ти се стори толку природно, како да ти е сестра, ама штом стапнавте на поплочениот дел, ја врати раката за да го придржи долништето.

Хм.

Се спуштивте, потоа, на стената над црквичето. Продолживте понатаму следејќи го брегот на десетина метри високата стена. Во локалната топографија тоа е познатата патека на љубовниците, ама тогаш за тоа не знаевте ниту таа, ниту ти.

Меѓутоа, се чини местото зрачеше, зашто, покрај една вдлабнатинка на тревната полјанка Сташа невинно те повика:

– Ајде да седнеме.

Послушно се намести покрај неа, таа се смири со стиснати коленици, гушкајќи ги, и, божем загледана некаде напред, далеку, кон сртовите на далечните планини од другата страна на езерото. Тоа се `ртовите на Кандавија, „рирот во Илирика“, му дојде да ѝ каже, ама не беше моментот.

– Ке ми дадеш една цигара? – праша таа.

Горан ја понуди и ѝ запали. Засмрде на бензин од „зипо“ запалката, замириса на првиот чад кој Сташа, случајно, му го пувна в лице.

Сега тој несигурно се насмевна.

– Знаеш ли дека ова е едно од најубавите места во светот – рече.

– Затоа и те донесов ваму – му одговори кокетно.

– Од каде знаеше кога никогаш не сум..? – почна тој и сфати дека, вушност, зборува глупости. Коњ глупав! Ах, понекогаш навистина треба да му се нацрта за да сфати дека се работи за игра.

– Ама не, заборава, не мислев тоа да го кажам – се обиде да се поправи и усрамено замолча. Е, баш сум идиот.

– Јас никогаш не сум била во Охрид – рече таа. – Кога бев тогаш во Македонија... Ама кога неодамна размислував да дојдам ваму на школа за јазик, тогаш набавив... – Сташа нагло ја прекина реченицата.

Горан извесно време чекаше да продолжи.

– Што набави? – конечно праша.

Таа му се сврте со лицето, очите ѝ беа светкави од алкохолот и рече со благост:

– Како ти ништо не капираш?

Тој, повторно, несигурно се насмевна, ама го замрзна секој збор кој му беше на врвот од јазикот. Подобро да молчи.

А потоа ја спушти својата рака меѓу нив. Горан ја погледна таа дланка на која се потпираше, тој убав, тенок зглоб кој сиркаше од рака-вот на блузата и неколкуте прстенчиња од кои ниту еден не личеше како бурма.

И таа ја крена таа рака и го гушна.

Те изненади малку, ама со спонтаност на некој кому не му сеедно, ја гушна и ти.

Па те бакна. Лесно, на усните, како да сте пријатели. Те прекри со косата и ти се нурна во тој мирисен космос и ги затвори очите. А таа ти се врати со здивот и со усните и сакаше да те бакнува уште, и уште, и уште.

И сиот свет исчезна. Нема веќе војна, нема веќе минато, нема стегнато срце, ниту глупости. Се движеше во твојата прегратка. Нема ниту сведоци освен, таму долу, над водата, Свети Канео. И пријателките на месечината, и двата кипариса кои пред црквата ја мрачеа рамнината на езерото, темни, ама не злокобни. Скиташ, уште вит, и животот повторно, повторно, по долгогодишни бездни, е една пријатна и природна работа. Чист човеку.

(Превод од хрватски јазик: Јасминка Јанева)

Георги Радулов – Радуле, Историја на Македонија – апологија на македонството (втор дел), Плус продукција, Скопје 2009

Студијата засега прашања поврзани со историјата на Македонија од почетокот на XIX в. до периодот по Втората светска војна. Книгата е објавена на македонски првпат и со дополнувања на бугарското издание од 1997 г.

Авторот ѝ е познат на македонската јавност по студијата „Кој ја фалсификува историјата“ (преведена од бугарски на македонски во 2003 г.), која претставува одговор на книгата „Десетте лаги на македонизмот“ од бугарскиот историчар Божидар Димитров.

Димитар Пандев, Вовед во македонистиката, Македонска реч, Скопје 2009

Студијата ги доведува во врска македонистичките и општолингвистичките проучувања, поставувајќи ја македонистиката во општолингвистички, а општата лингвистика – во македонистички контекст.

Трајанос Пасоис, Историја на македонското движење, Матица македонска, Скопје 2010

Во „Историја на македонското движење“ Трајанос Пасоис разработува проблеми, како што сугерира насловот, на историски план, сублимирајќи го во епилогот современиот резултат од нив: „Денес македонските и економски бегалци се единствени во Европа на кои не им е дозволено правото за повторно враќање во татковината“.

Трајанос Пасоис, роден во Пожарско, Егејска Македонија, е основач на весникот Зора и иницијатор на партијата Виножито. Грчкото издание на „Историја на македонското движење“ предизвика многубројни реакции во тамошната историографска средина.

*Зузана Тополињска, Полски ~ Македонски,
Грамматичка конфронтација 9. Негација, МАНУ, Скопје 2009*

Деветтата книга од серијата на полско-македонска јазична конфронтација ѝ е посветена на категоријата *негација*.

Разидувањата меѓу двата јазика на тој план во голема мера се предизвикани од доследноста на полскиот кон словенското наследство, од една страна, и ситуираноста на македонскиот во балканскиот сојуз, од друга.

Авторката сугерира натамошни проучувања засновани врз пообеман корпус, кои треба да фрлат дополнителна светлина врз проблемите засегнати во оваа студија.

(Подготвил: Бојан Петревски)

СОДРЖИНА

Науме Радически: Очи в очи.....	1
Сретен Перовиќ: Македонија екумена.....	3
Волф Ошлис: Македонецот Наум Охридски и Германецот Регино фон Прим како европски дипломати.....	4
Валентина Миронска-Христовска: Согледби за македонскиот идентитет во 19 век.....	10
Науме Радически: Димитрија Миладинов – аниматор на македонската национално-културна преродба.....	19
Васил Тоциновски: Андреја Д. Петкович како руски конзул во Риека.....	27
Петре Бакевски: Историјата низ врвотокот на откривањето.....	36
Артур Лундквист: Песната на воинот.....	44
Монтагју Ломакс: Македонија, 1903.	51
Бранка Калоѓера: Првата модерна заложничка криза и Македонија.....	53
Волф Ошлис: Франц Дофлајн и Македонија.....	60
Франц Дофлајн: Скопје како место за живеење.....	64
Нове Цветаноски: Македонски ракописи на Света Гора.....	78
Душко Крстевски: Странствувањето на македонецот или оглед за една друга Америка во македонската литература.....	84
Далибор Шимпрага: Анастасиа.....	97
Bibliografica makedonika.....	105